

ตะวันตกอย่างจริงจัง¹² เพราะหัวใจสำคัญของกฎหมายมหาชนก็คือการใช้กฎหมายเป็นสื่อกลางในการบริหารราชการแผ่นดิน ดังที่เห็นได้จากการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินนับแต่ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ดี ผลโดยตรงที่เกิดจากการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 สืบเนื่องจนถึงปัจจุบันก็คือ การรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจรัฐ และการเพิ่มขอบประสิทธิภาพของรัฐในการใช้อำนาจควบคุมถึงภารกิจต่างๆ เมื่อเวลาผ่านไป ภารกิจและกลไกของรัฐซับซ้อนขึ้นจนถึงขนาดไม่มีผู้ใดเข้าใจได้ส่วนใดให้ทั่วถึงได้ก็ต่อต่อไป รัฐก็มีความจำเป็นจะต้องจัดระบบควบคุมดูแลขึ้น โดยที่การดำเนินการทั้งหกของรัฐบาลรวมทั้งระบบควบคุมกลไกต่างๆ ล้วนต้องอาศัยกฎหมายเป็นสื่อ จึงต้องมีระบบกฎหมายเพื่อการนี้โดยเฉพาะ ระบบกฎหมายที่จัดขึ้นนี้ ด้านหนึ่งจะต้องมีกลไกที่เล็ดล้นมาช่วยการดำเนินงานของรัฐให้มีประสิทธิภาพ แต่อีกด้านหนึ่งกฎหมายก็จะต้องมีกลไกที่รัดกุมสิทธิเสรีภาพของราษฎรที่ย่อมได้รับผลกระทบจากการใช้อำนาจรัฐด้วย

สำหรับการบริหารราชการของไทยนั้น แม้หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน เมื่อ พ.ศ. 2475 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับต่างๆ ในลักษณะรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และจำกัดการใช้อำนาจของรัฐ ผลที่เป็นที่รับรู้คือการใช้อำนาจรัฐยังคงอยู่ภายใต้ความครอบงำของความคิดแบบอำนาจนิยมซึ่งเป็นผลมาจากวัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์และความถ่วงเอื้อของการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ระบบกฎหมายที่เกี่ยวเนื่องคือกฎหมายมหาชนของไทยจึงสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมนี้ทำให้ข้าราชการมีอำนาจมาก และราษฎรไม่ได้รับการคุ้มครองของเพียงพอก ดังที่มีผู้สรุปไว้ว่า¹³ กฎหมายมหาชนไทยให้อำนาจเจ้าพนักงานมากเกินไปโดยปราศจากระบบควบคุมการใช้ดุลพินิจที่ดี เปิดช่องให้เจ้าพนักงานแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบ กฎหมายนี้มักกำหนดค่าพินัยของเอกชนโดยไม่สมควรแก่เหตุ ไม่มีการรับฟังความเห็นสาธารณะ ไม่มีการปรึกษาบุคคลที่เกี่ยวข้องที่ได้รับผลกระทบ ไม่คำนึงถึงสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของเอกชน กฎหมายมุ่งแต่การควบคุมที่ไม่จำเป็นและซ้ำซ้อน เช่น กำหนดให้โรงงานในครอบครัวที่ใช้เครื่องจักรขนาดเล็กต้องขออนุญาตตั้งโรงงาน ขออนุญาตประกอบกิจการ และขออนุญาตอื่นๆ เช่นเดียวกับโรงงานขนาดใหญ่ การจดทะเบียนพาณิชย์ ขำซ้อนกันกับการขอทะเบียนการค้า และการกำหนดให้ผู้ประกอบกิจการขอใบอนุญาตต่างๆ ที่มากกว่าเกินจำเป็น นอกจากนี้กฎหมายยังกำหนดขั้นตอนและระเบียบข้อบังคับมากมาย เพื่อให้มีขั้นตอนล่าช้าและไม่แน่นอนแก่เอกชนผู้ประกอบกิจการ เช่นการส่งสินค้าออก หรือการนำสินค้าเข้า จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับหน่วยงานที่มีขั้นตอนภายในมากมาย ตั้งแต่กระทรวงพาณิชย์ กรมศุลกากร ธนาคารแห่งประเทศไทย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะกรรมการอาหารและยา กรมป่าไม้ ฯลฯ การพิจารณาของแต่ละหน่วยงานซ้ำซ้อนและไม่มีระยะเวลาแน่นอน กฎหมายหลายฉบับเป็นกฎหมายล้าสมัยที่ไม่มีการปรับปรุง และกฎหมาย

¹² จาตุรนต์ ธรรมศักดิ์, วัฒนธรรมอันประหลาดของเจ้าผู้ครองหัว : พระนิพนธ์ของกฎหมายมหาชน, 1.

¹³ ไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ, กฎหมายมหาชน 2, 217-230; จาตุรนต์ ธรรมศักดิ์, วิสัยทัศน์การเมือง : การปกครองและกฎหมาย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2555), 20-44.

มีปริมาณมากจน ไม่มีผู้ใดรู้แน่ว่าสถานะทางกฎหมายที่ไต่เบี่ยงคืบมืออยู่อย่างไรแน่นอน กระบวนการนิติบัญญัติ
เรื่องชั่ว ล้าสมัย และไร้ประสิทธิภาพ

การที่จะแก้ปัญหาการดำเนินกิจการของรัฐแทนอำนาจนิยมนี้ด้วยการศึกษาอีกสองประการ
ประการแรก การดำเนินกิจการของรัฐจะต้องอาศัยหลักวิชาว่าด้วยวิธีการดำเนินกิจการของรัฐ และความเกี่ยว
พันระหว่างรัฐกับเอกชน หลักวิชากฎหมายที่จำเป็นต้องใช้สำหรับกรณีนี้ คือหลักกฎหมายปกครองซึ่งนักก
ว่า "การดำเนินกิจการทั้งหลายของรัฐนั้น เมื่อไม่มีกฎหมายให้อำนาจ จะกระทำการให้เอกชนเสื่อมเสียสิทธิ
เสรีภาพไม่ได้" ประการที่สอง คืออาศัยหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเงื่อนไขประกอบการตัดสินใจ
ดำเนินงานของรัฐในส่วนที่กระทบถึงสิทธิของประชาชน

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าอับคิว่ากฎหมายมหาชนของไทยได้ค่อยๆ วิวัฒนาการมาเป็นขั้นๆ กับ
คัมภีร์การปฏิรูปการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชที่ 5 มาสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน
พ.ศ.2475 โดยมีกระแสใช้รัฐธรรมนูญฉบับต่างๆ หักๆ พัฒนาลักษณะกฎหมายมหาชนภายใต้แนวคิดที่ว่ารัฐมี
อำนาจจำกัดตามกฎหมาย และมีหน้าที่คุ้มครองและประกันสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนด้วยใจเม
ษณกระทั่งปัจจุบัน และเป็นที่น่าอับคิว่าหลักการปกครองโดยกฎหมาย และหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน
ของประการนี้ได้รับการยอมรับโดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 แล้ว

พัฒนาหลักกฎหมายปกครอง

สถานะทางความรู้วิชากฎหมายปกครองในประเทศไทยยังคงอยู่ในระยะเริ่มต้น กฎหมาย
ปกครองนั้นได้มีการเริ่มศึกษากันครั้งแรกในโรงเรียนกฎหมายเมื่อ พ.ศ.2468¹¹ แต่หลังจากที่ผ่านเมืองถูก
ปกครองด้วยระบอบรวบอำนาจในช่วง พ.ศ.2495-2517 มาเป็นเวลานาน การศึกษาหลักการบริหารราชการ
แผ่นดิน ที่เน้นหนักอยู่ที่องค์การของรัฐและอำนาจขององค์กรเหล่านั้น มิได้เน้นหลักการจำกัดอำนาจและคว
คุมการใช้ดุลพินิจของฝ่ายบริหาร¹² วิชากฎหมายปกครองในลักษณะดังกล่าวถูกละเลยทอดทิ้ง ไม่มีผู้ถ่ายทอด
และศึกษากันมาเป็นเวลาหลายสิบปี นิตยสารศาลของกฎหมายมหาชนในฐานะกฎหมายที่จำกัดอำนาจก
ระดัมนอกระบบปฏิบัติที่เกิดขึ้นครั้งแรกแล้วกรมเลขาธิการของคณะรัฐมนตรี เลียมวิทย์ศรีทองให้มีการศึกษากฎหมาย
ปกครองกันอย่างเป็นกิจจะลักษณะขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2517 ปรากฏในบทความเรื่อง "นักนิติศาสตร์แห่งทางหรือ"
ของศาสตราจารย์ อมร จันทรวงศ์¹³ ซึ่งได้ก่อให้เกิดผลกระทบทางวิชาการอย่างกว้างขวาง และมีการเริ่ม
ปรับปรุงระบบการศึกษากฎหมายมหาชนในมหาวิทยาลัย มีการค้นคว้าของนักกฎหมายทั่วไป และนำไปสู่การปรับ
ปรุงกฎหมายว่าด้วยคณะกรรมการกฤษฎีกาให้มีความพร้อมในการรับหน้าที่ศาลปกครองในขนาด จนเป็น
ส่วนหนึ่งของปัญหาซึ่งได้มีถึงว่าด้วยการจัดตั้งศาลปกครองอยู่ในปัจจุบัน

¹¹ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, กฎหมายมหาชน, 83.

¹² เว็บบอร์ด, 95, 102.

¹³ เว็บบอร์ด, 106-122.

ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมาได้มีความพยายามปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินโดยการ จัดตั้งคณะกรรมการชุดต่างๆ ขึ้นมาหลายชุด คัดค้านมาเป็นเวลานานสิบปี น่าเสียดายที่คณะกรรมการชุดต่างๆ ที่ รัฐบาลจัดตั้งขึ้นนั้นมุ่งแต่จะแก้ไขระบบการแบ่งส่วนราชการหรือแก้ไขบทบาทหน่วยงานต่างๆ โดยมีได้เข้าใจว่า ปัญหาสำคัญที่สุดในเรื่องนี้อยู่ที่การขาดหลักวิชาและความเข้าใจในตัวหลักปฏิบัติราชการ และขาดหลักการ ความคุมการใช้ดุลพินิจของข้าราชการ ข้าราชการหลักวิชาและชาวดนตรามในการควบคุมการใช้อำนาจของ ข้าราชการนี้แหละที่เป็นปัญหาทำให้ระบบราชการมีลักษณะรวมอำนาจ เชื่องช้า ข้ำซ้อนและไร้ประสิทธิภาพ ดังที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นการจะแก้ปัญหานี้ในระบบบริหารราชการแผ่นดิน นอกจากจะต้องมีเขต อำนาจทางการเมืองอย่างแน่วแน่ที่จะาริรตปรุงแก้ไขแล้ว ยังจะต้องมีการส่งเสริมการศึกษาหลักวิชากฎหมาย ปกครอง ส่งเสริมวัฒนธรรมควบคุมการใช้อำนาจ ควบคุมการใช้ดุลพินิจของข้าราชการ อีกทางหนึ่งด้วย

อย่างไรก็ดี ในทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษนี้ ได้เกิดความคิดอันใหม่พัฒนาหลักกฎหมาย ปกครองอย่างขนานใหญ่ในประเทศไทย ความรู้เกี่ยวกับกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมือง และแก้ไข รัฐธรรมนูญให้คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เรียกร้องให้มีการจัดตั้งศาล ปกครอง จนในที่สุดได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติวิธีปฏิบัติราชการทางปกครอง พ.ศ.2539. และต่อมา เมื่อได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ.2540 จึงกล่าวได้ว่าโฉมหน้าและโครงสร้างทาง กฎหมายมหาชนและกฎหมายปกครองในประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงก้าวหน้าไปครั้งใหญ่

หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน

พร้อมๆ กับการเคลื่อนไหวปฏิรูปการเมือง และพัฒนาการของกฎหมายมหาชน และหลัก กฎหมายปกครองในประเทศไทยในปัจจุบันได้เกิดแนวโน้มนวัตกรรมใหม่ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการคุ้มครอง สิทธิเสรีภาพของประชาชน นั่นคือ แนวคิดส่วนรวมการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยตั้งอยู่บนฐานความคิดว่า การกระทำของฝ่ายปกครองที่มีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของประชาชนได้หลายทาง กระบวนการตัดสินใจ ของฝ่ายปกครองจึงควรเปิดกว้างรับฟังความเห็นของผู้มีส่วนได้เสียด้วย โดยเฉพาะการกระทำที่ส่งผลกระทบต่อ ประโยชน์ได้เสียของบุคคลในวงกว้าง จะต้องรับฟังความคิดเห็นจากสาธารณะ และเปิดช่องให้ผู้มีส่วนได้เสีย กระทบโดยตรงจากการดำเนินการนั้นๆ มีส่วนร่วมชี้แจงข้อมูลและแสดงความคิดเห็นในกระบวนการตัดสินใจนั้นๆ เช่นการกำหนดผังเมือง การกำหนดเขตคุ้มครองสิ่งแวดล้อม การอนุมัติโครงการสร้างเขื่อน การ อนุมัติสร้างถนน การอนุญาตตั้งโรงงาน การตั้งโรงเรียนหรือท่าอากาศยาน ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อให้การพิจารณาเรื่อง ครอบคลุม ประโยชน์ได้เสียของผู้เกี่ยวข้องเป็น ไปอย่างรอบคอบทุกด้าน เพราะผลประโยชน์ส่วนรวมนั้นย่อมผูก พันเกี่ยวของและแสดงออกให้เห็น ได้จากประ โยชน์ผู้คนที่ได้รับผลกระทบทั้งทางดีทางร้ายนั่นเอง การมีส่วนร่วม ของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจของฝ่ายปกครองนี้ แท้จริงเป็นสิทธิอย่างหนึ่งคือสิทธิที่ผู้มีส่วนได้ เสียจะได้รับการรับฟังจากผู้มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวข้องนั่นเอง ด้วยเหตุนี้รัฐจึงควรกำหนดเป็นเงื่อนไขให้การ ดำเนินกิจการของรัฐที่มีผลกระทบต่อสิทธิประ โยชน์ของคนในวงกว้างต้องผ่านกระบวนการรับฟังความคิดเห็น เห็นจากผู้มีส่วน ได้เสีย-เสียก่อนที่ผู้ที่มีอำนาจจะตัดสินใจขั้นสุดท้าย หากขาดกระบวนการรับฟังหรือการรับฟัง

เกินไปโดยมิชอบ ผู้มีส่วนได้เสียควรมีสัมพันธภาพที่องรงให้หาเหตุผลอันควรปฏิบัติราชการที่ปราศจากการรังแกนี้ได้

การที่จะประกันให้การใช้สิทธิได้รับทราบรับฟังให้มีผลทางปฏิบัติ จำเป็นที่จะต้องเปิดช่องหรือส่งเสริมให้ประชาชนผู้มีส่วนได้เสียในคดีละเมิดหรือรวมตัวกันจัดตั้งเป็นองค์กรติดตามผลประโยชน์ของตน เพราะถ้าพิจารณาจากคดีละเมิดนั้นย่อมไม่มีคำสั่งและทราบรู้เท่าทันพอจะตรวจสอบการดำเนินงานของฝ่ายราชการได้ องค์การชนชั้นนี้จะต้องได้รับการสนับสนุนให้จัดตั้งขึ้นทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับชาติ ถึงแม้ว่าวัฒนธรรมการรวมตัวจัดตั้งกันจะเกิดขึ้นซึ่งยังไม่แพร่หลายในสังคมไทย แต่การส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกันขึ้น ผลประโยชน์ที่ได้เสียที่ราษฎรแต่ละคนมีอยู่ในการดำเนินงานเชิงการชนของรัฐในบริเวณที่เขาร้องเรียนจะชักนำไปให้เกิดการพัฒนากระบวนกรจัดการองค์กร และกรณีมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นได้ ดังอย่างเช่น การยอมรับให้องค์กรชุมชน เช่นสภาตำบลมีอำนาจหน้าที่ในการคุ้มครองดูแลและบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมในเขตท้องที่ของตน (มาตรา 23 (4) พรบ.สภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537) เป็นต้น หากรัฐถือเป็นกิจการที่รัฐสนับสนุน เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชุมชน ก็ควรจะให้การสนับสนุนด้วยงบประมาณบ้างถึงคน สนับสนุนกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ขององค์กรประชาชนเหล่านี้ ก็จะเป็นการส่งเสริมการปลูกฝังจิตสำนึกในระบอบประชาธิปไตยที่มีกิจกรรมบูรณาการขึ้นของกัน หากประเทศไทยจะสำเร็จด้วยดี ราษฎรต้องรู้จักสำนึกในสิทธิและหน้าที่ของตนเองมาตลอดและต่อกันไปสู่การมีส่วนร่วมในระดับชาติต่อไปอย่างมั่นคง

สถานะและสิทธิเสรีภาพของบุคคล

บุคคลตามกฎหมายไทยดั้งเดิม

ในสังคมไทยดั้งเดิมนี้ ราษฎรสยามทั้งปวงรวมเรียกว่า "ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน" ได้แก่คนไทยและคนต่างชาติที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่พระบรมโพธิสมภารแห่งพระมหากษัตริย์อยู่ในดินแดนไทย¹¹ เราอาจแบ่งชนชาวสยามหรือไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินนี้ออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ ซึ่งมีฐานะตามกฎหมายต่างกัน คือพวกผู้ดีพวกไพร่กับพวกไพร่อีกพวกหนึ่ง¹² พวกผู้ดีได้แก่ บรรดาข้าราชการ ขุนนาง พระบรมวงศานุวงศ์ และบรรดาเจ้าประเทศราชตลอดจนราชตระกูลเหล่านั้น ส่วนพวกไพร่นับแบ่งออกเป็นสองกลุ่มคือพวกไพร่ราษฎรพวกหนึ่ง และพวกไพร่ทาสอีกพวกหนึ่ง¹³ คนเหล่านี้มีสถานะ และสิทธิตามกฎหมายแตกต่างกันตามฐานะตามแต่ของตน

¹¹ Djolvi: "Land-Hisshali in Siam" (Ph.D. diss., Tübingen University, 1907), 32.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

ในกฎหมายตราสามดวง มีบทกฎหมายหลายบทที่รับรองสิทธิและฐานะทางกฎหมายของราษฎรเอาไว้โดยสมควร เช่นในเรื่องสิทธิการถือครองที่ดินนั้นแม้ท้าวศรีจะอ้างเป็นสิทธิขาดแต่เพียงผู้เดียว¹¹ แต่ท้าวศรีก็รับรองสิทธิถือครองของราษฎร¹² ยอมรับสิทธิความเป็นเจ้าของให้ทั้งกันได้ระหว่างราษฎรด้วยกัน¹³ ยอมรับให้เป็นมรดกตกทอดแก่กันได้¹⁴ ทั้งยังมีบทกฎหมายในลักษณะเบ็ดเสร็จรับรองสิทธิให้ซื้อขายทรัพย์สินกันบนเรือนหรือกลางบ้านไว้ นับได้ว่าเป็นการรับรองความสามารถมีสิทธิของราษฎรไว้ค่อนข้างชัด อย่างไรก็ดีสิทธิเช่นนี้ก็มีได้รับรองว่าบุคคลมีสถานะเสมอกันตามกฎหมาย เพื่อกำหนดหมายรับรองให้ราษฎรมิสิทธิที่จะได้รับความเป็นธรรมตามที่กฎหมายรับรองไว้เท่านั้น การเบ่งอำนาจและและการมือกีฬาก็มีขึ้นเนื่องจากพระกุลท่านใดก็ควรได้รับการรับรองจากกฎหมายด้วย

ถึงมีชนจำพวกหนึ่ง คือผู้อยู่ในฐานะถูกเบียดเบียน อยู่ไม่ได้อำนาจสิทธิสภาพของพ่อแม่และตัวไม่มีอำนาจอิสระของตนเอง ดังจะเห็นได้ว่า ตัวและพ่อแม่อาชานมียและถูกขายเป็นทาสได้ตามใจชอบ แต่ถูกเบียดเบียนไม่อาจขายพ่อแม่และตัวเป็นทาสได้¹⁵

สำหรับทาสนั้นอยู่ภายใต้อำนาจอิสระของนายเงิน นายเงินอาจนำออกมาได้ แต่ทาสตามกฎหมายไทยแต่เดิมไม่ได้มีฐานะเกินกว่าทรัพย์สินของนายเงินเท่านั้น เพราะทาสยังได้ว่าการรับรองให้มีสิทธิ และอาจไม่ยอมหรือหาผู้รับเอาไปเลี้ยงเป็นไทเสียก็ได้¹⁶ และหากทาสไม่ได้รับความเป็นธรรม ทาสก็อาจฟ้องนายเงินได้¹⁷ ส่วนบุคคลที่อยู่ในฐานะจำพวกนั้นย่อมขึ้นกับบุญนาอ และเขาที่จะเลือกว่าจะไปเป็นสุ่ก็ได้

¹¹ หนังสือนคร 32 ประมวลกฎหมายตราสามดวงที่ 1 เล่ม 2 (กฎหมาย : มหาวชิราวุธธรรมสารคดีและกรรมนิคม) 213. “มีโฉนดที่ดินในกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยปริยายแห่งราชการแล้ว”

¹² หนังสือนคร 32 ประมวลกฎหมายตราสามดวงที่ 1. “เจ้าผู้ใดก่อนจะขึ้นครองราชย์ในราชสมบัติแล้วไปไปบอกแก่สมเด็จเจ้าพระยาฯ ว่าขอพระราชทานให้ตั้งบ้านเรือนหรือสวน มีสวนข้างบ้านไปไว้มากน้อย ให้สมเด็จเจ้าพระยาฯ ทูลเกล้าฯ ถวายขึ้นในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้ตั้งบ้านเรือนขึ้นในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์”

¹³ หนังสือนคร 32 ประมวลกฎหมายตราสามดวงที่ 1. “เพราะมีบุตรแล้วนั้นและที่มีบุตรแล้วนั้นเมื่อมีบุตรแล้วนั้นให้บุตรนั้นไปเป็นทาส”

หนึ่งถ้าที่นั้นไม่มีบุตรแล้วนั้นให้บุตรนั้นไปเป็นทาส”

หนึ่งถ้าที่นั้นไม่มีบุตรแล้วนั้นให้บุตรนั้นไปเป็นทาส”

¹⁴ หนังสือนคร 32 ประมวลกฎหมายตราสามดวงที่ 1. “เจ้าผู้ใดก่อนจะขึ้นครองราชย์ในราชสมบัติแล้วไปไปบอกแก่สมเด็จเจ้าพระยาฯ ว่าขอพระราชทานให้ตั้งบ้านเรือนหรือสวน มีสวนข้างบ้านไปไว้มากน้อย ให้สมเด็จเจ้าพระยาฯ ทูลเกล้าฯ ถวายขึ้นในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้ตั้งบ้านเรือนขึ้นในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์”

¹⁵ หนังสือนคร 32 ประมวลกฎหมายตราสามดวงที่ 1. “เจ้าผู้ใดก่อนจะขึ้นครองราชย์ในราชสมบัติแล้วไปไปบอกแก่สมเด็จเจ้าพระยาฯ ว่าขอพระราชทานให้ตั้งบ้านเรือนหรือสวน มีสวนข้างบ้านไปไว้มากน้อย ให้สมเด็จเจ้าพระยาฯ ทูลเกล้าฯ ถวายขึ้นในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้ตั้งบ้านเรือนขึ้นในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์”

¹⁶ หนังสือนคร 32 ประมวลกฎหมายตราสามดวงที่ 1. “เจ้าผู้ใดก่อนจะขึ้นครองราชย์ในราชสมบัติแล้วไปไปบอกแก่สมเด็จเจ้าพระยาฯ ว่าขอพระราชทานให้ตั้งบ้านเรือนหรือสวน มีสวนข้างบ้านไปไว้มากน้อย ให้สมเด็จเจ้าพระยาฯ ทูลเกล้าฯ ถวายขึ้นในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้ตั้งบ้านเรือนขึ้นในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์”

¹⁷ หนังสือนคร 32 ประมวลกฎหมายตราสามดวงที่ 1. “เจ้าผู้ใดก่อนจะขึ้นครองราชย์ในราชสมบัติแล้วไปไปบอกแก่สมเด็จเจ้าพระยาฯ ว่าขอพระราชทานให้ตั้งบ้านเรือนหรือสวน มีสวนข้างบ้านไปไว้มากน้อย ให้สมเด็จเจ้าพระยาฯ ทูลเกล้าฯ ถวายขึ้นในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้ตั้งบ้านเรือนขึ้นในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์”

มณฑลธรรมก่อนอื่น¹³² แล้วตามมาด้วยการเลิกทาส¹³³ ซึ่งดำเนินการเป็นขั้นตอนตั้งแต่ พ.ศ.2417 จนกระทั่งมีการบัญญัติโทษทนายสำหรับผู้ซึ่งพาชาวต่างชาติในกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) ส่วนฐานเดรไพร่นั้นได้ค่อยๆ เสื่อมลง เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงสั่งกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ในปี พ.ศ.2413 และทรงเปิดโอกาสให้ไพร่ที่ไม่ปรากฏนิตยภัตมณฑลมารับราชการทหารได้ และต่อมา ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ทรงตราพระราชกำหนดให้ไพร่หลวงซึ่งมีหน้าที่ต้องเข้าเดือนประจำการหรือต้องเกณฑ์ส่งถึงของต่างๆ แม้ทาง ราชการเสียเงินค่าราชการเพื่อมีละแวกบาท¹³⁴ ต่อมาเมื่อทรงตราพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) แล้วบรรดาชาวฉกรรจ์ที่มีอายุครบสิบแปดปี ล้วนต้องรับราชการทหาร เมื่อได้ประจำการครบสองปีแล้วผู้นั้นก็พ้นจากการเสียเงินค่าราชการอย่างใดๆ ไปจนตลอดชีวิต การตราพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 นี้ จึงนับเป็นการยกเลิกฐานเดรไพร่ที่มีมาแต่โบราณ ไปในที่สุด¹³⁵

เราอาจกล่าวได้ว่ากระแสความคิดแบบมณฑลธรรมเป็นกระแสความคิดที่เข้ามาในวงแค่งและแก้ไขกฎหมายหลายฉบับในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปในทางคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของราษฎรมากขึ้น ประจวบกับในช่วง ร.ศ.111 หรือ พ.ศ.2435 ทรงได้ตั้งพระยาอภิรัชชา (โง่นและฉัตรเมธ) เข้ามารับหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และต่อมาเมื่อ ร.ศ.113 ทรงแต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม และทรงแต่งตั้งพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเมื่อ ร.ศ.115 บุคคลทั้งสามท่านนี้นับเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการผลักดันงานปฏิรูปกฎหมายในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้จากบรรดาพระราชบัญญัติสำหรับศาลไปริศกาให้เปลี่ยนโทษทรมานตั้งแต่ห้าถึงยี่สิบปีลงมาเป็นโทษจำ ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) การตราพระราชบัญญัติพยาน ร.ศ.113 การตราพระราชกำหนดตั้งศาลวันถึงพันสามวันระงับเสาะหาองค์ซึ่งค้างอยู่ ร.ศ.114 (พ.ศ.2438) การตราพระราชบัญญัติยกเลิกวิธีพิจารณาโจรผู้ร้ายตามจารีตคนกระเทย ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) การตราพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษจัดการนกัโทษกรรมเนืองมาตุภูมิธรรมกันเมือง ร.ศ.115 พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความมีโทษสำหรับใช้ไปพลางก่อน ร.ศ.115 พระราชบัญญัติกระบวนวิธีพิจารณาความแพ่ง ร.ศ.115 เป็นต้น

คำว่าบุคคลซึ่งหมายถึงผู้ทรงสิทธิตามกฎหมายจะมีที่ใช้กันมาอย่างไวอันไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ในตำรากฎหมายนั้นปรากฏมีการกล่าวถึงบุคคลในแง่ที่ไม่ทั่วถึงแยกแยะว่ากฎหมาย ของกรมหลวงราช

¹³² ประมวลมณฑลธรรมปิฎกใหม่ และพระราชบัญญัติฉบับที่ 9 ร.ศ.113 (พ.ศ.2416) ใน ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา เล่ม 8, 114, 117 โดยจะพบความในพระราชบัญญัติว่า "...ประเพณีใดเมื่อใดที่โดยธรรมเนียมเป็นมณฑลซึ่งกันแก่กัน ประเพณีนั้นมิฉะนั้นก็เห็นว่ามีคณาจารย์ชุมทุก ๆ เมืองโดยมาก ก็ให้ในระบอบกฎหมายนี้รวมกันเสียอันนั้นก็เห็นว่าจะลงกันกันนั้นไม่ต้องด้วยเหตุอันหนึ่งก็ยังมีอยู่ก็หาอย่างอย่างหาการระงับก็ลงก็ลงพอจะอ่านเป็นภาคก็ทำ"

¹³³ พระราชบัญญัติทนาย ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ซึ่งส่งผลให้การเลิกทาสสำเร็จอย่างสิ้นเชิงในปี พ.ศ.2454 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ พ.ศ.2417 เมื่อพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความอาญา ร.ศ.127 สิงหาคม พ.ศ.2417 ซึ่งบัญญัติขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ผู้ซึ่งมีคดีตั้งแต่ พ.ศ.2411 อันเป็นปีที่ตั้งตั้งขึ้นครั้งแรก (ฉบับต้นฉบับความเป็นมาเมื่อ พ.ศ.2411) ใน พ.ศ.2448 จึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติทนาย ซึ่งผลให้บุคคลทุกคนเป็นอิสระ (ฉบับต้นฉบับฉบับที่ 1) และฉบับที่ 2

¹³⁴ เงินค่ามณฑลราชการที่ 6 เรียกว่า เงินรับราชการ เพื่อจะเอาเงินค่านี้มาใช้ในการปรับปรุงประมวลกฎหมาย ร.ศ.2436

¹³⁵ จิตร ภูมิศักดิ์, "ฐานเดรไพร่", 110.

บุรีรัตนฤทธิ์ ๒๕.๑๑๘ (พ.ศ. ๒๕๔๒) บุคคลนั้นหมายถึง *คนสามธรรมดา* หรือ *หมู่คนที่มีความดีสาม* *กฎหมายเหมือนเช่นคนธรรมดา*^{๑๖} โดยนัยนี้สันนิษฐานได้ว่าความคิดที่ว่าไม่ว่าผู้ดีหรือไพร่ดำมีฐานะเป็น บุคคล สามารถมีสิทธิในฐานะที่เป็นพลเมืองที่ได้รับสิทธิประกันว่าจะได้รับความเป็นธรรมตามกฎหมาย กำหนดลงจะเป็นที่ยอมรับกันอยู่แล้ว แต่ยังมีได้มีกฎหมายรับรองโดยแจ้งชัดให้มีสถานะเท่าเทียมเสมอภาคกัน อย่างแท้จริง จะมีก็แต่กฎหมายในการกดขี่คนด้วยกัน ดังที่ได้กล่าวแล้วเท่านั้น แม้สถานะของบุคคลจะได้รับการปรับปรุงให้พ้นจากสถานะการเป็นไพร่ และทาส โดยแก่นัก เสลี่ยงแต่ฐานะเป็นพลเมือง แต่การเกิดมาใน ตระกูลต่างกัน ก็ยังมองว่ามีชาติวุฒิต่างกัน และเป็นเหตุให้มีสิทธิหน้าที่ต่างกันด้วย^{๑๗}

การปรับปรุงสถานะและสิทธิเสรีภาพของบุคคลในฐานะเป็นพลเมืองแบบสมัยใหม่ปรากฏให้ เห็นชัดเจน ทันสมัยและเป็นระบบระเบียบขึ้น เมื่อมีการจัดทำกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) และ การจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. ๒๔๖๘ ซึ่งได้ประกาศใช้ครบทั้งหกมรรพ พร้อมทั้งยังประมวล กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาใน พ.ศ. ๒๔๗๘ ประมวลกฎหมาย สำคัญทั้งสี่ฉบับนี้สร้างขึ้นตามแนวคิดแบบตะวันตก^{๑๘} คือ ออกแบบศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในทางแพ่งและทาง อาญา โดยการรับรองสภาพบุคคลตามกฎหมาย ๒๕ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ทำการเป็นการรับรอง ให้บุคคลมีฐานะเป็นด้วยการสำคัญในกฎหมาย มีสิทธิเสรีภาพในชีวิต ร่างกาย อนามัย เสรีภาพ ศักดิ์ศรี ได้รับ การคุ้มครองโดยกฎหมายเท่าเทียมกันทั้งนี้ โดยให้ความคุ้มครองสิทธิของผู้มีสภาพบุคคลทั้งหลายไว้ใน ประมวลกฎหมายแพ่ง และกฎหมายลักษณะอาญาวาดหลักประกันสิทธิในชีวิต ร่างกายและทรัพย์สินที่สำคัญ

ระบบประมวลกฎหมายที่จัดทำขึ้นใหม่นี้ยึดหลักความศักดิ์สิทธิ์ของทรัพย์สินเอกชนด้วยการ คุ้มครองระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ขอบให้ราษฎรถือครองทรัพย์สิน โดยอิสรภาพไม่ว่าบุคคลนั้นจะมีสถานะ เป็นเจ้าเมืองพระบรมวงศานุวงศ์หรือเป็นพลเมืองธรรมดา รัฐรับประกันให้ความคุ้มครองในบริเวณหรือพื้นที่ ทรัพย์สินของราษฎรตามอำเภอใจ รับรองแผนกอิสระของเอกชน ซึ่งในทางทรัพย์สิน ควบคุมครัว ศาสนา ความ เชื่อ และการเข้ากันเป็นสมาคม ทั้งในส่วน บุคคล ขอบให้เอกชนมีพัฒนาการด้านต่างๆ เช่น ได้ได้ควบคุม สมวิทย์ โดยรัฐไม่เข้าบงกชกฤษฎีการแทรกแซงใดๆ รับรองหลักการรับฟังในกระบวนการพิจารณาความ รับ รองหลักความมีเหตุผล และความมีมนุษยธรรมในทางอาญา และวิธีพิจารณาความอาญา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักที่ถือว่า “ไม่มีกฎหมาย ไม่มีโทษ” และหลักที่ว่า “ผู้ต้องหาต้องถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ จนกว่าจะมีการพิสูจน์ ได้ว่ากระทำผิด” รับรองหลักการปกครองโดยนิติกฎหมายเป็นใหญ่ และประกันความเป็นอิสระของตุลาการ

^{๑๖} เอกสารกฎหมาย ๒๕.๑๑๘ ๖

^{๑๗} นพรัตน์ เนจโคตรรัตน์, การปฏิรูปกฎหมาย พ.ศ. ๒๕๖๓, ๒๕-๔๙, พบด้วยเอกสารอ้างอิงอื่นๆ.

^{๑๘} มีผู้เห็นว่าประมวลกฎหมายดังกล่าวฉบับนี้ได้รับอิทธิพลจากกฎหมายของประเทศใดบ้างยังเป็นปัญหาที่ไม่มีคำตอบชัดเจน ดังต่อไปนี้ ใน ส่วนที่เกี่ยวข้องกับอสังหาริมทรัพย์ของราษฎร ใน มาตรา ๑๖๖ มาตรา ๑๖๗ และ ๑๖๘ - อสังหาริมทรัพย์ในการปฏิรูปกฎหมายไทย, ศาสตราจารย์, ใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖๖ พระเจ้าอยู่หัวแห่งสยามประเทศ.

หลักความสามารถในการมีสิทธิของบุคคลที่ได้รับการรับรองอย่างชัดเจนและมั่นคงในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายอาญา และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและอาญา¹ ต่อมาได้รับบทประกันเพิ่มขึ้นในรูปของสิทธิขั้นพื้นฐานในรัฐธรรมนูญฉบับต่างๆ โดยเฉพาะสิทธิเสรีภาพทางการเมืองนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลตามรัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญนั้น คงคุ้นเคยกันว่า “ราชประเพณี”² คือประเพณีการปกครองบ้านเมืองอันมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางมาแต่เดิม ต่อมาเมื่อมีการพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ราษฎรแล้ว ก็กลายเป็นรัฐประเพณี ขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นผู้ถือศูนย์ศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง อำนาจอธิปไตยตกแก่ปวงชนชาวไทยมาสู่ขุนนางข้าราชการ ระบบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญจึงถูกเรียกว่าทั้งจริงก็จริงระบอบมาพอพิไลย และในระยะหลังจากเหตุการณ์นองเลือดในปี พ.ศ. 2516 และในปี พ.ศ. 2535 ดูเหมือนอำนาจจะค่อยๆ ค่อยๆ ถูกลักจากขุนนางข้าราชการมาสู่ชนชั้นกลางและพ่อค้าวานิช จนมีผู้กล่าวขวัญว่ากำลังจะกลายรูปเป็น ระบอบประชาธิปไตย แต่อำนาจก็ยังไม่ได้ถ่ายโอนสู่สามัญชนคนชั้นล่าง คนชั้นล่างจึงมิได้เป็นตัวแทน แต่เป็นเพียงตัวประกอบสำหรับให้ความชอบธรรมแก่การขึ้นครองอำนาจอย่างฉ้อฉลของนักการเมือง

ดังนั้น เมื่อถ่วงถ่วงเนื้อหาแห่งรัฐธรรมนูญที่มีอยู่ในอดีต อันได้แก่หลักประกันสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชน และหลักประกันการขึ้นสู่อำนาจ การถ่ายอำนาจ การกำหนดสิทธิหน้าที่ การแบ่งผลประโยชน์และภาระหน้าที่ประนอนข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจที่ครองกัน หลักการทั้งหลายจึงเป็นหลักการพื้นฐานที่มีผลในวงจำกัด ก็เฉพาะในหมู่นักการเมืองอำนาจหรือมีส่วนร่วมในการครองอำนาจเท่านั้น โดยประชาชนทั่วไปไม่มีโอกาสและหลักประกันให้เข้ามีส่วนร่วมได้ค้ำยันแท้จริง

เมื่อกล่าวถึงสถาบัน องค์การ หรือกลไกทางรัฐธรรมนูญที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเตรียมพร้อมแห่งรัฐธรรมนูญ องค์การและสถาบันทางการเมืองเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นหลักการ เป็นกลไก เป็นสิ่งเกื้อหนุนพลที่จำกัดไว้ให้กลุ่มผู้มีส่วนร่วมในอำนาจ หรือกำลังยึดครองของการเข้าครองอำนาจในขณะนั้นเท่านั้น และเมื่อกล่าวถึงสภาพบังคับแห่งรัฐธรรมนูญ จึงเป็นธรรมชาติของรัฐธรรมนูญอันมีสภาพบังคับจำกัดเฉพาะในเรื่องที่กลุ่มผู้มีอำนาจให้ความใส่ใจและเพิ่มถึงอยู่เท่านั้น

อุปสรรคสำคัญของการถ่ายอำนาจมาสู่ประชาชนนั้นอยู่ที่ “ลักษณะทางกรรมสิทธิ์” ของสังคมไทยซึ่งยังคงถูกรอรับด้วยการยึดถือหลักอำนาจนิยม ที่นิยมว่า “กฎหมายคือคำสั่งของรัฐราชินี” ที่ประกอบกันเข้ากับ “ลักษณะการจัดตั้งแบบรวมศูนย์อำนาจ” การปกครองไว้ที่ส่วนกลางเป็นหลักตั้งแต่วังมาตุจฉาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและดำรงอยู่อย่างมั่นคงตลอดระยะหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา โดยที่คนส่วน

¹ เมื่อครั้งที่คณะร่างประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและอาญาฉบับใหม่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 103 นั้น ได้เรียก “สภามติจักรวัง” (ราชประเพณี และต่อมาในกิจการบ้านเมืองของ โสภณ ติละนงษ์ เมื่อ พ.ศ. 112) ที่มีกรรมการชื่อว่า Constitutional (ราชประเพณีฉบับใหม่) ในสมัยที่ 103 ติละนงษ์ ผู้แต่งชื่อ พระเจ้าเมืองเอกชัย กรมหลวงนครสวรรค์ราชูปถัมภ์ (พ.ศ. 112) ลงวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 112. จดหมายเหตุของเจ้า 3.5 3. 111

ใหญ่มิได้ใส่ใจต่อการเข้ามามีอำนาจรัฐ มีเพียงชนกลุ่มน้อยที่เข้าต่อสู้ช่วงชิงอำนาจและเข้าสู่ศูนย์กลางแห่งอำนาจ และโดยที่รูปแบบการจัดตั้งอำนาจเป็นแบบรวมศูนย์การเข้าสู่อำนาจ และการใช้อำนาจจำกัดเฉพาะชนกลุ่มเล็ก ๆ ได้แก่คณะรัฐมนตรี และข้าราชการผู้กุมอำนาจในกระทรวง ทบวง กรม ท้องถิ่น และผู้ว่าราชการจังหวัดต่างๆ รวมแล้วมีจำนวนเพียงไม่กี่คนสองร้อยคน การถ่ายโอนอำนาจเข้าสู่ประชาชนจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้

นอกจากนี้ “โครงสร้างทางสังคมแบบอุปถัมภ์” เป็นตัวกำหนดรูปแบบทางความคิดและการจัดองค์กรในสังคมไทยที่สำคัญอย่างยิ่ง ทำให้ดำเนินมาการระดมความคิดเชิงในสังคมไทยอาศัยการปรามตัวขององค์กรเพื่อให้สยามชนลืออำนาจและเจ้าหน้าเผด็จการอยู่กับระบบอุปถัมภ์ ศาสนิกชนธรรมในระบอบอุปถัมภ์ก็ยึดมั่นศรัทธาและความกตัญญูรู้คุณเป็นเครื่องช่วยสร้างความชอบธรรมและปกป้องลักษณะฉ้อฉลที่แสนแพร่อยู่ ระบอบขุนนาง กับระบอบเจ้าพ่อ ได้รับการยอมรับจากพ่อค้าและวานรโดยสมบูรณ์ตาม ขณะเดียวกันระบอบนี้ก็เป็นช่องทางเกื้อหนุนและออกตัวให้กับกลุ่มบุคคลในระบอบศักดินาเผด็จการประชาธิปไตยในรูปแบบต่างๆ ความเป็นระบอบนี้ทำให้ทั้งที่ระบอบโดยอาศัยโครงสร้างอำนาจของราชการที่ซับซ้อนและขาดระบบควบคุมของกฎหมายเป็นแกนกลาง เป็นเหตุให้เกิดการเบียดเบียนข่มเหงและความรุนแรงรูปแบบต่าง ๆ อย่างซับซ้อน โดยมีผู้ที่อยู่ส่วนล่างสุดของสังคมคือแรงงานชนบทและผู้ชั่ชกโครงข่ายศูนย์อำนาจรัฐเป็นผู้รับเคราะห์กรรมจากความรุนแรงของระบบชนิดที่ผู้เสียหายมองไม่เห็นตัวผู้ทำร้าย จำไว้ยังต้องคอยยอมรับว่าเป็นរបอบเผด็จการ เป็นชะตากรรมของกรรมหรือหน่วยงานใดที่มีผู้จัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้จึงไม่สามารถให้ความช่วยเหลือเยียวยาได้ยกเว้นทั้งนี้

ระบอบอุปถัมภ์มีคำเรียกขานที่คุ้นหูกับ “ความเสื่อมโทรมของการจัดองค์กรและการจัดการรักษาความเป็นธรรมและความเสมอภาคในสังคม” เห็นได้จากเหตุการณ์ที่มีผู้ลงนามเข้าชื่อต่อกระทรวงมหาดไทยประณามการทุจริตถึงชีวิต โดยปราศจากความเคารพในมโนธรรมหรือศีลธรรมที่ดี ประชัญการที่ผู้พบอุปสรรคหรือความทุกข์ในที่ไม่ไกลแล้วไม่กล้าเข้าช่วยเหลือผู้ประสบภัยเพราะเกรงจะต้องถูกกล่าวหาเป็นผู้ก่อเหตุที่ดี กรณีโศกนาฏกรรมขึ้นที่ถนนกลางเมืองใหญ่เป็นเหตุให้มีผู้บาดเจ็บล้มตายไปจำนวนมาก กรณีเพลิงไหม้โรงงานอุตสาหกรรมสีกล่อมพระสร้างคิดแบบ พลุติดกรรมเดรัจฉานของตำรวจผู้เกี่ยวข้องในคดีเพชรของระเทศราชกิจอาชญากรรมกรณีโศกนาฏกรรมนี้ถูกเผยแพร่ในศาลากลางจังหวัด หรือกรณีโศกนาฏกรรมนี้ถูกเผยแพร่ด้วยเสียงกึกก้องหลายต่อหน้าเจ้าพนักงานที่ดี แล้วแล้วแต่เป็นความรุนแรงที่เกิดจากการขาดการจัดตั้งและการจัดการทางสังคมเพื่อคุ้มครองรักษาระบอบท่ามกลางสังคมอันรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ นี้ทั้งนี้ การกระทำของผู้ใช้ระบอบศักดินาในการเคารพกฎหมาย จอครอขวางทางผู้อื่นโดยไม่รู้สึกสำนึกผิดชอบ ส่วนนี้ส่วนเกี่ยวข้องกับความคิดของผู้ประสมอุปถัมภ์แห่งจางวันตะนิบรัช และล้มพันกับกรณีที่มีทหารสามารถบุกเข้ายังสังหารเหยื่อได้ในที่สาธารณะโดยไม่มีผู้ขัดขวางหรือให้เกาะง่าได้ในภายหลัง ทั้งยังโยงไปถึงความรุนแรงระดับชาติที่เจ้าหน้าที่กองนอกการทุจริตได้พุ่งชนที่ประหารรัฐบาลอย่างโหดเหี้ยมโดยไม่คำนึงถึงผู้รับผิดชอบ

อย่างไรก็ดี ท่ามกลางความโศกเศร้ารุนแรงในสังคมนี้ ในระยะราว 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมาคุณค่าทางวัฒนธรรมไทยด้านละเมียดงามของลัทธิอำนาจนิยม ซึ่งมีรากลึกลงในประวัติศาสตร์และมีสายใยโยงมา

จึงปัจจุบันคือ “ความคิดแบบธรรมเนียม” ได้กลับเล็ดลอดขึ้นใหม่หลังจากที่ถูกกดเอาไว้มานาน คุณธรรมนี้เกิดขึ้นซึ่ง
สากลอันมีเนื้อหาระบอบและพลังชีวิตที่เข้ากัน ได้กับพลังสังคมแบบใหม่ที่เกิดขึ้นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทาง
เศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี อันเป็นพลังใหม่ๆ ที่ “ปรารถนาความหลากหลาย” คัดค้านความเป็นเอกภาพ
ที่เกิดจากการรวมอำนาจ เรียกร้องความเป็นอิสระและ “การกระจายอำนาจ” อันมีสนับสนุนว่า “จำกัดการใช้
อำนาจตามอรรถประโยชน์ ส่งเสริมการแข่งขัน คัดค้านการผูกขาด” และห่วงหา “ภาวะล้มลุก ความมีเหตุผล และสันติ
ภาพ” พลังเหล่านี้รวมอยู่ในความคิดที่ว่า “กฎหมายคือธรรมะ” และ “กฎหมายที่ถูกต้องจึงคือเหตุผลอันถูกต้อง
สอดคล้องกับธรรมชาติ” ภายใต้ความคิดนี้มีวิถีชีวิตที่แสวงหาคุณค่ากันยิ่งขึ้น พ้องกันถึงที่มาประ โยชนระยะ
ยาว ข้าราชการและราษฎรที่ใฝ่ไปมีธรรมะการพิทักษ์ของตนเองและเพื่อนมนุษย์ และผู้ไม่ชอบยอมตกอำนาจ
กำลังช่วยกันผลักดันสร้างสรรค์และต่อสู้เพื่อวัฒนธรรมแห่งธรรมะและความมีเหตุผล พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน
ทางสังคมเพื่อให้ธรรมะได้ครอบงำแผ่นดินในที่สุด พลังเหล่านี้ได้ส่งสมาธิเฉพาะจนลับหายไปจนนำไปสู่กระแส
การเรียกร้องรัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตย และนำไปสู่กระแสการปฏิรูปการเมือง นำไปสู่การเสนอให้จัด
ทำรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ แก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 จนมีการจัดตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญขึ้น และนำไปสู่การ
ตรารัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 ในที่สุด

ภายใต้รัฐธรรมนูญที่ตราขึ้นใหม่นี้ เป็นที่น่าชื่นชมที่มีการแสดงของความคิดเห็นการเมือง ในรูปของ
การยอมรับโครงสร้างกฎหมายที่มั่นคงในการจัดวางโครงสร้าง กลไก และอำนาจบังคับจากรัฐและจากสังคมที่
คาดกันว่าจะจะช่วยให้ธรรมะได้ครอบงำแผ่นดิน และตามการจำกัดการให้อำนาจขนาดใหญ่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ
ประกันการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดเจตจำนงทางการเมืองของรัฐ ในขณะที่ตัวกันก็ยังมิ
หลีกประกันให้กลไกของรัฐดำเนิน ไปอย่างมีประสิทธิภาพได้ในระดับหนึ่ง

รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 วางระบบการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนโดยอำนาจตุลาการ
และวางหลักประกันการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจของรัฐที่กระทบต่อสิทธิเสรีภาพ
ของราษฎร

ก) การรับรองสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนอย่างชัดเจน การจำกัดสิทธิเสรีภาพ
ของประชาชนจะกระทำได้เฉพาะเมื่อเหตุผลสมควรแล้ว แต่จะจำกัดสิทธิเกินกว่าเหตุ หรือถึงขนาดเสมือนเป็น
การลบล้างสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนไม่ได้

ข) มีการจัดตั้งสภารัฐธรรมนูญขึ้นเป็นอิสระ มีสภาพบังคับผูกพันองค์กรของรัฐทุกองค์กร
เสมือนกฎหมาย และมีหลักประกันว่าประชาชนผู้ถูกกระทบสิทธิขั้นพื้นฐานจากกลาโหมการใดๆ ของรัฐ
ต้องสามารถนำคดีขึ้นสู่ศาลได้

ค) มีหลักประกันว่าการดำเนินการและกระบวนการตัดสินใจใดๆ ของรัฐที่อาจกระทบต่อ
สิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนต้องมีการเปิดเผยมอบข้อมูลแก่ประชาชน และต้องมีหลักประกันการรับ
ฟังความคิดเห็นข้อโต้แย้งจากผู้ได้รับผลกระทบ และจากสาธารณชนอย่างเป็นระบบ และผ่านกลไกไตร่ตรอง
อย่างรอบคอบเพียงพอ

๑) ประกันพัฒนาการของหลักกระขายอำนาจ จัดตั้งระบบปกครองท้องถิ่นที่เป็นอิสระ และมีอำนาจในการปกครองตนเองได้อย่างแท้จริง โดยเฉพาะจะศึกษาริชาตอำนาจทางด้านบุคลากร ด้านการเงิน การคลังและภาณิอากรที่ชัดเจนเป็นของตนเอง และมีปริมาณมากพอที่จะดำเนินการของท้องถิ่นได้อย่างเพียงพอ และมีการแบ่งภารกิจอำนาจหน้าที่และแบ่งรายได้ระหว่างส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่นอย่างชัดเจน

บทสรุปวิสัยทัศน์แห่งศตวรรษที่ 21

เราให้เห็นแล้วว่า กระบวนการก้าวสู่ในศตวรรษที่ ๒๑ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบและก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยในขอบเขตกว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งยวด ทั้งแนวความคิดทางกฎหมาย การจัดระบบกฎหมายและองค์กรเกี่ยวกับการตามกฎหมาย รวมตลอดถึงสถานะและสิทธิเสรีภาพของบุคคล โดยเฉพาะสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงที่เพราะการที่สังคมไทยได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของตลาดเสรีที่มีอำนาจผลักดันให้เกิดการปรับแก้กฎโครงสร้างทั้งทางสังคม การเมือง และกฎหมายอย่างไม่เคยมีมาก่อน

จุดแห่งระหว่างศตวรรษ

เมื่อคำนึงถึงข้อเท็จจริงว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ ๒๑ นี้จะผ่านพ้น ไปนั้นได้เกิดขึ้นในบริบทที่มีจุดต่างกันสามประการ คือทางการเมือง ทางการระหว่างประเทศ และทางเทคโนโลยีที่แตกต่างจากปัจจุบันอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ ทำให้เราคาดเดาได้ว่า กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้นน่าจะเป็นพลังที่ฉุดฉุดฉีกฉีกสังคมไทยรุนแรงแตกต่างจากความเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ผ่านมาอย่างยิ่งด้วย

ประการแรก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ อำนาจอธิปไตยของการปกครองของไทยและของชาติส่วนใหญ่ที่ติดต่อกับพันธมิตรของอังกฤษนั้นยังคงอยู่ในมือคนส่วนน้อยหรือชนชั้น "รวมอำนาจ" ที่มีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องไม่มากนัก แต่ในปัจจุบันอำนาจการเมืองและการตัดสินใจจึงกระจายโดยชนชั้นได้ระบบ "ประชาธิปไตย" ได้กระจายออกไปอยู่ในมือของคนจำนวนมากและหลากหลายมากขึ้น โดยเหตุนี้การตัดสินใจของชาติชาติหนึ่งจึงต้องการความเห็นพ้องเป็นเอกฉันท์ และอาจมีปัจจัยที่เคลื่อนไหวเข้ามาประกอบการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ได้มาก แต่ขณะเดียวกันหากได้มีการตัดสินใจในเรื่องใดไปแล้ว ก็ย่อมหมายความว่าพลังของคนที่มีส่วนร่วม ขอมริบหรือรับรู้ในการตัดสินใจเหล่านั้นก็จะแสดงออกมาอย่างมีน้ำหนักและก่อให้เกิดผลกระทบอย่างกว้างขวางเช่นกัน

ประการที่สอง ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติมหาอำนาจเป็นไปแบบสองฝ่ายหรือ "ทวิภาคี" (bilateral relationship) แต่ในปัจจุบันประชาคมนานาชาติได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนมากขึ้น ความสัมพันธ์เป็นไปแบบหลายฝ่ายหรือ "พหุภาคี" (multilateral relationship) มีการจัดตั้งกันเป็นประชาคมระดับภูมิภาคและระดับนานาชาติจำนวนมาก ทำให้เวทีของการต่อรองผลประโยชน์ระหว่างกันมีมากขึ้น และมีผู้ที่เกี่ยวข้องจำนวนมากขึ้นด้วย การวิ่งเต้นและการถ่วงดุลอำนาจต่อรองย่อมมีลักษณะหลากหลายไปด้วย โดยเหตุนี้จึงยากที่ชาติใดชาติหนึ่งจะสามารถมีบทบาทการนำหรือ

กำหนดแนวทางหรือแบบแผนในทางระหว่างประเทศได้โดยง่าย การพึ่งพิงยังมึนต้องการความเกื้อหนุนเพื่อเป็นแรงผลักดัน ประเทศเล็กๆ จำนวนมากที่รวมตัวกันได้ดีก็อาจมีอำนาจต่อรองดีกว่าประเทศใหญ่หรือมหาอำนาจได้ในบางเรื่อง

ประการที่สาม เทคโนโลยีแบบ “เครื่องจักร” (mechanical technology) ได้ลดบทบาทลงไป และถูกแทนที่ด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศ (information technology) ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างขนานใหญ่ เป็นเหตุให้การติดต่อสื่อสารทำได้ง่ายขึ้นและเร็วขึ้น การติดต่อกับชาวทวีปยุโรปไม่จำเป็นต้องรอตรวจลงตราหลายเดือนเหมือนอย่างก่อน ความสะดวกรวดเร็วเป็นปัจจัยเสริมที่สำคัญอย่างยิ่งสวดต่อการหมุนเวียนแลกเปลี่ยนทางการเมืองและการค้าพาณิชย์ และเสริมสร้างและเปิดโอกาสในการแข่งขันกันอย่างเสรีและเป็นธรรมมากขึ้น ความโปร่งใสและความรวดเร็วของข้อมูลประเภทการตัดสินใจ และความเข้าใจอันดีในแง่ระหว่างประเทศต่างๆ สามารถเกิดขึ้น โดยอาศัยเทคโนโลยีเข้าช่วยได้โดยง่าย ทำให้เหตุผลและข้อมูลประเภทการตัดสินใจทางการเมืองมีกว้างขวางถึงที่ และเปิดช่องให้การตัดสินใจทั้งในระดับภายใน และระดับระหว่างประเทศเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาจากปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ ทั้งจากสถานการณ์โลก จากประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเปิดตลาดเสรีในประเทศสยาม เราอาจคาดหมายได้ว่าในยุคแห่งการตื่นตัวในปัจจุบัน น่าจะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญตามมาและก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างในประเทศไทยอันจะนำไปสู่การปฏิรูประบอบกฎหมายครั้งใหญ่สืบเนื่องต่อไปจากการปฏิรูปการเมืองที่เกิดขึ้นแล้ว ทั้งที่สิ่งเหล่านี้ได้จากแนวโน้มต่างๆ คือ¹⁴

แนวโน้มทางเศรษฐกิจ

1. จะเกิดกระบวนการผลิตแบบใหม่ กล่าวคือกระบวนการผลิตจะมีลักษณะกระจุยตัวในเมืองใหญ่ หรือในประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นศูนย์กลาง และจะมีการกระจายแหล่งผลิตออกไปตามจุดต่างๆ ในโลกตามความชำนาญและข้อได้เปรียบของแต่ละท้องถิ่น ประเทศไทยจะกลายเป็นฐานผลิตย่อยแห่งหนึ่งในหลายๆ แห่งของโรงงานที่ตั้งอยู่ในที่ต่างๆ ทั่วโลก ขณะเดียวกันไทยก็จะไปหาฐานการผลิตออกไปในจีน ฮ่องกง และกลุ่มอาเซียน พร้อมกับนั้นก็จะต้องให้เกิดการแบ่งงานกันใหม่ โดยอาศัยเทคโนโลยีที่สื่อสารความถนัดเป็นตัวเชื่อมโยงประสานหรือควบคุมแหล่งผลิตและองค์กรต่าง ๆ เช่นนั้น บรรษัทนานาชาติจะมีบทบาทมากขึ้น และมีกิจกรรมการผลิตและจำหน่ายกว้างขวางขึ้นในขอบข่ายทั่วโลก การโยกย้ายแหล่งที่ตั้งทำการผลิตจะทำให้ได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น ทำให้บรรษัทเหล่านี้มีอำนาจต่อรองกับรัฐที่ตั้งแหล่งผลิตมากขึ้น และมีอำนาจต่อรองและมีตัวกำหนดนโยบายระดับนานาชาติสูงขึ้น

2. จะเกิด “การขยายตลาดการเงินและทุน” จากกรณีขีดความสามารถเงินของไทยกับต่างประเทศเข้าด้วยกันโดยอาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศ และการจัดการแบบใหม่ สภาพการเงินจะแข่งขันกันให้บริบูรณ์

¹⁴ สมชาย ฤกษ์งามนิวัฒน์, วิสัยทัศน์ประเทศไทย ปี 2000 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538), 196-201.

ประเทศและให้บริหารข้ามชาติชนิดครบวงจรแก่ลูกค้า การโอนและการสะพัดไหลเวียนของเงินตราและทุนจะคล่องตัวยิ่งขึ้นและชัดเจนยิ่งขึ้น อัตราดอกเบี้ยเงินสกุลเดียวกันจะแตกต่างกันน้อยลง เงินทุนจากทั่วโลกจะเคลื่อนย้ายได้รวดเร็วและแน่นอนทำให้เกิดการลงทุน และกิจกรรมทางการค้าจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะนักลงทุนได้ผลตอบแทนสูงขึ้น ขณะที่ผู้ประกอบการเสียผลประโยชน์ต่ำลง การลงทุนจากต่างประเทศในประเทศไทยมีแนวโน้มขยายตัวขึ้น โดยมีตลาดเสรี และการเมืองที่มีเสถียรภาพเป็นแรงดึงดูด เช่น การที่เงินเยนมีค่าแข็งตัวขึ้น ทำให้การลงทุนของญี่ปุ่นในประเทศไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

3. การก้าวกระโดดจะเร่งผลักดันให้ “โครงสร้างทางเศรษฐกิจจะทยอยเปลี่ยนแปลงไป” จากเดิมพึ่งพิงไปสู่มูลผลิตเพื่อจำหน่าย จากการผลิตทางภาคเกษตรสู่การผลิตทางอุตสาหกรรม โครงสร้างแรงงานของชาติจะเปลี่ยนไป สัดส่วนแรงงานภาคเกษตรกรรมจะลดลง ลดลงจนต่ำกว่าแรงงานด้านอุตสาหกรรม ทำให้ ชุมชนเมืองขยายตัว รายได้ประชาชาติของชาติสมาชิกจะเพิ่มขึ้นจากการค้าระหว่างประเทศ ประชาคมเศรษฐกิจการค้าระดับภูมิภาคจะเพิ่มและขยายตัวมากขึ้น นวัตกรรมเทคโนโลยีและการค้าจะลดลงหรือจะหมดไป การเปิดเสรีจะขยายผลจากการค้าไปสู่การบริการและทรัพย์สินทางปัญญา และจะส่งผลกระทบต่อผลการเปลี่ยนแปลงกฎหมายภายในของประเทศต่างๆ มากขึ้น

4. จะเกิดกระบวนการ “การแปรสภาพรัฐวิสาหกิจ” ให้เป็นวิสาหกิจเอกชน และการปรับโครงสร้างตลาด ตลาดโลกจะเพิ่มแรงกดดันไม่ให้รัฐออกเงินสนับสนุน ภาครัฐจะเลิกให้เงินช่วยเหลือแก่กิจกรรมตามเศรษฐกิจในลักษณะผูกขาดหรือกึ่งผูกขาดไปให้หน่วยงานเอกชนแข่งขันโดยเสรี การไฟฟ้า ประปา การสื่อสาร จะต้องลดปริมาณการแข่งขันมากขึ้นและรัฐจะมีอำนาจการควบคุมตลาดน้อยลงเรื่อยๆ ตลาดตลาดจะได้รับการสนับสนุนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น กฎหมายจะได้รับทราบปรับปรุงให้ทันเพื่อต่อการแข่งขันยิ่งขึ้น โดยคณะกรรมการนโยบายการผูกขาดและการจำกัดการแข่งขันทางการค้าและกฎหมายป้องกันการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรม

5. ตลาดจะมีลักษณะหลากหลาย และเสรีมากขึ้น จะเกิดกระบวนการชำระสถานะและยกเลิกกฎหมายและกฎเกณฑ์ที่เป็นอุปสรรคต่อการแข่งขัน เอกชนและผู้ประกอบการจะเรียกร้องฯ “ตลาดแข่งขันเสรีที่ได้รับการรับรองโดยกฎหมาย” เรียกร้องให้อำนาจบังคับสิทธิและความสามารถบังคับตามสิทธิของตนระดมกดดันด้วยกัน เรียกร้องให้ประกันสิทธิที่มีต่อหน่วยงานราชการเกี่ยวกับการวินิจฉัยสั่งการหรือปฏิบัติราชการให้ชัดเจนและกว้างขวางยิ่งขึ้น การค้าขายระหว่างประเทศจะมีลักษณะเสรีมากขึ้น

6. การดำเนิน “ธุรกิจการค้าจะมีลักษณะเชื่อมโยงกันมูลค่าที่โดยรวมกว้างในประชาคมและเครือข่ายกับโลกเสรีมากขึ้น ประชาธิปไตยการปกครองโดยถือกฎหมายเป็นใหญ่ ตลาดเสรี การคุ้มครองสิทธิมนุษยชน และการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม จะถูกผลักดันให้ภาคเอกชนในจิตใจประกอบในการดำเนินธุรกิจการค้ามากขึ้น ผู้ผลิตสินค้าจากทุกระดับ ตั้งแต่ระดับอุตสาหกรรมหรือสมาชิกในองค์กรของผู้ประกอบการเอง องค์กรเอกชน รัฐบาล องค์กรและวงการต่อรองระดับนานาชาติ

แนวโน้มทางการเมือง

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และความรู้ของสังคมจะส่งผลกระทบต่อสถาบันทางการเมืองอย่างกว้างขวาง การเปิดเสรีทางการค้า และการจัดรูปสังคม เศรษฐกิจและการเมืองแบบเสรี หากจะกล่าวในแง่อำนาจและความชอบธรรมแล้ว ความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นก็

1. การโยกย้ายกิจกรรมจากภาครัฐสู่ภาคเอกชน "รัฐจะอ่อนตัวลง เอกชนและภาคีพหุรัชนิจะเข้มแข็งขึ้น" กล่าวในแง่ทฤษฎีทางการเมือง การเคลื่อนไหวจากภาครัฐสู่ภาคเอกชนน่าจะเกิดผลสำคัญสองประการ

ประการแรก เอกชนจะต้องมีการวิ่งจะไต่ระดับจากอำนาจรัฐหรือจากองค์การเรือ่งเจ้าพนักงานของรัฐ และต้องเตรียมพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับสิ่งใหม่ๆ และความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอจากพลังของโลกภายนอก คือพลังของตลาดโลกซึ่งเป็นพลังที่ยิ่งใหญ่และจะ โอบเข้าสู่สังคมและตลาดของเราทุกทิศทุกทางโดยรัฐหรือองค์กรของรัฐไม่สามารถเข้าหักห้ามหรือคาดหมายได้ เปรียบเสมือนคลื่นที่จะซัดซัดรัฐและอำนาจอธิปไตยที่ครอบงำบ่อน้ำขึ้นบ่อน้ำลงมาให้ถอยห่างไปถอยห่างถอยห่างจากอำนาจที่ขยหายที่ขยหาย

รัฐจะพยายามบทบาทในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครองทางการเมือง ศาสนาและผู้ที่กำหนดและดูแล กำกับเศรษฐกิจ ด้วยกำลังอำนาจสำคัญคือตลาด และทุกขณะจะต้องต่อสู้เพื่อแสวงหาจุดที่เปลี่ยนแปลงไปไม่ตลอดเวลาตามกลไกกลไกอื่นจนแก่การแข่งกันระหว่างพ่อค้าชาติต่างๆ ที่มีแคว้น ความชำนาญ ความวิจิตร และเทคโนโลยีต่างระดับกันอย่างหลากหลาย เอกชนที่ก่อเกิดและขาดความสามารถในการแข่งขันจะถูกผลักตกเวทีแห่งประวัติศาสตร์ ผู้ที่ชนะในสังคม คนงาน คนจน เด็ก คนชรา จะลดจนวนตัวเป็นองค์กรและจะต้องสร้างอำนาจต่อรองในระดับโลก

ประการที่สอง วิถีธรรมชาติทางการเมืองที่ค่อนข้างจะจำกัดอยู่ในวงจำกัดโดยชาติหนึ่งจะมีเปิดกว้างขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน กลุ่มองค์กร และผู้ต้องการมีส่วนร่วมในการกำหนดชะตาชีวิตของตน กำหนดผลการตัดสินใจทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับตน ไม่อาจจำกัดบทบาทการต่อสู้อยู่ในระดับท้องถิ่น หรือในระดับชาติได้อีกต่อไป เพราะสิ่งที่เขาต้องการต่อสู้ให้ได้มานั้นมีหลายชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นระดับ AFTA, EU, APFC หรือ NAFTA เป็นต้น

นักการเมืองและกลุ่มองค์กรทางการเมืองต่างๆ ล้วนเรียนรู้ว่าเรื่องบางเรื่องไม่อาจต่อรองในระดับชาติได้ เช่น ขาพระมงหรือพ่อค้าผู้ประกอบกิจการส่งออกอาหารทะเลเช่นไข่ ไม่อาจหวังให้กรมประมงหรือกระทรวงพาณิชย์ของไทยแก้ปัญหาที่สหภาพยุโรป ไม่อาจพูดให้น่าเข้าสินค้าอาหารทะเลของไทยได้ แต่จะต้องดำเนินการวิ่งเต้นและต่อรองที่บริษัทชาติ ที่สหประชาชาติ หรือที่โรม เรื่องบางเรื่องเป็นเรื่องที่ต้องต่อรองและคิดค้นผลในระดับที่ประชุม GATT ไม่ใช่เรื่องที่จะเรียกร้องในระดับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ หรือสหภาพแรงงานที่ต้องการให้มีการวางมาตรฐานคุ้มครองแรงงานระดับที่คนต้องการให้ได้ผลจริงซึ่งไม่อาจพอใจกับการเจรจาที่กรุงเทพฯ ได้อีกต่อไป แต่ต้องผลักดันให้อิงระดับสหภาพยุโรป หรือระดับ GATT ดังนั้นเป็นต้น

คือหาเหตุป็นีรัฐมรุมของศตวรรษหน้าคือบุคคลที่มีเครือข่ายกว้างขวางและมีครร่วมอุดมคติและรู้ให้ความ
สามับสนับสนุนอยู่ทั่วโลก

2. "ภารกิจของรัฐทางการทูตและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ" จะเปลี่ยนโฉมไปจากเดิม
คือนอกจากการติดตามสถานการณ์และรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาติแล้ว ภารกิจของรัฐในการรักษ
กับสภาพของภูมิภาคและของโลกจะกลายเป็นภารกิจที่แน่วถ้อมผลประ โยชน์ทางการค้าและอุตสาหกรรมเป็น
พลีแทนที่ภารกิจในการจ้ารงรักษามอกราชแบบเดิม การรักษาสันติภาพจะมีความหมายใหม่คือการรักษาและ
การขยายตลาด การเจรจาต่อรองระหว่างประเทศและอนุสัญญาต่างๆ จะมีลักษณะเชิงธุรกิจมากขึ้น รัฐจะต้อง
สามารถวิเคราะห์ประ โยชน์ได้เสียทั้งในเชิงการค้าพาณิชย์ และเชิงการเมืองที่ระยะสั้นระยะยาวในการดำเนิน
นโยบายต่างประเทศทั้งปวง บทบาทของนักการทูตจะเป็นไปในเชิงผู้แทนการค้ามากขึ้นและจะค้อมเข้าร่วม
การเจรจาต่อรองเพื่อกำหนดนโยบายที่มีผลทางการค้าและการผลิตมากขึ้น

3. ผลของการขยายตัวทางการค้า และเทคโนโลยีสารสนเทศตะวันตก "กระแสการกระเซย
อำนาจ" ทำให้กระแสเรียกร้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในทางการเมืองและการบริหารราชการแผ่นดินนี้
ในระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับท้องถิ่นมีมากขึ้นอย่างไม่มีขอบเขตแน่นอน ผลก็คือจะเกิดการเปลี่ย
แปลงทางกฎหมายเกี่ยวกับอำนาจบริหารราชการแผ่นดินอย่างขนานใหญ่ในทุกระดับ เริ่มจากการเกิดขึ้นของ
สภาดำรงที่มีฐานะเป็นนิติบุคคล ซึ่งจะทำให้เกิดสำนักของการปกครองตนเอง และการพยายามขยายขอบเขต
อำนาจการปกครองตนเองออกไปครอบคลุมกิจการต่างๆ มากขึ้น ภาครัฐจะต้องตัดสินใจโดยเร็วว่าจะกำหนด
บทบาทของอำนาจส่วนกลางและส่วนภูมิภาคอย่างไร และดำเนินการผ่อนคลาให้ให้เกิดภาวะที่สอดคล้องกัน
ความคาดหมายของสาธารณะชนโดยเร็ว

4. จะเกิด "องค์การนอกกระบวนราชการ" มีการจัดตั้งบริษัทกลุ่ม องค์การ สมาคมและกลุ่ม
ผลประโยชน์ต่าง ๆ ในลักษณะที่เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นทั้งกลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจการค้าที่มีมา
แต่เดิม กลุ่มผลประโยชน์ทางการเมือง และกลุ่มผู้บริโภค มีการจัดตั้งในลักษณะถาวร มีการเรียกร้องและค้อ
รองผลประโยชน์อย่างจริงจังและมีแผนงานเป็นโครงการมากขึ้น ดังนั้นรัฐจะต้องเตรียมจัดกลไก
รับรองสถานะทางกฎหมายของกลุ่มผลประโยชน์ สิทธิ การใช้สิทธิ รูปแบบและกรอบของการเรียกร้อง และ
การมีส่วนร่วมในระดับต่างๆ ให้ชัดเจน มีกฎหมายและระเบียบวิธีในการจัดการร้องให้มีการมีส่วนร่วมทั้งหมด
เป็นไปโดยโปร่งใส เว้นร้อยและธันติ เช่นกฎหมายเกี่ยวกับการรับฟังความเห็นสาธารณะ (ได้สวน
สาธารณะ ประชาพิจรรย์) กฎหมายเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสารและข้อมูลของทางราชการตามรัฐธรรมนูญ
กฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองความลับด้านสารสนเทศ กฎหมายวิธีปฏิบัติราชการทางปกครองที่กำหนดขึ้น
สอน วิธีการให้กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในชุมชนอย่างเ็นทางการ

5. เกิดกระแส "ความตื่นตัวด้านสภาพแวดล้อมและการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ" เป็น
กระแสสูง ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรและการแบ่งปันการถือครองจะกลายเป็นปัญหาใหญ่ต่อเมื่อเป็นเว
นานทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับ โลก เป็นผลให้มีการทำนุสัญญา ออกกฎหมายสิ่งแวดล้อม

และทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะเข้มงวดมากขึ้น มาตรฐานการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมจะถูกผลักดันให้กลายเป็นมาตรฐานคุณภาพสินค้าและบริการทั้งในระดับนานาชาติ และระดับท้องถิ่น (ISO 14000) สิทธิหน้าที่ต่อสิ่งแวดล้อมจะกลายเป็นสิทธิทางกฎหมายของชุมชน หรือสิทธิของอนุชนที่จะมาจำกัดพัฒนาการมลพิษที่รบกวน และสิทธิใช้ถ้อยสาธารณะสมบัติ กรรมสิทธิ์เอกชนจะผูกพันกับหน้าที่ทางสังคมมากขึ้น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน และกลุ่มผลประโยชน์จะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดสรรประโยชน์และการถือครองทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น บทบาทของรัฐกับเอกชนจะปรับตัวใกล้เคียงกันมากยิ่งขึ้น การประกอบการของเอกชนจะลดความเป็นอิสระลงในส่วนที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร กฎหมายใหม่ๆ เช่นกฎหมายก่อสร้าง การวางผังเมือง การใช้ที่ดิน การขุดดิน การทำเหมืองแร่ การขุดสร้างทรัพยากรต่างๆ การใช้ทรัพยากรน้ำจะซับซ้อนและก้าวไกลกรรมสิทธิ์และสิทธิทางทรัพย์สินของเอกชนมากขึ้น

๑. “กระแสนการตรวจสอบผู้มีอำนาจภาครัฐ” ผู้บริหารระดับสูงทั้งในภาครัฐบาลและข้าราชการประจำจะได้รับการตรวจสอบความโปร่งใสในการทำงาน และความชอบธรรมในการใช้อำนาจหน้าที่ จะเกิดการปฏิรูปการเมือง ความคุมเงินทางการเมือง ความคุมองค์กร วิธีการได้มา กระบวนการเลือกตั้ง มีการตรวจสอบ ระบบประจำจะถูกตรวจสอบทั้งโดยระบบป้องกันการทุจริต และการตรวจสอบโดยฝ่ายปกครองและโดยฝ่ายตุลาการ

โดยทั่วไป รัฐจะลดงบตัว โปร่งใส ตรวจสอบได้ กลุ่มประชาชน และกลุ่มผลประโยชน์องค์กรของรัฐจะรวมตัวกันมากขึ้น มีการต่อรองมากขึ้น หากเปรียบเทียบกับ ไต้หวันก็จะนำไปสู่วิกฤตการณ์ทางการเมืองซึ่งอาจนำไปสู่ความรุนแรงได้

แนวโน้มทางกฎหมาย

ระบบกฎหมายจะได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับแนวโน้มเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมือง และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป กฎหมายต่างๆ จะมีจุดเกาะเกี่ยวกับค่าประสิทธิผลมากขึ้น กฎหมายลักษณะใหม่ๆ จะเกิดขึ้นทั้งในส่วนกฎหมายสารบัญญัติ กฎหมายวิธีสบัญญัติ กระบวนการยุติธรรม และวิชาชีพนักกฎหมาย จะเปลี่ยนโฉมหน้าไปอย่างคาดไม่ถึง

1. “ประมวลกฎหมายใหม่” ทำนองเดียวกับกระบวนการจัดทำประมวลกฎหมายที่เกิดขึ้นเมื่อสิ้นทศวรรษที่ผ่านมา จะเกิดกระบวนการของการประสานกฎหมายเข้าด้วยกันในขอบเขตกว้างขวางประมวลกฎหมายแห่งศตวรรษก่อนคือประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และรัฐธรรมนูญซึ่งมีขึ้นเพื่อรับรองสิทธิขั้นพื้นฐานของเอกชน และจำกัดอำนาจของรัฐจะได้รับการทบทวนตรวจสอบและประเมินคุณค่าครั้งใหญ่ การทำนิติกรรมสัญญาและการจัดตั้งองค์กรประกอบกิจการจะมีกฎหมายหลายประเภทเกี่ยวข้องทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องประสานระบบกฎหมายให้สอดคล้องกันให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ในขณะที่รัฐลดบทบาทฐานะการเป็นผู้ควบคุมระบบเศรษฐกิจนั้น จะมีเสียงเรียกร้องให้มีกฎหมายกำกับพฤติกรรมการเศรษฐกิจแบบเสรีให้มีลักษณะสมดุลผสมและเป็นธรรมมากขึ้น ในขณะที่ในระบบการเมืองมีลักษณะแบ่งแยกอำนาจ “ในภาคเศรษฐกิจก็จะมีหลักอ่วงดุลอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจรูปแบบต่างๆ เกิดขึ้นเพื่อรักษาโครงสร้าง

สร้างการแข่งขันโดยเสรีไว้” ในขณะที่ศตวรรษก่อนมีการต่อสู้เพื่อหลักแบ่งแยกอำนาจทางการเมือง ในศตวรรษใหม่จะมีการต่อสู้เพื่อหลักแบ่งแยกอำนาจทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะจะนิยามกฎหมายป้องกันการผูกขาด และจำกัดการแข่งขันทางการค้า กับกฎหมายป้องกันการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรม และกฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค นอกจากนี้ยังมีกฎหมายคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา อันได้แก่ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร เครื่องหมายการค้า ความลับทางการค้า และสิทธิในการประกอบกิจการอย่างอื่น ๆ

2. ด้าน “กฎหมายมหาชน” จะมีกฎหมายแขนงใหม่ ๆ มากมายขึ้นกัน ที่สำคัญที่สุดก็คือระบบกฎหมายวิธีปฏิบัติราชการทางปกครองซึ่งมีความมุ่งหมายที่จะคุ้มครองเอกชนจากการใช้อำนาจอำนาจโดยความกระตือรือร้น หรือความขาดประสิทธิภาพของเจ้าพนักงานฝ่ายปกครอง สาขากฎหมายที่จะเติบโตอย่างรวดเร็วก็คือกฎหมายเกี่ยวกับการปกครองส่วนท้องถิ่น แม้จะสำคัญอันเด่นหนึ่งก็คือกฎหมายเกี่ยวกับการใช้สาธารณสมบัติของแผ่นดิน สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรอย่างอื่น ๆ ที่จะทวีความสำคัญมากขึ้นพร้อม ๆ กับความขัดแย้งอันเกิดจากการพิพาทแย่งชิงทรัพยากร นอกจากนี้ยังมีสาขากฎหมายปกครองทางเศรษฐกิจซึ่งจะมีส่วนพัวพันกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของเอกชนที่อาจจะกระทบต่อประโยชน์ได้เสียของส่วนรวมในแง่ต่าง ๆ และกฎหมายเกี่ยวกับการสื่อสาร โทรคมนาคมสารสนเทศและเทคโนโลยีใหม่ ๆ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไม่ลดถอย

3. ด้าน “กฎหมายวิธีสบัญญัติ” ก็จะทวีความสำคัญยิ่งขึ้น เพราะกฎหมายสารบัญญัติจะมีเป็นจำนวนมากและมีข้อความละเอียดซับซ้อนจนยากจะอ่านหาผลได้แน่นอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีพิพาทที่มีกฎหมายเกี่ยวข้องหลายประเภทหลายระบอบจะทวีจำนวนมากขึ้น ดังนั้นเทคนิคประกันที่ดีที่สุดในระบบกฎหมายจะพึงให้ได้แก่ผู้กระทำความผิดหลักประกันในเชิงกระบวนการพิจารณาว่าจะขอรับข้อพิพาทไปวินิจฉัย และเวลาไม่แพง เป็นที่คาดหมายได้ว่า ระบบกฎหมายวิธีพิจารณาคriminal จะเป็นเป้าหมายของการตรวจสอบวิพากษ์วิจารณ์จากผู้เกี่ยวข้องหมกมุ่นและจะต้องมีการปรับปรุงแก้ไขอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการลดความล่าช้า และความไม่สะดวก และไม่สมเหตุสมผลอย่างอื่นใด ระบบกฎหมายวิธีสบัญญัติจะได้มีการปรับปรุงครั้งใหญ่โดยเฉพาะในแง่ความร่วมมิตกระหว่างกระบวนการยุติธรรมระหว่างชาติต่างๆ เริ่มตั้งแต่การขยายการศึกษานเปรียบเทียบทำความเข้าใจระบบกฎหมายที่แตกต่างกัน การรับรองคำพิพากษาระหว่างกัน และการดำเนินมาตรการต่างๆ ร่วมกัน เช่นกรณีล้มละลายของผู้ประกอบการที่มีหลักแหล่งอยู่ในหลายประเทศ การบังคับชำระหนี้ข้ามชาติ การร่วมดำเนินกระบวนการวิธีพิจารณาความระหว่างประเทศ ฯลฯ

4. “วิชาชีพนักกฎหมาย” จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว นักกฎหมายจะเผชิญกับคู่แข่งข้ามทางวิชาชีพจากหลายชาติหลายภาษา เพราะลักษณะข้อพิพาทและลักษณะการทำงานของนักกฎหมายจะเกี่ยวพันกับกฎหมายต่างประเทศมากขึ้น และมีขอบเขตครอบคลุมหลายสาขาวิชามากขึ้น โดยงานให้คำปรึกษาและงานคดีจะมีลักษณะเรื้อรัง โดดเด่นและเชิงวิเคราะห์ประ โยชน์ได้เสียทางการค้ามากขึ้น เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงนี้คาดหมายได้ว่า จะเกิดระบบการร่วมมือกันทำงาน หรือเกิดความร่วมมือกันในระดับนานาชาติโดยนักกฎหมายผู้เชี่ยวชาญหลายสาขาวิชา ร่วมกับผู้เชี่ยวชาญจากสาขาวิชาอื่นๆ มาทำงานด้าน

กฎหมายในลัทธิพระสรวินาชาธรรมมากขึ้น และจะเกิดสำนักงานกฎหมายที่มีลักษณะนามาชาตินิยม
ขึ้นด้วย

5. “วิชากฎหมายจะยกระดับสู่นามาชาตินิยม” อึ้งซิ่น โดยเน้นหนักกฎหมายเปรียบเทียบ
กฎหมายธุรกิจ ทรัพย์สินกร และสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ เพราะการขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าในระดับ
นานาชาติจะทำให้เนื้อหาของกฎหมายไม่ว่าจะเป็นทางด้านใดก็ตามไปริกรณา หรืองานด้านคดีข้อ
พิพาทจะมีลักษณะข้ามชาติมากขึ้น ความรู้วิชากฎหมายก็จะมีลักษณะเป็นความรู้ในระดับนานาชาติมากขึ้น
การเรียนการสอนกฎหมายย่อมเปลี่ยนแปลงไปจากการเรียนการสอนกฎหมายของประเทศใดประเทศหนึ่งไม่
สู่การเรียนหลักทั่วไปของวิชากฎหมายที่นักกฎหมายในแต่ละคนอาจใช้ไปทำความเข้าใจกฎหมายของชาติอื่นๆ
ได้ในภายหลัง จะเกิดความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยในระดับนานาชาติ และเกิดการขยายตัวของการศึกษา
กฎหมายในแง่เปรียบเทียบการมีปฏิสัมพันธ์ของกฎหมายแต่ละระบบ ในภาวะที่วิชากฎหมายยกระดับไปสู่นามา
ชาตินิยมนี้ นักเรียนกฎหมายจะต้องพร้อมที่จะศึกษากฎหมายนอกประเทศของตัวเองในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาด้านกฎหมายด้วย

ภารกิจของวิชานิติศาสตร์แห่งศตวรรษที่ 21

กฎหมาย นักกฎหมายและวิชากฎหมายนั้นถือได้ว่าเป็นทั้งหมดที่เกิดขึ้นของระบบ และขณะเดียวกัน
ก็เป็นสื่อแห่งความเปลี่ยนแปลงปรับปรุงระบบด้วย ในศตวรรษที่ 21 เราคาดหมายได้ว่าความเปลี่ยนแปลง
ครั้งใหญ่กำลังจะเกิดขึ้น และจะสะท้อนออกมาในรูปของกฎหมายอย่างแน่นอน เช่นเดียวกับเมื่อต้นศตวรรษที่
21 นักกฎหมายที่เป็นคนกลุ่มแรกที่ทำหน้าที่บุกเบิกในการจัดวางแบบแผนและระเบียบหลักเกณฑ์แนวทางของ
การอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้ เปรียบเสมือนสถาปนิกและวิศวกรทางสังคมที่ทำหน้าที่
เพื่อออกแบบและสร้างสวทวิเคราะสร้างทางสังคมแบบใหม่ให้เหมาะสมสำหรับยุคสมัย

การที่นักกฎหมายจะสามารถปฏิบัติภารกิจทางประวัตินิติศาสตร์ที่จะมาถึงในเร็ววันนี้ได้อย่าง
ครบถ้วน ด้านหนึ่งเพื่อตอบสนองต่อการแข่งขันเสรีในขอบเขตนานาชาติ อีกด้านหนึ่งคือการทำการศึกษาค้นคว้า
สอนปัญหาความยุติธรรมในสังคมแบบใหม่ ที่เต็มไปด้วยการต่อสู้แข่งขันกัน และการทอดทิ้งกันก่อนแล้ว
ข้างหลัง ในการนี้จะต้องมีการเรียนรู้ด้วยอย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงวิชานิติศาสตร์ในประเทศไทยซึ่งมี
พัฒนาการทางวิชาการที่เชื่องช้ามาก ทั้งนี้เพราะผลของการหยุดชะงักทางวิชาการหลังจากเหตุการณ์ประกาศใช้
ประมวลกฎหมายเมื่อ พ.ศ.2478 ประการหนึ่ง กับการหมกมุ่นอยู่กับกฎหมายภายในและการอธิบายตัวบท
กฎหมายด้วยการอ้างคำพิพากษาศาลโดยไม่มีการค้นคว้าหาวิชาการอย่างจริงจังอีกประการหนึ่ง

ในแง่นิติศาสตร์โดยหลักวิชาการเรียนการสอนกฎหมายก็รู้ได้ว่าเป็นนั้น แม้ประมวลกฎหมาย
สี่เล่มหลักก็ยังไม่ได้นำคำอธิบายหรือผลงานค้นคว้าที่นักทฤษฎีวิชานี้มาเสนออย่างใดไม่ ยิ่งไม่ต้องพูดถึงวงวิชา
การกฎหมายมหาชน รัฐธรรมนูญ กฎหมายปกครอง และยังไม่มีข้อเสนอแนะการศึกษาในระดับกฎหมายระหว่าง
ประเทศ และการทำความเข้าใจระดับสถาบันทางกฎหมายอื่นๆ ในแง่นิติศาสตร์ทางจิตที่แท้จริงคือการศึกษา
ทางประวัติศาสตร์กฎหมาย และสังคมวิทยากฎหมายนั้นเล่า นอกจากงานทางประวัติศาสตร์กฎหมายของนัก

วิชาการชาวฝรั่งเศสและสเปนที่มีอยู่ต่างประเทศแล้ว งานค้นคว้าด้านสังคมวิทยาถูกกฎหมายแทบไม่มีเลย และไม่ต้องถึงว่านักกฎหมายส่วนมากยังไม่เข้าใจว่าสังคมวิทยาถูกหมายคืออะไรเสียด้วยซ้ำ ส่วนงานทางกฎหมายเปรียบเทียบนั้นแม้จะมีการตอนกันอยู่บ้างในระดับปริญญาโทตามมหาวิทยาลัยก็มีทั้งหลาย แต่ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีตำราหรือผลงานมาตรฐานด้านนี้เอาเลย

วิชานิติศาสตร์กำลังจะถูกผลักดันออกไปจากการศึกษาถูกหมายเชิงปฏิบัติในชาติออกไปสู่วิชาการกฎหมายระดับนานาชาติ ไม่ว่าจะเป็นวิชาการนิติศาสตร์ของไทยหรือประเทศหรือไม่ หรือต้องการหรือไม่ กระแสแห่งความแข่งขันเสรีจะจุดประกายให้นักกฎหมายออกจากแวดวงภายในออกไปสู่นานาชาติ และจะนำนักกฎหมายจากนานาชาติมาร่วมวงกับนักกฎหมายไทยช่วงหลักเลื่องไม่ได้ นักวิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และนักบริหารธุรกิจที่เผชิญหน้ากับโลกแห่งการแข่งขันจะไม่สามารถร่วมมือกับกระแสการแข่งขันเสรีนี้โดยปราศจากนักกฎหมายได้เลย

การจะยกระดับการศึกษาถูกหมายสู่ระดับนานาชาติ เพื่อเตรียมรับความเปลี่ยนแปลงที่จะมาถึงเพราะผลแห่งการค้าเสรี กระแสของตัวของประชาคมนานาชาติ และความปรารถนาที่จะประสานระบบกฎหมายให้ประสานกลมกลืนกันจะเกิดขึ้นในไม่ช้านี้ จะทำได้ก็โดยการปรับปรุงคุณภาพการศึกษาถูกหมายครั้งใหญ่ เพิ่มการสร้างบุคลากรผู้ทรงคุณวุฒิทางกฎหมาย พัฒนาระบบข้อมูลของกฎหมายครั้งใหญ่ ผลการศึกษาถูกหมายที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นจำเป็น เน้นศึกษากฎหมายที่เป็นหลักพื้นฐานอย่างจริงจัง ทำความเข้าใจความมุ่งหมายของหลักกฎหมายที่สำคัญควบคู่ไปกับการศึกษานิติศาสตร์ เน้นการศึกษากฎหมายสำคัญควบคู่กับการพัฒนาความเชี่ยวชาญในวิชาเฉพาะในรูปของกลุ่มวิชาโท เสริมการศึกษากฎหมายในแง่กระบวนการ ส่งเสริมการศึกษากฎหมายแบบสหวิทยาการ ส่งเสริมการศึกษากฎหมายกับเศรษฐิกิจ และสังคมวิทยาถูกหมาย ส่งเสริมการศึกษากฎหมายเปรียบเทียบ และกฎหมายของภูมิภาคต่าง ๆ ในโลก โดยเฉพาะเอเชียแปซิฟิก ในขณะที่เดียวกันที่จะคือระบบศึกษาระบบกฎหมายที่มีการประสานระบบกฎหมายทั้งหลายเข้าด้วยกันอย่างเหมาะสมยิ่ง คือเน้นศึกษาระบบกฎหมายของสหภาพยุโรป ซึ่งเป็นระบบกฎหมายที่พยายามประสานกฎหมายหลายระบบเข้าด้วยกัน ในฐานะที่จะเป็นต้นแบบของกฎหมายในอนาคตสำหรับภูมิภาคอื่นๆ ของโลก

ในขณะที่เกี่ยวกับการศึกษากฎหมายจะต้องมีลักษณะใส่ใจพิจารณาละเอียดทางปฏิบัติรู้จักประสานการศึกษาถูกหมายทั้งระดับมหภาคและจุลภาคเข้าด้วยกัน ส่วนกลางกระแสนแห่งความเปลี่ยนแปลงแห่งการค้าเสรีมีอย่างอื่นว่า องค์กรประกอบธุรกิจการสำเนาเอกสารขนาดใหญ่ที่กำลังเกิดขึ้นด้วยและปรับปรุงตัวให้รับกับความเปลี่ยนแปลงอยู่อย่างแท้จริงหาซึ่งกัน การมองโลกโดยมองเห็นแต่ความร่วมมือและการจัดองค์กรระดับนานาชาติโดยไม่เห็นภาพการต่อสู้แย่งชิงความจริงในระบบย่อย ในระดับท้องถิ่น และไม่ให้ความสนใจแก่การปรับตัวในระดับภูมิภาคย่อยๆ ที่จะถกฉวยโอกาสแสวงหาประโยชน์โดยอาศัยช่องว่างที่เกิดขึ้นจากการสูญเสียบ้านของรัฐบาลให้แก่องค์กรระดับนานาชาตินั้น เป็นท่าทีในการมองปัญหาที่ไม่รอบคอบ ที่สำคัญคือการปรับตัวของตลาดเข้าสู่ภาวะการผลิตที่เสียต้นทุนต่ำสุดและได้ประโยชน์สูงสุดจะมีมากขึ้น และการกระจายความเสี่ยงในการประกอบธุรกิจ และ ในการบริโภคสินค้าจะมีลักษณะกว้างขวางยิ่งขึ้น สิ่งนี้ทวงวิชา

การจะต้องเร่งศึกษาค้นคว้าก็จะต้องทำความเข้าใจกับความซับซ้อนที่เกิดขึ้นในระดับย่อย ในระดับทั้งอื่น
ว่ามีความสัมพันธ์กับการเมืองระดับประเทศ และปัญหาระดับมหภาค จนถึงระดับนานาชาติ และเข้าใจใคร่
ครวญระหว่างปัญหานานาชาติ องค์การระหว่างประเทศ และกฎหมาย ว่าโยงใยมาสู่ปัญหาที่ดินและปัญหา
ของผู้ประกอบการแต่ละรายได้อย่างไรด้วย

การปรับปรุงกองทัพไทยตามแบบยุโรป

การสร้างความเป็นทหารอาชีพของทหารบก และทหารเรือ

ในสมัยรัชกาลที่ 5

สุจิต บุญนงการ¹

คำนำ

กองทัพไทยในปัจจุบันมีรากฐานมาจากการปรับปรุงกองทัพให้เป็นสมัยใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กองทัพไทยในสมัยนั้นก็เช่นเดียวกับหน่วยงานอื่นๆ ของรัฐ ที่ได้รับการปฏิรูปอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง โดยนำเอารูปแบบจากตะวันตกซึ่งขณะนั้นมาจนถึงยุโรปมาเป็นแบบแผน การศึกษาการปรับปรุงกองทัพให้เป็นสมัยใหม่ตามแบบยุโรปได้นิยมนำมาเขียนด้วยกัน เช่น การศึกษาชั้นที่, บะดิวิทย์ คุมเจริญ, พล.ร.ต. แชน ปิจสุธานนท์, น.ส.สวัสดิ์ จันทร์, แชนจินทร์ วงศ์วิเศษ, ศิวินันท์ บุญศิริ, พล.ต.ดำนิล และชวลิต และงานของกระทรวงกลาโหมตลอดจนงานของโรงเรียนนาวิกโยธินพระจุลจอมเกล้า² งานเหล่านี้ได้ให้ความกระจ่างถึงความจำเป็นของการพัฒนากองทัพบกและกองทัพเรือ การพัฒนาการเป็นทหารอาชีพหรือวิชาชีพทหาร และการพัฒนาด้านการจัดองค์กร อารยวิทยาของกรม และแรงผลักดันที่ให้มีการพัฒนาทหารไทยให้เป็นสมัยใหม่ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นงานที่ครอบคลุมเรื่องราวล่างๆ ของสมศวร เป็นการศึกษาการพัฒนากองทัพในการรวมเป็นสำคัญ การศึกษาชิ้นนี้ไม่ได้ต้องการกล่าวซ้ำสิ่งที่ได้มีการศึกษามากแล้วข้างต้น แต่ต้องการหาอีกมุมที่ประเด็นของการปฏิรูปกองทัพตามแบบยุโรปมาเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมมากขึ้น โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการผสมผสานความทันสมัยแบบยุโรปกับวัฒนธรรมไทย และวิธีการพัฒนาการเป็นทหารอาชีพระหว่างทหารบกกับทหารเรือ อันจะช่วยให้เห็นถึงความแตกต่างในบทบาทที่ทหารสองเหล่านี้มีต่อความเมือง

¹ ศาสตราจารย์ ดร. สุจิต บุญนงการ อดีตคณบดีคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² สุจิต บุญนงการ, "การปฏิรูปกระทรวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2514), และนิพนธ์ คุ้มเจริญ, "บทบาทและกิจการของนาวิกโยธินสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), แชน ปิจสุธานนท์ และสวัสดิ์ จันทร์, ประวัติศาสตร์ทหารบกไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2510), นพินันท์ วงศ์วิเศษ, การปรับปรุงของกลาโหมของสยาม (กรุงเทพฯ : สำนัก ม.ศ. 2394-2435), (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514), ศิวินันท์ บุญศิริ, "บทบาทของกรมยุทธการและกองเมืองของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในสมัยกรุงธนบุรี" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), ดำนิล และชวลิต, บันทึกประวัติของกองทัพไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2510), กรมการนาวิกโยธิน, ประวัติของกองทัพไทยในสมัย 200 ปี (ค.ศ. 1782-1982), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมทหารปืนยาว, 2525), และกองทัพบก, 100 ปีโรงเรียนนาวิกโยธิน, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ต่างๆ กัน, 2530).

การปฏิรูปมิใช่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นโดยง่าย ความพยายามจะปฏิรูปในหลายประเทศประสบกับความล้มเหลวและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงแบบปฏิวัติ การปฏิรูปที่ประสบความสำเร็จมีอยู่ไม่มากนักและต้องอาศัยเงื่อนไขพิเศษ โดยเฉพาะความสามารถของผู้นำและช่วงเวลาที่มีการปฏิรูป การปฏิรูปในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นตัวอย่างอันหนึ่งของการปฏิรูปที่ประสบความสำเร็จ และส่วนหนึ่งของความสำเร็จนั้นคือการปฏิรูปกองทัพอันถึงนั้น นโยบายการปฏิรูปกองทัพอไทยซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเมืองของการปฏิรูป (politics of reform) ซึ่งเกี่ยวข้องกับประเด็นของการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความสำเร็จของการปฏิรูป การต่อสู้กับผู้ที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง แนวทางการดำเนินยุทธศาสตร์เพื่อให้ประสบความสำเร็จ ลักษณะของการปฏิรูปและผลของการปฏิรูปที่มีต่อการเมือง

ดังนั้น ในการวิเคราะห์การดำเนินนโยบายปฏิรูปการทหาร ในที่นี้จะเน้นถึงแนวนโยบายการรับอิทธิพลของยุโรปในการปรับปรุงกองทัพบกมีความต้องการที่จะรับมาน้อยเพียงใด และแนวนโยบายเท่านั้น ทำให้กองทัพบกมีลักษณะของความเป็นสมัยใหม่เพียงไร และมีการผสมผสานระหว่างความก้าวหน้าแบบยุโรปกับลักษณะของไทยมาน้อยเพียงใด อีกประเด็นหนึ่งที่เกี่ยวข้องกัน คือการปฏิรูปได้ก่อให้เกิดทหารอาชีพ มีการแบ่งแยกกองอย่างชัดเจนระหว่างทหารบกและทหารเรือ นโยบายที่แตกต่างกันในการพัฒนาทหารบกและทหารเรือ มีผลทำให้ลักษณะของบทบาทของทหารสองเหล่านี้แตกต่างกันออกไปในระยะต่อมา

แรงผลักดันที่ให้มีการเปลี่ยนแปลงกองทัพอให้ทันสมัย

แรงผลักดันที่ต้องการให้ประเทศมีความเป็นสมัยใหม่

ความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงหรือการปฏิรูปทางการเมืองการทหารนั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากความเห็นที่ตรงต้องกันพอสมควรในกลุ่มผู้นำว่า มีความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงกองทัพอให้มีความทันสมัยตามแบบอย่างยุโรป ในบรรดาผู้นำไม่ว่าจะเป็นองค์พระมหากษัตริย์และขุนนางล้วนมีความเห็นที่ตรงต้องกันพอสมควรว่าจำเป็นต้องมีการปรับปรุงกองทัพอให้ทันสมัย ความเห็นคลาดกันในเรื่องนี้แทบไม่ปรากฏให้เห็น ดังนั้น เมื่อไม่มีการต่อต้าน การเริ่มต้นปฏิรูปจึงมีความสะดวกขึ้นเป็นอันมาก

ในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 เราจะเห็นได้ว่า การปรับปรุงกองทัพอให้ทันสมัยตามแบบยุโรป ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้ริเริ่มมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่มาเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแรงผลักดันในการปรับปรุงในช่วงนี้เกิดจากความต้องการที่จะปรับปรุงให้มีความทันสมัยเพื่อเผชิญกับภัยที่มาจากประเทศทางตะวันตกผสมผสานด้วยความต้องการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่เพื่อความเป็นสมัยใหม่

เมื่อมีการติดต่อกับตะวันตก ประเทศไทยได้รับอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมเข้ามาใช้ทั้งๆ ที่ไม่ใช่เพื่อตอบสนองได้กับยุคตามชาตตะวันตก แต่เป็นเรื่องของประโยชน์ ความก้าวหน้า และความเป็นประสิทธิภาพทางเทคนิค เช่น การใช้ปืนตามแบบของโปรตุเกสในสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 การฝึกทหารแบบฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นต้น¹ ในสมัยรัตนโกสินทร์การติดต่อกับตะวันตกได้เริ่มขึ้นอีกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้นมา โดยได้มีการรับเอาความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ เรื่องที่เชื่อว่าเป็นความลึกลับที่จำเป็นเข้ามาใช้ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้นำไทยที่มีโอกาสสัมผัสกับความรู้เจริญคิดแล้วมีความต้องการที่จะรับเอาความรู้เหล่านั้นเพื่อให้ตนเองมีความก้าวหน้าขึ้น ผู้นำของประเทศทั้งพระมหากษัตริย์และขุนนางในช่วงทั้งก่อนและในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีโอกาสติดต่อกับตะวันตกจึงสนใจอยู่ดีประเทศในยุโรป มองเห็นประโยชน์ของความเป็นสมัยใหม่แบบยุโรปในด้านต่างๆ รวมทั้งด้านการปรับปรุงกองทัพด้วย ไม่ว่าจะเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าก่อนขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชวงศ์เป็นจำนวนมาก ไม่น้อย รวมทั้งขุนนางและชนชั้นเจ้าพระยาแบบมหาเศรษฐีราชวงศ์และอุตสาหกรรมของบ้าน ถิ่นแล้วแต่ได้มีโอกาสติดต่อกับความรู้ของยุโรป และยอมรับในความจำเป็นของความรู้เหล่านั้น ความต้องการจะปรับปรุงประเทศและกองทัพให้มีความก้าวหน้าแบบยุโรปจึงมีอยู่แล้วในพื้นฐาน ด้วยอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกเป็นแรงผลักดันให้การพัฒนาของทัพเป็นไปอย่างเป็นระบบ และต่อเนื่อง และจึงมีมากขึ้นเท่านั้น

การป้องกันประเทศจากอิทธิพลตะวันตก

แรงผลักดันอีกประการหนึ่งของความปรับปรุงกองทัพให้เป็นสมัยใหม่ คือการเตรียมป้องกันประเทศให้พ้นจากภัยของอิทธิพลตะวันตก ด้วยอุดมการณ์ที่นี้ได้พระราชทานตั้งแต่วัยสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้ขยายมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 โดยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเริ่มการปรับปรุงกองทัพให้เป็นสมัยใหม่อย่างเป็นทางการเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น แต่ก็ยังมีลักษณะกระจัดกระจายอยู่ในความสนใจของข้าราชและขุนนางต่างๆ ไม่ครอบคลุมทั้งระบบและ ไม่มีความเข้มแข็งพอจะต้านภัยคุกคามจากการล่าอาณานิคมของตะวันตกได้เสียทีเดียว

ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงของการปฏิรูปให้ทันสมัยทั้งระบบ ไม่ว่าจะเป็นระบบราชการหรือระบบบริหารราชการแผ่นดินและระบบเกษตรกรรม และเริ่มเห็นชัดเจนถึงความจำเป็นที่ต้องปรับปรุงกองทัพเพื่อต่อต้านภัยคุกคามจากภายนอกอาณานิคมตะวันตก โดยเฉพาะการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยากับเรือรบฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2436 (ร.ศ. 112) ที่รู้จักกันในนามเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งเป็นสัญญาณอย่างดีว่ากองทัพไทยทั้งหมด ทั้งทหารบกและทหารเรือไม่มีความพร้อมทั้งด้านเทคนิค ด้านอาวุธ และด้านการบริหารที่จะเผชิญกับภัยทางทหารจากประเทศตะวันตกได้ ภายหลังจาก

¹ 100 ปีระบอบราชวงศ์จักรี, 37.

ไชยรบ ปิยะธอนนท์ และ สวัสดิ์ จันทน์, อารยธรรมระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และโครงการที่ไทยไปเจ้าพระยาเมดิ, ร.ศ. 112, 51-57.

เหตุการณ์ ร.ศ.112 จึงได้มีการปรับปรุงกองทัพเรืออย่างจริงจัง ส่วนด้านทหารบกก็ได้มีการพัฒนาเครื่องจักรเครื่องมาก่อน เหตุการณ์ ร.ศ.112 จึงเป็นเสมือนหนึ่งบทเรียนที่ช่วยชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการจัดการกองทัพให้เข้มแข็งมากขึ้น

เพื่อความมั่นคงของการปกครองแบบรวมนำนาง และบูรณาการของชาติ

ในเรื่องนี้เห็นชัดเจนในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเริ่มจากความต้องการเสริมสร้างพระราชอำนาจของพระองค์ให้มั่นคงขึ้น เมื่อเริ่มทรงราชย์นั้นถึงทรงพระเยาว์และอำนาจอยู่ในมือของสมเด็จพระอัยยิกาเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ รวมทั้งการควบคุมกำลังทหารด้วย ดังนั้นการจัดตั้งทหารมหาดเล็กไปทั่วซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ ถือว่าเป็นความพยายามเริ่มแรกของพระองค์ที่จะมีกองทหารของพระองค์เอง กรมทหารหน่วยนี้ได้รับการฝึกหัดตามแบบสมัยใหม่ มีอาวุธแบบใหม่ ถือว่าเป็นการวางรากฐานด้านกรทหารสมัยใหม่ และทรงอาศัยกรมทหารมหาดเล็กนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการขยายการพัฒนากองทัพให้ทันสมัย และเป็นกองทัพอันพระมหากษัตริย์ ไม่ใช่อำนาจขุนนางที่กดขี่ต่อไป

บุคคลที่เข้าร่วมในกรมทหารมหาดเล็ก เป็นโอรสของพระบรมวงศานุวงศ์และบุพการีขุนนางเป็นสำคัญ เป็นการเลือกบุคคลที่ทรงไว้วางพระราชพฤติ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะให้กรมทหารมหาดเล็กเป็นหน่วยทหารของพระองค์อย่างแท้จริง ที่จะช่วยรักษาความมั่นคงให้กับพระราชอำนาจ และเป็นจุดเริ่มต้นของการปรับปรุงระบอบการบริหารของกองทัพในรูปแบบการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางซึ่งมีผลต่อการสร้างราชอาณาจักรให้มีความเป็นปึกแผ่น รวมทั้งช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของระบบการบริหารประเทศให้เป็นแบบการรวมอำนาจ ไม่ใช่เป็นแบบกระจายอยู่ในอำนาจและอิทธิพลของเจ้าขุนมูลนายอย่างแต่ก่อน ผลจากการปฏิรูปครั้งนี้ได้เกิดการบูรณาการของชาติ ทำให้ความเป็นรัฐชาติของไทยมีความเข้มแข็งขึ้น เช่น การส่งทหารสมัยใหม่ไปปราบฮ่อ การจัดระบบเกณฑ์ทหาร การกระจายการจัดตั้งกำลังทหารสมัยใหม่ไปทั่วราชอาณาจักร และการจัดการศึกษาอบรมอื่นทำให้คนธรรมดาสามัญโอกาสเข้ามารับราชการทหารได้มากขึ้น สามารถเลื่อนฐานะทางสังคมของตนให้สูงขึ้น¹

การจัดกำลังพลเพื่อการทำสงครามก่อนการปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเรื่องของการระบบไพร่ อันเป็นระบบที่ให้ขุนนางมีอำนาจในการควบคุมกำลังคน โดยถือว่าชายไทยทุกคนต้องเข้ารับราชการทหาร เมื่ออายุได้สิบแปดปีต้องมาขึ้นทะเบียนและได้รับการฝึกว่าเป็นคนสังกัดในกรมใด อยู่กับนายคนใด เมื่อขึ้นทะเบียนแล้วเรียกว่า "ไพร่สม" ให้ขุนนางฝึกหัดไปก่อนยังไม่ต้องเข้ารับราชการจนกระทั่งอายุยี่สิบปี จึงเปลี่ยนเป็น "ไพร่หลวง" ซึ่งจะคิดเกณฑ์เข้ารับราชการเดือน (ก่อนหน้านั้นคนขึ้นทะเบียนแล้วแต่ยังไม่ขึ้นทะเบียนแล้วจะคิดเกณฑ์เข้ารับราชการตามเกณฑ์ที่กำหนด) การเข้าขบวนนั้นเพื่อมาทำงานต่างๆ รวมทั้งการขึ้นขบวนหรืองานช่างโยธา ตามหมู่บ้านถึงวัด เมื่อมี

¹ กฤติ มัชฌิมะ, "การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", 70-124.

สงครามไพร่เหล่านี้จะถูกเรียกว่าการรบ ดังนั้น สังคมไทยในอดีตจึงไม่มีกองทหารประจำการ การจัดทัพมีขึ้นในช่วงการทำสงครามเท่านั้น ไพร่หรือทหารที่ถูกเรียกเป็นการเรียกโดยขุนนางของตน และต้องมีอาวุธประจำตัวของตนเอง การฝึกฝนเป็นเรื่องเฉพาะตัว เครื่องแต่งกายเป็นไปอย่างง่าย และไม่ใช่เอาระยะจะสามารถหาบงได้

ระบบนี้นอกจากทำให้กองทัพไม่มีความสามารถหรือสมรรถนะในการรบสมัยใหม่ได้แล้ว ยังเป็นการกระจายอำนาจ โดยที่ขุนนางมีอำนาจในการควบคุมคน เนื่องจากคนไทยทุกคนที่ไม่ใช่ขุนนางมีฐานะเป็นไพร่และต้องสังกัดกรม คือมาทำงานให้กับขุนนางในกรมของตน คนไทยทุกคนจึงมีนายของตน มีกรมที่ตนสังกัด การจัดกรทหารสมัยใหม่จึงเป็นการล้มเลิกระบบไพร่ และล้มการทหารซึ่งเป็นหน่วยงานที่ถืออาวุธมาอยู่ในการดูแลของพระมหากษัตริย์แทนขุนนาง

สภาพการเมืองไทยตอนต้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ได้สะท้อนให้เห็นการมีอำนาจของขุนนางเป็นอย่างดี พระองค์ขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนมายุสิบห้าพรรษา อำนาจทางการเมืองอยู่ในมือของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งเป็นผู้มีกิตติพลและบรรณิสูง มีราชการในด้านหนึ่งสำคัญๆ มาก่อน คือกรมท่าและสมุหกลาโหม จึงมีก่นับหน้าถือตามาก และยังมีญาติพี่น้องตระกูลกรมขุนด้านหนึ่งสำคัญอีกด้วย บรรดาขุนนางที่มีกำลังคนของตนเองก็ยังมีกระโขนกในตัวสมเด็จพระยาฯ การจัดกรทหารสมัยใหม่จึงเป็นเรื่องที่จะสลายอำนาจของขุนนาง และเสริมสร้างพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้เข้มแข็งขึ้น

เมื่อเปรียบเทียบกับระบอบศักดินาให้มีการปรับปรุงกองทัพไว้บนสมมติฐานประการข้างต้นแล้วจะเห็นได้ว่า ในด้านการต่อต้านก็ถูกควบคุมจากภายนอกนั้น การปรับปรุงกองทัพไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งได้ทันและมากพอที่จะใช้สำหรับการคุกคามของอาณานิคมตะวันตก ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งภายหลังเหตุการณ์นี้เอง ได้มีการปรับปรุงกองทัพให้เป็นระบบมากขึ้นแล้ว แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงใช้วิธีการทางการเมืองหรือการเจรจาเป็นหลักสำคัญในการรักษาความอยู่รอดของประเทศ การคุกคามด้วยกำลังทหารในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 และการยึดรังสัดของทหารมาคิดครองจินตภาพว่าเป็นการกระตุ้นให้มีการพัฒนาประเทศอย่างจริงจัง รวมทั้งการหาทางแก้ไขด้วยการเจรจา การที่พระองค์ทรงคิดสืบพระทัยที่จะยกดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไปให้ฝรั่งเศสนั้น ทรงทรงเห็นว่าเราไม่อาจจะแก้ไขปัญหาคิดด้วยกำลัง หากต้องเสียสิทธิการเจรจาต่อรอง คือเจรจาต่อรองกับฝรั่งเศสเพื่อรักษาดินแดนส่วนใหญ่ของประเทศไว้ นอกจากนี้การที่พระองค์ได้พยายามดึงอาณานิคมเข้ามาร่วมใกล้เคียงกับฝรั่งเศส และการที่รัสเซียได้ให้การรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จเยือนรัสเซียอย่างอบอุ่น

¹ธนิต อดุลพันธ์, "การก่อตั้งมณฑลและบทบาทของกบฏวังหลวงพมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน อดุล พุทธาภิษฐ์ และ วุฒิชัย มูลศิลป์, (บก.) ทหารดินแดนพม่า: วิถีพระยาปฏิปักษ์ (กรุงเทพฯ: สมาคมศึกษาคณะศรีอยุธยาแห่งประเทศไทย, 2523), 116-117

พระเกียรติ และอย่างสนิทสนม เท่ากับแสดงว่าได้ทรงใช้วิธีการทางทูตอย่างเต็มที่เพื่อรักษาเอกราชของประเทศ

ดังนั้น ผลการปฏิรูปการทหารในด้านการสร้างความมั่นคงแห่งราชบัลลังก์และราชอาณาจักรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามที่พระองค์ได้ทรงมุ่งหวังไว้ จึงเห็นได้ชัดเจนยิ่งนักเมื่อเปรียบกับการปรับปรุงทหารเพื่อต้านทานภัยอาณานิคมตะวันตก และทำให้นับว่าวัดอยู่ประสงค์ของการปฏิรูปการทหารในเรื่องนี้มีความสำคัญสูง

แนวนโยบายการรับอิทธิพลของยุโรปในการปรับปรุงกองทัพ

ความแตกต่างระหว่างช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 กับในสมัยรัชกาลที่ 5

ถ้าจะเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 กับในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ความแตกต่างอยู่ที่ในช่วงรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 4 นั้นไม่มีแนวทางที่ชัดเจนและเป็นระบบ ในการรับเอาแบบอย่างของยุโรปมาปรับปรุงกองทัพ ส่วนสำคัญจะเป็นเรื่องของ การนำเข้าอาวุธ การฝึกหัด และเครื่องแบบมาใช้แต่ไม่ได้ใช้ทั่วไป ใช้กับกองทหารที่จัดตั้งขึ้นใหม่เป็นจำนวนไม่มากนัก และแน่นอนในเรื่องข้างต้นเป็นเรื่องที่ชาวยุโรปนำมาเสนอให้ ไม่ได้เป็นนโยบายของรัฐที่จะจัดหาและดำเนินการอย่างเป็นระบบ เช่น การมีกองทหารช้างเผือก ซึ่งเป็นทหารอย่างยุโรปชุดแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นเรื่องนายทหารอังกฤษในอินเดียเป็นผู้เสนอให้ การตั้งกรมทหารหน้าซึ่งเป็นทหารฝึกหัดแบบยุโรป ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นความริเริ่มขอพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็เป็นารรับเอาอิทธิพลของยุโรปที่ผ่านเข้ามาโดยตัวบุคคลชาวยุโรปที่เดินทางเข้ามาในสยามช่วงนั้น นั่นคือ ร้อยเอกฮัมเบิร์ต และร้อยโทเฮกซ์ ซึ่งเป็นนายทหารนอกราชการของกองทัพอังกฤษในอินเดีย¹ สำหรับการจัดกองทัพยังคงเป็นเรื่องอยู่ในระบบหรือโครงสร้างเดิม คือเป็นการปรับปรุงกองทัพในกรอบของระบบการกระจากอำนาจที่ขึ้นอยู่กับความสนใจของขุนนางและราชวงศ์ เช่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกองทหารสมันต์ใหม่ขอพระองค์เองทั้งหน่วยทหารราบและทหารปืนใหญ่ และได้ทรงสร้างเรือกลไฟเป็นส่วนตัวหนึ่งของกำลังทหารเรือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สนพระทัยในด้านการสร้างเรือนสมันต์ใหม่มาตั้งแต่ดำรงพระยศยศ เป็นกรมขุนอิศรสร้างสรรค์ คือตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงริเริ่มการแต่งตั้งเป็น 'ผู้บัญชาการทหารเรือวังหน้า' ส่วนสมเด็จพระเทพรัตนมาศศิริยวงศ์ได้มีความสนใจปรับปรุงทั้งทหารบกและทหารเรือให้เป็นสมัยใหม่มาตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาท

¹100 ปี รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 37-40.

สมเด็จพระนันทราชเจ้าอยู่หัว โดยครั้งที่ดำรงตำแหน่งเป็นหลวงนายสิทธิได้รับบทเทศาภิบาลในการต่อเรือกลไฟ และยังมิบทบาทในการจัดการทหารบกสมัยใหม่ที่เรียกว่า "กรมทหารหน้า" อีกด้วย¹

มีขัณนาวิชาอเมริกันมิบทบาทอย่างสำคัญในการนำเอาวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาในประเทศไทย เช่น หมอทริคเตอร์ช่วยในด้านการศึกษา ส่วนหมอลินดเลย์ (Chandler) ช่วยสถานด้านจิตรกรรม พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ จนกระทั่งพระองค์ทรงประดิษฐ์เครื่องจักรไอน้ำได้ และเป็นผลให้พระองค์สร้างเรือกลไฟได้สำเร็จ ในปี พ.ศ. 2390²

การปรับปรุงการทหารตามแบบยุโรปเช่นนี้ ยังคงทำให้ขุนนางและเจ้านายบางส่วนยังมีอำนาจอยู่ โดยเฉพาะในกรณีของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ซึ่งเป็นพระราชโอรส เป็นอุปราชวังหน้าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และขุนนางในตระกูลขุนนาง เมื่อกรมหมื่นบวรวิไชยชาญได้ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสุริยวงศ์ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้สั่งให้กระด้างกระเดื่องที่สังกัดวังหน้าซึ่งได้รวมอยู่กับวังหลวงเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตกลับไปอยู่วังหน้า ทั้งกรมทหารบกและกรมทหารเรือ เป็นผลให้กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญมีกำลังทหารเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะหน่วยทหารเรือสมัยใหม่ และทำให้เกิดการทหารละแวกไม่วางซึ่งกันและกันระหว่างวังหลวงกับวังหน้าจนเกิดความคลั่งไคล้ขึ้น ที่เรียกกันว่า "วิกฤตการณ์วังหน้า" ในปี พ.ศ. 2418 มีการจัดกำลังทหารเผชิญหน้ากัน กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้แต่งตั้งออกจากพระราชวังไปขอความคุ้มครองจากสถานกงสุลกษัตริย์ต่างประเทศสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงขอรับให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสุริยวงศ์มาเป็นผู้ใกล้ชิดเกลี้ยกระดิ่งประณอม เมื่อเหตุการณ์ยุติลง วังหน้าถูกปลดปล่อยแล้ว แต่การโอนกองทัพอันหนึ่งของวังหน้าทำได้แม้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ยังคงในปี พ.ศ. 2428

ขุนนางตระกูลขุนนางเป็นผู้มีอำนาจควบคุมกำลังทหารเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยทหารสมัยใหม่ ทั้งนี้เพราะความสนใจของขุนนางอย่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสุริยวงศ์ได้กล่าวไปแล้ว ว่า กรมทหารหน้าซึ่งเป็นกรมทหารฝึกหัดอย่างยุโรป อยู่ในการควบคุมของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาสุรรังษีโวธวัช (ว. บุนนาค) ผู้เป็นบุตร ทางด้านทหารเรือ นอกจากมีเรือของวังหน้าแล้ว ยังมีเรือที่อยู่ในการควบคุมของเจ้านายต่าง ๆ อีก มาถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนการปฏิรูปยังมีกรมทหารที่ขึ้นอยู่กับสมุหกลาโหม คือ กรมเจ้าพระยาสุรรังษีโวธวัช กับได้แก่ กรมฝรั่งแม่นปืน กรมเกณฑ์พลต่างประเทศ กรมยาตามญู กรมอาสาญู เวียง (เรือกลไฟพระที่นั่ง)

แม้การเมืองราชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช การปฏิรูปการทหารทั้งระบอบจึงได้เกิดขึ้น แต่ไม่ได้เกิดอย่างฉับทันควัน เหตุผลส่วนหนึ่งก็คือ อิทธิพลของขุนนางเก่าโดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสุริยวงศ์มีอยู่มาก แม้จะได้ทรงประณอมพระราชพิธีราชาภิเษกอีกครั้ง

¹ มณีรัตน์ คณธิดา, "บทบาทและการพัฒนาของเรือกลไฟในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว", 21-30.

² เรื่องเดียวกัน, 21.

ปี พ.ศ.2430 โปรดเกล้าฯ ให้รวมกะเล็ดทหารมหาดเล็กกับกะเล็ดทหารหน้าเข้าด้วยกัน แล้วใช้ชื่อว่า “กะเล็ด ชุด”¹

ก่อนปี พ.ศ.2430 กิจการทหารบกไม่ได้รวมอยู่ในหน่วยเดียวกัน ซึ่งที่พระองค์ทรงทำสำเร็จในช่วงนี้ คือการตั้งกองกิจการทหารบกที่อยู่กระจัดกระจายให้มาอยู่ในความดูแลของพระองค์เอง โดยมีทนายของพระองค์เป็นผู้บังคับบัญชา แต่ยังไม่ได้รวมเป็นหน่วยหรือแบบอย่างการจัดกองทัพนั่นในปัจจุบัน กรมทหารในช่วงนั้นจึงมีกรมทหารมหาดเล็ก กรมทหารรักษาพระองค์ กรมทหารลี้ภัยวัง กรมทหารหน้า กรมทหารปืนใหญ่ กรมทหารม้า และกรมทหารช้าง แต่ละหน่วยเป็นอิสระต่อกัน และขึ้นต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยตรง

สำหรับด้านการปรับปรุงทหารเรือนั้น ก่อนปี พ.ศ.2430 กิจการทหารเรือได้กระจายอยู่ตามที่ต่างๆ คือ

(1) ทหารเรือวังหน้า ขึ้นอยู่กับกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ อันได้แก่ กรมเรือกลไฟ กรมธรรมา และกรมทะเล

(2) กรมอรุณพล ขึ้นอยู่กับเจ้าพระยาสุรเวชวิจิตรวาทน์ (ว. บุนนาค) ได้แก่ กรมเรือกลไฟ กรมธรรมา และกรมธรรมา มีหน้าที่บังคับบัญชาเรือรบหลวงทั้งปวง

(3) กรมข้ามแดน มีหน้าที่บังคับบัญชาเรือพระที่นั่ง ต่อมาได้กลายเป็นกรมเรือพระที่นั่งเวาตรี

การโอนกิจการทหารเรือวังหน้ามาอยู่กับพระองค์ก็เนื่องมาจากกระทั่งวังหน้าทิวศดไนปี พ.ศ.2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศยกเลิกกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และได้โอนเรือของวังหน้ามาอยู่กรมเรือพระที่นั่งมหาศาลและกรมอรุณพล และให้ทหารปืนเล็กวังหน้าไปเป็นกองพระธรรมา ครั้นนั้น ในปี พ.ศ.2428 ทหารเรือจึงแบ่งเป็นสองกรมคือ

(1) กรมเรือพระที่นั่งมหาศาล มีเรือในสังกัด 9 ลำ มีทหารที่โอนจากที่ต่างๆ เป็นกรมทหารเรือ

(2) กรมอรุณพล เป็นกรมเรือรบ ประกอบด้วย เรือที่มีอาวุธปืนใหญ่ทั้งหมด 8 ลำ ทั้งสองกรมนี้เป็นอิสระต่อกันต่างขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว²

ความแตกต่างระหว่างการปรับปรุงกิจการทหารบกกับทหารเรือ

กิจการทหารเรือเป็นระบบมากขึ้นเนื่องจากการจัดตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้นในปี พ.ศ.2430 ทำให้หน้าที่บังคับบัญชากรมทหารบกและกรมทหารเรือ และในปี พ.ศ.2433 ได้ยกฐานะเป็นกระทรวงยุทธนาธิการดูแลทั้งกรมทหารบกและกรมทหารเรือ ต่อมาในปี พ.ศ. 2435 ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการทหาร

¹ กษ. นพรัตน์ “การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” 124-125 และ 180 ปี รังสิต และ 180 ปี รังสิต, 45

² มะลิวัลย์ คณาวิน “บทเพลงและกิจการทหารเรือไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” 36-39

สมัยใหม่ มีการจัดตั้งกระทรวงขึ้นสืบสองกระทรวงซึ่งมีกระทรวงกลาโหมอยู่ด้วย กระทรวงอุตสาหกรรมจึงเปลี่ยนฐานะเป็นกรมอุตสาหกรรมทำหน้าที่เป็นกรมทหารบก ให้ผู้บัญชาการกรมอุตสาหกรรมมีฐานะเทียบเท่าเสนาบดี และให้กรมทหารเรือ กรมช้าง กรมแสงไปอยู่กับกระทรวงกลาโหม แต่ในขณะนั้นจึงแล้วกิจการของกรมทหารเรือยังขึ้นอยู่กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว¹²

เมื่อเปรียบเทียบการปรับปรุงกิจการระหว่างทหารบกกับกิจการทหารเรือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ปรากฏว่ากิจการทหารบกได้รับอรรถประโยชน์มากกว่ากิจการทหารเรือ การพัฒนากิจการของทหารบกเป็นไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวางกว่ากิจการทหารเรือมาก ที่เห็นได้ชัดเจนคือ การจัดตั้งกรมอุตสาหกรรมขึ้นมาดูแลทหารบกแยกเป็นเอกเทศจากกระทรวงกลาโหม ส่วนกิจการทหารเรือขึ้นอยู่กับกรมทหารเรือ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระทรวงกลาโหม การปรับปรุงทหารบกเริ่มจากการจัดตั้งกรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งพระองค์ได้ให้พระมณฑลใจเป็นพิเศษและ ได้พัฒนาย่อยอย่างต่อเนื่อง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ถ้าจะดูการจัดการบริหารและการขยายตัวของหน่วยงานทหารบกทั้งในส่วนกำลังรบ และส่วนการศึกษา จะเห็นได้ว่าขยายตัวอย่างรวดเร็วกว่าทหารเรือมากทีเดียว นโยบายเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงนโยบายที่คิดการให้ทหารบกเป็นกำลังหลักของประเทศ ซึ่งสอดคล้องกับความนิยมทางด้านประวัติศาสตร์ เมื่อยังไม่มียุทธนาวีพัฒนาอยู่เลย

ในอดีตนั้น การศึกสงครามเป็นเรื่องทหารบก ส่วนทางทะเลไม่มีก่อกองตั้งนัก การจัดกองทัพจึงเป็นเรื่องทหารบก นอกจากนั้นคนไทยในนี้นิสัยชอบเดินเรือทะเล การเดินเรือมักใช้ชนชาติจีน เช่น กะลาจาม เวียดนาม ก่อนการปฏิรูปไม่มีกรมแยกทหารออกเป็นเหล่าทหารบกและเหล่าทหารเรือ ทหารทั้งหมดเป็นทหารที่ไร้บทบาท ถ้าจำเป็นต้องออกรบทางทะเลจะใช้ทหารที่รับทราบถนัดทางทะเลด้วย ดังนั้น เมื่อจำเป็นต้องมีการปฏิรูป จานทหารบกจึงทำให้เร็วกว่าด้านทหารเรือ เพราะมีความเคยชินมากกว่า รวมทั้งสอดคล้องกับความนิยมในอดีตมากกว่า

ในอดีตสยามมีการค้าสำเภาไปค้าขาย การค้าเรือเดินทะเลเป็นเรื่องของการค้าขายในยามสันติ การค้าขายทางทะเลเป็นการหาขายได้เข้าหาลงพระคลัง เป็นคนละเรื่องกับกิจการด้านทหาร ซึ่งไม่ใช่เป็นอาชีพที่หาขายได้แต่เป็นอาชีพที่ให้บริการ และที่สำคัญก็ทหารมาถูกเรือเป็นชาวต่างชาติทั้งนั้น ดังนั้นการปรับปรุงงานทหารเรือจึงมีอุปสรรคนานา รวมทั้งด้านกำลังคนที่จะแสวงหาที่สนใจเรือมีความรู้ ความชำนาญ นอกจากนั้นกำลังทหารเรือสมัยใหม่อยู่กับวังหน้าเป็นจำนวนมาก อันเนื่องมาจากการพัฒนากิจการทหารเรือวังหน้าในสมัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้น การปรับปรุงทหารเรือจึงทำได้ไม่ถนัดจนกระทั่งวังหน้าทิวศด

¹²ธารณีนุชพันธ์ "การปฏิรูปประเทศในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", (31-35)

บทบาทของชาวยุโรปที่มีต่อการปรับปรุงกองทัพ

อิทธิพลของยุโรปที่มีต่อการปรับปรุงและการเปลี่ยนแปลงกองทัพให้เป็นสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ส่วนหนึ่งได้มาจากการเสด็จเยือนอาณานิคมของยุโรปในเอเชีย คือการเสด็จพระราชดำเนินเยือนสิงคโปร์ ชวา และอินเดีย ได้ทรงเห็นและเรียนรู้วิธีการต่างๆ ที่ประเทศยุโรปใช้กับอาณานิคมของตน รวมทั้งเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น รถไฟ เป็นต้น ได้ทรงเลือกสรรแบบแผนการบริหารราชการในประเทศเหล่านั้นมาปรับปรุงใช้ในสยาม

นอกจากนั้น อิทธิพลยังผ่านมาจากบุคคลต่างๆ ชาวยุโรปที่ได้มารับราชการในกองทัพไทย และได้มีส่วนช่วยพัฒนากองทัพในบางด้าน โดยเฉพาะในด้านการจัดทหารและการศึกษาอบรม ในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความก้าวหน้าแบบของอังกฤษให้แก่กองทหารของไทยคือ ร้อยเอกจิมเบร์รี่ และร้อยเอกเออร์นส์แตร์¹ แล้วเป็นแบบแผนที่อังกฤษใช้กับอินเดียมากกว่า และเครื่องแบบที่รับมาก็เป็นแบบทหารอินเดียในบังคับของอังกฤษ ในต้นสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีร้อยเอกอเมริกัน ชาวอิตาลีมาสอนนักเรียนและหัดทหารม้า และเมื่อได้เปลี่ยนกะเบิดชุกเป็นโรงเรียนทหารสราญวนยังมีอีก พ.ศ.2430 มีพันเอกนิคาส วอร์มอร์ อดีตนายทหารกองทัพอังกฤษประจำคู่อินเดีย เป็นผู้บังคับการ (เป็นได้เพียง 1 ปี) ปีต่อมาจึงเปลี่ยนมาให้นายทหารไทยเป็นแทน คือพระยาภิรมหาไชย ซึ่งต่อมาได้เป็นพลโทเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ศักดิ์²

การใช้ชาวยุโรปในด้านกิจการทหารบกมีน้อยลง เมื่อพระราชโอรสที่ทรงส่งไปศึกษาด้านทหารบกที่ยุโรป ทรงสำเร็จการศึกษาเสด็จกลับมาเป็นวีรชนแรงสำคัญในการปฏิรูปกองทัพ การใช้ชาวยุโรปจะเป็นเรื่องของการฝึกหัดทหารเท่านั้น ไม่ใช่การบังคับบัญชาอีกต่อไป แม้แต่ในช่วงเริ่มต้นจัดตั้งกองทหารสมัยใหม่ซึ่งไทยยังขาดแคลนทหารอาชีพที่ได้รับการฝึกแบบยุโรปอย่างจริงจังและเป็นเวลา ผู้บังคับบัญชายังต้องเป็นคนไทย เช่น ผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็ก ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาสุรเสนา และเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นต้น อันแสดงถึงความตั้งพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ไม่พึงประสงค์ให้กิจการทหารบกอยู่ในความดูแลของชาวต่างชาติ เป็นการแสดงถึงความสำคัญของทหารบกในการรักษาความมั่นคงของประเทศและราชบัลลังก์

ในส่วนของการทหารเรือ ได้ใช้ชาวต่างประเทศจากยุโรปเป็นจำนวนมากกว่าทหารบก และมีบทบาทไม่เหมือนแต่การฝึกเท่านั้น แต่มีบทบาทในการเป็นผู้บังคับการเรือ ทั้งด้านการบังคับบัญชาและการบริหารด้วย เพราะเจ้านายและขุนนางที่มีความรู้สมัยใหม่ทางทหารเรือในขณะนั้นมีน้อยมากจะมีก็แต่ชาวยุโรป โดยชาวยุโรปที่มีบทบาทสำคัญ อาทิ พระยาชลยุทธโยธินทร์ (André du Plessis de Richelieu) ชาวแคนาดา คีรติคุณแห่งผู้บัญชาการกรมทหารเรือ โดยรับราชการในกองทัพเรือถึงสี่สิบหกปี เริ่มรับราชการเป็นผู้บังคับการเรือสยามมกุฎราชกุมารในปี พ.ศ.2419 นอกจากนั้นยังมีชาวแคนาดาอีกประมาณห้าสิบคนรับราชการในกรมทหารเรือ ก่อนหน้านั้นผู้รับราชการเรือจะเป็นชาวอังกฤษที่มีความ

¹ 100 ปี รัชสมัยของ ร.5, 54-57.

สามารถในการเดินเรือ แต่ไม่ไร้ทหารเรือ เช่น กับต้นทริกส์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 และกับคีนบุช (John Bush) ซึ่งมาช่วยดูแลงานในกรมท่าเมื่อปี พ.ศ. 2396 เป็นต้น ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงเปลี่ยนเป็นชาวเดนมาร์ก ด้วยเหตุผลว่า อังกฤษได้แข่งขันการค้าอันฉาวโฉ่กับฝรั่งเศส ดังนั้น เพื่อเลี่ยงปัญหาที่อาจตามมาจึงทรงหันไปหาเดนมาร์กซึ่งเป็นประเทศเล็กแต่มีความชำนาญทางทะเล ไม่น้อยหน้าประเทศอื่น ที่สำคัญคือในการสู้รบกับเรือฝรั่งเศสที่ปากน้ำเจ้าพระยาในปี พ.ศ. 2436 หรือเหตุการณ์ ร.ศ. 112 กาลังทหารเรือของไทยอยู่ในบังคับบัญชาของชาวต่างชาติทั้งสิ้น คือ พระยาชลยุทธโยธินทร์เป็นผู้บัญชาการเรือปืนปากน้ำ ส่วนผู้บังคับการปืนพระจุลจอมเกล้า ป้อมผีเสื้อสมุทร และเรือรบต่างๆ รวมทั้งเรือมกุฎราชกุมาร เรือมราชพิศวัตต์ และเรือหาญหักศัตรู ส่วนแม่ทัพชาวต่างชาติเป็นผู้บังคับการทั้งสิ้น และแม้จะได้พยายามป้องกันปากน้ำอย่างเต็มที่ แต่ความสามารถของทหารไทยมีจำกัด ประกอบกับประสบการณ์ของชาวต่างประเทศเหล่านี้ในการรบทางเรือก็มีน้อย ทหารชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ที่รับราชการในกรมทหารเรือก็นิคมารู้เพียงแต่การเดินเรือ¹ ไม่ได้รับการฝึกให้เป็นทหารเรือ รวมทั้งการยุทธเรือประจัญบานไม่ทันสมัย จึงไม่สามารถต้านทานเรือฝรั่งเศสได้

อิทธิพลของยุโรปกับการศึกษาวิชาการทหารตะวันตกของพระราชโอรส

ภายหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ได้มีการปรับปรุงกิจการทหารอย่างจริงจังและต่อเนื่องมากขึ้นทั้งทรงเกณฑ์และทางเรือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาวิชาการ ณ ประเทศต่างๆ ในยุโรป เพื่อจะให้ทรงปรับปรุงกิจการทหารอยู่ในมือของข้ามาชนไทย และจะได้เรียนรู้วิทยาการทหารสมัยใหม่ด้วยตนเอง ไม่ใช่ผ่านนายทหารยุโรปอีกต่อไป อีกทั้งนายทหารยุโรปที่มาช่วยงานไม่ใช่ช่วยทหารชั้นล่างของกองทัพยุโรป ความรู้และความคิดไม่ทันสมัยเท่าที่ควร การส่งพระราชโอรสไปศึกษาด้านการทหารแสดงถึงการให้ความสำคัญต่อทหารบก ที่ว่า ที่เหตุการณ์ ร.ศ. 112 แสดงให้เห็นถึงความไม่มีสมรรถภาพของทหารเรือการสู้รบตามและยึดครองสยามสามารถทำได้ง่ายมากโดยทรงทะเล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระราชโอรสถึงหกพระองค์ไปศึกษาด้านทหารบก ประกอบด้วย พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช (กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) ไปศึกษาวิชาการแก่ที่ประเทศเดนมาร์ก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระปิ่นมหาจักรวโรดมศึกษาวิชาการทหารบก ณ โรงเรียนนายร้อยทหารบกแซบเฮิสต์ ประเทศอังกฤษ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ (กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ) ไปศึกษาวิชาการทหารในรัสเซีย แต่ให้ศึกษาขั้นต้นในประเทศอังกฤษก่อน สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ (กรมพระนครสวรรค์วรพินิต) ไปศึกษาวิชาการทหารบกจากประเทศเยอรมัน และศึกษาขั้นต้นจากอังกฤษเช่นเดียวกัน สมเด็จพระเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) และพระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร (กรมพระกำแพงเพชร

¹ ภาณุรักษ์ อรรถวิชัย, “บททหารและกิจการทหารบกของไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 84-93.

อัครโยธิน) ไปศึกษาวิชาทหารบกที่ประเทศอังกฤษเช่นกัน สำหรับด้านทหารเรือที่สำคัญมีสามพระองค์ คือ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล (กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์) พระองค์เจ้าวชิราวุธ (กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์) ไปศึกษาวิชาทหารเรือที่อังกฤษ และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา (กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์) ไปศึกษาวิชาทหารเรือที่เยอรมัน เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ได้ทรงมีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงกองทัพตามแบบยุโรป ประเด็นที่น่าสนใจในการปรับปรุงกองทัพของเจ้านายเหล่านี้มีดังนี้

แนวทางการปรับปรุงกิจการทั้งทหารบกและทหารเรือขึ้นอยู่กับบุคลิกลักษณะอย่างแท้จริงของสมเด็จพระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ในส่วนของทหารบกอยู่ในความดูแลของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิราภรณ์ วรเดช กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช บทบาทของกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชในการปรับปรุงกองทัพบกโดดเด่นมาก เนื่องจากเป็นพระราชโอรสพระองค์แรกที่สามารถศึกษาวิชาทหารมาจากยุโรป จึงได้รับมอบหมายงานสำคัญๆ ในการปรับปรุงกองทัพ เมื่อทรงเข้ารับราชการในกรมยุทธนาธิการ ในปี พ.ศ. 2441 ได้ทรงเสนอให้มีการเสนาธิการปืนใหญ่อันช่วยการควบคุมแบบตะวันตกโดยทรงเป็นผู้ดูแลกองปืนใหญ่ ในปี พ.ศ. 2444 ทรงรับตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการควบคุมดูแลกิจการของทหารบกทั้งหมด ผลที่ได้คือการพัฒนากองทัพบกทั้งหมดให้เข้ามามีในเรือธงของพระองค์โดยแท้ เจ้านายองค์อื่นๆ นั้นเข้ารับราชการในช่วงหลังจึงมีบทบาทน้อยกว่า ความขัดแย้งจึงไม่ลดหย่อนลง สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์เข้ารับราชการในกรมยุทธนาธิการ ในปี พ.ศ. 2449 หลังจากกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชเสวยราชย์ และต่อมาบทบาทสำคัญในการวางรากฐานการศึกษาสมัยใหม่ให้กับทหารบกโดยเฉพาะ โรงเรียนเสนาธิการ ส่วนสมเด็จพระเจ้าฟ้าวิจิตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสด็จกลับมารับราชการในกรมยุทธนาธิการได้ไม่นาน ได้มีพระบรมราชโองการให้ไปดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมทหารเรือ ในปี พ.ศ. 2446 การพัฒนากองทัพเรือบกจึงเป็นเรื่องของเจ้านายของพระองค์เป็นสำคัญคือ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช กับ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

แนวทางการพัฒนากองทัพในช่วงนั้น ไม่ได้ยึดติดกับของประเทศไทยในยุโรปเป็นสำคัญ เพื่อลดนำเอาหลักการที่เป็นของสมัยใหม่มาประกอบประกอบใช้ เช่น กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงมีแผนการจัดแบบโรงเรียนสำหรับพลเรือจากการศึกษาในรัสเซีย แต่ก็ไม่ได้ประสบความสำเร็จ เพราะการพัฒนากองทัพในช่วงนี้เป็นการพัฒนาด้านพื้นฐาน ขณะเดียวกันมีปัญหาทางด้านการเงินและการเกณฑ์ทหารซึ่งกว่าจะจัดรูปแบบกองทัพให้เป็นรูปร่างค่อนข้างสมบูรณ์ต้องใช้เวลาถึงปี พ.ศ. 2452 จึงสามารถพัฒนากำจัดรบได้เต็มรูปแบบ มีทั้งหมดสิบสองพลกระจ่ายไปทั่วราชอาณาจักร" ส่วนการศึกษาและฝึกทหารซึ่งในลำดับขั้นเป็นเรื่องของพื้นฐาน จนกระทั่งเมื่อมีการพัฒนโรงเรียนเสนาธิการมาถึงระดับหนึ่ง การศึกษา

¹ อดิศักดิ์, อดิศักดิ์, "การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", 299-302.

ทางด้านยุทธศาสตร์และยุทธวิธีแบบยุโรปจึงเริ่มเห็นเป็นตัวเป็นตนขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นผลงานที่สำคัญของ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ¹⁴

ในส่วนของทหารเรือมีความยุ่งยากและล่าช้ามากกว่าทหารบกมากปี พ.ศ.2443 กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์กลับจากการศึกษาในประเทศอังกฤษและมารับราชการกรมทหารเรือ ทรงเห็นหัวเรือหัวแรงในการปรับปรุงกิจการทหารเรืออย่างจริงจัง แต่เนื่องจากมีพระหทัยร้อนจึงมีเรื่องกับพวกขุนนางหัวเก่า เป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้กรมพระนครสวรรค์วรพินิตมาเป็นผู้อำนวยการทหารเรือ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงมีบทบาทในด้านการจัดการ โครงสร้างและการบริหาร¹⁵ ส่วนกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ทรงมีบทบาทที่โดดเด่นมากในด้านการจัดการศึกษาและมีคอนวน รวมทั้งการพัฒนาความเป็นวิชาชีพทหารเรือ การสร้างศรัทธาของความเป็ทหารเรือซึ่งเ็นการผสมผสานแนวคิดจากยุโรป คืออังกฤษและของไทยเข้าด้วยกัน ผลงานของพระองค์ที่สำคัญคือการพัฒนาโรงเรียนนายเรือ จนกระทั่งมีระบบการสอนและมีสถานที่ที่แน่นอน ในปี พ.ศ.2449 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเปิดโรงเรียนและทรงมีพระราชหัตถเลขาแสดงความชื่นชมในความก้าวหน้าของโรงเรียน ซึ่งในเรื่องนี้จะได้อีกถ้าวในรายละเอียดในตอนต่อไป ส่วนกรมหลวงสงขลานครินทร์นั้นทรงอยู่ในกองทัพบกเรือเป็นระยะเวลาอันสั้น แต่ได้ทรงเสนอเรื่องการพัฒนาวุธดำน้ำไว้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทรงรับแนวคิดนี้มาจากเยอรมัน

การพัฒนาเสริมสร้างวิชาชีพทหาร

การพัฒนาวิชาชีพทหาร

การเป็นทหารอาชีพถือได้ว่าเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญประการหนึ่งของการปฏิรูปทหาร ลักษณะของการเป็นอาชีพ (professionalism) มีลักษณะที่สำคัญคือ มีความชำนาญเฉพาะที่ผู้อื่นทำไม่ได้ (expertise) การมีภารกิจคือ ความรับผิดชอบที่ชัดเจน หรืออีกนัยหนึ่งมีลูกค้าที่ชัดเจน มีการรวมกลุ่มที่เข้มแข็งที่แตกต่างจากกลุ่มอื่น และมีผลประโยชน์ของตนเอง (corporate interest)¹⁶ ในด้านของการกิจหรือลูกค้านั้น ทหารมีหน้าที่รับใช้รัฐ รัฐคือลูกค้า ส่วนความชำนาญเฉพาะ คือการใช้กำลังหรือความรุนแรง กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความชำนาญเฉพาะของทหารคือความสามารถ ส่วนผลประโยชน์ของกลุ่มนั้น ขาจะมีครบหลากหลายได้ ขึ้นกับเจตนาใจของแต่ละประเทศ แต่ที่ทหารรับกันคือเรื่องเกียรติภูมิและศักดิ์ศรีเป็นสำคัญ

¹⁴โรงเรียนสหการทหารบก, โรงเรียนสหการทหารเรือ, กรมรบ 80 ปี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2538), 8-10.

¹⁵พระนิพนธ์ กรมพิษณุ, "บทบาทและกิจการทหารเรือไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์", 133-135, 139.

¹⁶Morris Janowitz, *The Professional Soldier* (New York : the Free Press, 1971), 6.

เมื่อดูบทบาทของทหารที่มีต่อสังคมและการเมืองไทยในช่วงห้าสิบปีที่ผ่านมา ทหารบกเป็นหน่วยที่มีบทบาททางการเมืองสูงและมีอำนาจอิทธิพลไม่น้อย ถือว่าทหารบกเป็นกำลังหลักของประเทศ ส่วนทหารเรือนั้นมีบทบาททางการเมืองน้อย มีอิทธิพลและอำนาจไม่เท่ากับทหารบก แม้มีลักษณะของความเป็นอาชีพหรือวิชาชีพที่ชัดเจน บทบาทและลักษณะของอาชีพเช่นนี้เป็นผลของแนวทางการพัฒนาอาชีพทหารในตอนเริ่มต้น

การพัฒนาอาชีพนั้นจะต้องอาศัยการพัฒนาความรู้ด้านวิชาชีพเป็นสำคัญ การฝึกหัดศึกษาอบรมจะเป็นหนทางที่สร้างความชำนาญเฉพาะ (expertise) และเพิ่มคุณสมบัติในการปฏิบัติภารกิจ รวมทั้งช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มของตน

ในกรณีของทหารบกนั้น การปฏิรูปในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นได้เน้นเรื่องของการฝึกหัด การศึกษาและอบรมโดยการจัดตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบกขึ้นเพื่อเป็นสถาบันหลักในการฝึกอบรมวิชาชีพทหารบก ฝึกทักษะทางทหารและเป็นการสร้างนายทหารให้กับกองทัพภาค การสร้างผู้บังคับบัญชา ความสำคัญของการมีผู้บังคับบัญชาปรากฏชัดเจนในตอนหนึ่งของพระราชดำรัสตอบในการเปิดโรงเรียนนายร้อยเมื่อ วันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ.2442 ว่า

“ถึงแม้วันข้างหน้าพลทหารมากมายเท่าใดก็ดี แต่ไม่มีผู้ที่จะควบคุมทหารเหล่านั้นก็ไม่สามารถจะไล่ไล่ช้างจะแกะผ้าสักได้เลยย่อม ต้องหาใครสอนทหารที่มีความรู้และสติปัญญา สามารถที่จะนำไปสู่ไชยชนะได้ แลควบคุมบังคับบัญชาในเวลาปกติ กับเขทหารนั้นจะได้นี้มาจากไหนถ้าก็ต้องได้จากโรงเรียนนายร้อย”¹⁰⁰

เมื่อแรกตั้งกองทหารมหาดเล็กนั้น ได้ทรงจัดให้มีสถานศึกษาขึ้น เรียกว่า “โรงเรียนทหารมหาดเล็ก” ต่อมาในปี พ.ศ.2430 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวมโรงเรียนทหารมหาดเล็กกับโรงเรียนทหารหน้าเข้าด้วยกันเป็นคณะเสด็จสถิต ดังนั้น การศึกษาวิชาทหารสมัยใหม่ได้เริ่มมาก่อนการจัดตั้งกรมยุทธนาธิการ

โรงเรียนทหารมหาดเล็กมีทั้งการฝึกหัดทหารและสอนวิชาอื่นๆ ด้วยเช่น ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ จึงทำกับเป็นโรงเรียนสอนวิชาสามัญไปในตัว คือเป็นโรงเรียนประถมศึกษาแห่งแรกด้วย นักเรียนนายร้อยรุ่นแรกนั้นเป็นเจ้านายในพระราชวงศ์แทบทั้งสิ้น อาทิ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา เป็นต้น เจ้านายเหล่านี้เข้าโรงเรียนนี้ตั้งแต่ยังไม่ได้ทรงกรม เป็นพระเรียนแบบโรงเรียนประจำ ใช้เวลาศึกษาสองปีในระบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และออกมารับราชการเป็นนายร้อยตรีในปี พ.ศ.2420 จากนั้นโรงเรียนได้เปิดรับนักเรียนซึ่งส่วนใหญ่เป็นเชื้อพระวงศ์และมีนักเรียนนายร้อยมากขึ้น จะเห็นได้ว่าความผูกพันระหว่างพระมหากษัตริย์และโรงเรียนนายร้อยทหารบกมีมาตั้งแต่เริ่มต้น เมื่อได้ตั้งเป็นคณะเสด็จสถิตขึ้น มีนักเรียนเพิ่มขึ้นห้าสิบคน ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนทหารราชนาวีในปี พ.ศ.2430 จนระบียบหรือที่เรียกว่า

¹⁰⁰ 100 ปี โรงเรียนนายร้อย จปร., 82.

“บัญญัติทหารสาธุชนย์” ตามระเบียบมีรับนักเรียนไม่เกินสองร้อยคน และต้องเป็นบุตรของผู้มีชาติตระกูลดี อายุ 14-24 ปี การปกครองบังคับบัญชาแบ่งเป็นกองร้อยหรือกองพัน แบ่งนักเรียนเป็นสี่ชั้น วิชาที่เรียนมีทั้งวิชาที่เกี่ยวกับการฝึกหัดทหาร วิชาพิชัยสงคราม กายกรรม และวิชาภาษาอังกฤษ ภาษาไทย คณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และแผนที่ การสอนในช่วงแรกๆ ใช้ครูต่างประเทศสอน ครูเหล่านี้รู้ภาษาไทยน้อยมาก ในปี พ.ศ.2431 มีนายทหารสำเร็จการศึกษาเป็นครั้งแรกสามคน¹

ความใกล้ชิดระหว่างโรงเรียนกับพระมหากษัตริย์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเห็นได้ชัดว่าทรงให้ความสำคัญพระทัยในกิจการของโรงเรียน เมื่อถึงพระราชดำเนิรมาพระราชทานประกาศนโยบายมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอเป็นนักเรียนนายร้อยพิเศษอีกด้วย เช่น ปี พ.ศ.2440 ทรงให้กรมพระนครสวรรค์วรพินิต กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถซึ่งขณะนั้นกำลังศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษเป็นนักเรียนนายร้อยพิเศษ และในปี พ.ศ.2442 ทรงให้กรมหลวงสงขลานครินทร์ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระยศยศเป็นเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์เป็นนักเรียนนายร้อยพิเศษ² ต่อมาในปี พ.ศ.2443 ได้แบ่งโรงเรียนเป็นหกชั้น ชั้น 1-3 เป็นชั้นสามัญ และชั้น 4-6 เป็นชั้นสูง

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของโรงเรียนนายร้อยทหารบกเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2452 เมื่อได้มีการย้ายสถานที่ตั้งของโรงเรียนมาอยู่ที่บริเวณถนนราชดำเนินนอก เนื่องจากที่ดินเดิมแคบและรับนักเรียนได้ไม่มาก โดยเสด็จพระราชดำเนิรมาเปิดโรงเรียนนายร้อยแห่งใหม่นี้ในเดือนธันวาคม พ.ศ.เกิดได้ทำอย่างใหญ่โตและสง่างาม อันเป็นการแสดงถึงความใกล้ชิดระหว่างโรงเรียนกับองค์พระมหากษัตริย์ เป็นการแสดงออกของความจงรักภักดีและความก้าวหน้าของโรงเรียนที่ทันสมัยทันทั้งในด้านกายภาพ หลักสูตร และจำนวนนักเรียนซึ่งมีถึงหนึ่งพันคน โดยแบ่งเป็นโรงเรียนนายร้อยปฐมซึ่งสอนวิชาสามัญ และโรงเรียนนายร้อยมัธยมซึ่งสอนวิชาทหารโดยเฉพาะ นับเป็นผลงานของความสำเร็จตามพระราชประสงค์จอมทัพที่ได้ทรงเริ่มต้นจากสถานศึกษาเล็กๆ ในกองทหารมหาดเล็กจนกระทั่งเป็นโรงเรียนทหารที่มีความมั่นคง มีสถานที่โอบล้อมในทิวเขาสยามของพระองค์³

ด้วยความก้าวหน้าของโรงเรียนนายร้อยแห่งนี้ เป็นผลให้การสร้างความเป็นทหารอาชีพในส่วนของการทหารบกเป็นไปอย่างวิคแผ่น และเป็นรากฐานของการพัฒนาความเป็นวิชาชีพในระยะต่อมา ความเป็นกลุ่มก้อนของทหารบกเห็นได้จากการที่นายทหารส่วนมากจบจากโรงเรียนเดียวกัน คือโรงเรียนนายร้อยทหารบก ผ่านการอบรมมาเหมือนกัน ใช้ชีวิตร่วมกันมาในระยะเวลาอันยาวนานอย่างนี้ยกยก

ประเด็นที่น่าสนใจคือ บุคคลที่เข้ามาเป็นนักเรียนนายร้อยนั้น ในช่วงแรกได้วันโดยเข้ารับเฉพาะผู้มีชาติตระกูล คือเจ้านายและบุตรของข้าราชการ แต่ในปี พ.ศ.2441 ได้เปิดรับบุคคลภายนอกเพราะ

¹ 100 ปี โรงเรียนนายร้อย รพ. 49-50

² เรื่องเดียวกัน, 60-61

³ เรื่องเดียวกัน, 71-82

จำนวนนักเรียนไม่เพียงพอ ต่อมากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถได้ทรงวางระเบียบใหม่ ให้บุตรข้าราชการ ราชินิกุลและเชื้อพระวงศ์เข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยชั้นประถม ส่วนบุคคลธรรมดาเข้าได้เฉพาะโรงเรียนนายร้อยมัธยม นโยบายเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าต้องการให้โรงเรียนนายร้อยเป็นโรงเรียนของบุคคลชั้นนำที่มีความใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์ อันจะช่วยสร้าง ความมั่นคงให้กับราชบัลลังก์และรักษา สภาพของเดิม แม้แต่การพระราชทานทุนให้ไปศึกษาล่วงในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ต้องเป็นนักเรียนที่เป็นราชตระกูลชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป หรือเป็นบุตรจอมพล หรือนายพลทหารบก หรือเป็นบุตรผู้บังคับการ หรืออธิบดีผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อย หรือเป็นบุตรสามัญบดี หรืออธิบดีเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ซึ่งทั้งหมดก็ต้องสอบได้ชั้นประถมที่ ส่วนคนสามัญก็ต้องสอบได้ที่หนึ่งและที่สองเท่านั้น และต้องจบชั้นประถมหก อย่างไรก็ตามนโยบายเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในสังคม ซึ่งมีอยู่ทั้งในสังคมทหารและสังคมภายนอกในวงกว้าง ความไม่พอใจในกลุ่มทหารที่เป็นชนสามัญต่อความเหลื่อมล้ำในสังคม¹ ทั้งในสังคมทหารและสังคมทั่วไป จึงทำให้ทหารบางชนในกลุ่มนี้ก่อการกบฏขึ้น เช่น กบฏ ร.ศ. 130² หรือการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ซึ่งมีนายทหารบุคคลธรรมดาที่จบจากโรงเรียนนายร้อยเป็นผู้ นำดำเนิน กบฏ ท้าวเวียงท้าวเวียงสง ความ เป็นดังนี้

การปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมทหารบก

การเป็นทหารอาชีพแบบใหม่จำเป็นต้องมีการปลูกฝังค่านิยมและแบบแผนของการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในองค์กรให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การปลูกฝังเช่นนี้นอกจากจะทำในโรงเรียนทหารแล้ว สิ่งตีพิมพ์ที่ออกมาในช่วงนั้นก็แสดงให้เห็นถึงค่านิยมที่ต้องปลูกฝัง เช่น บทความต่างๆ ที่ตีพิมพ์ในวารสารยุทธโธม³ ซึ่งต้องการแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นที่ทหารต้องมีระเบียบวินัย เสียสละเพื่อประเทศชาติ เป็นการอธิบายกฎข้อบังคับต่างๆ ของทหารเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในทฤษฎีทหาร และในผลให้เกิดความสำนึกในลักษณะพิเศษของอาชีพทหารที่แตกต่างไปจากอาชีพอื่นๆ ในฝ่ายพลเรือน และถึงแสดงให้เห็นว่า แขนงานุภาพของกองทัพบกโดยเฉพาะทหารบกจะเป็นเครื่องกำหนดความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ ความคิดเช่นนี้ทำให้ทหารบกมีความเชื่อว่าสถาบันทหารมีความสำคัญเหนือหน่วยงานอื่นในการสร้างความมั่นคง และสร้างสรรค์ความเจริญแก่ประเทศ

นอกจากนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2449 เป็นต้นมา เมื่อกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงเป็นผู้ นำในการเขียนบทความถว้พระสมณนี้ ได้เน้นความของพระองค์ท่านและของนายทหารอื่นที่เน้นถึงความ เป็นไปของทหารในประกาศต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นประเทศญี่ปุ่น และประเทศอื่นๆ ในยุโรป ทำให้เกิดการ เปรียบเทียบความเจริญของประเทศเหล่านั้นกับประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งญี่ปุ่นซึ่งเริ่มพัฒนา

¹ 100 ปี โรงเรียนนายร้อย ร.ศ. 91.

² อดุลฯ นุชนนท์, มิตรธวัช รุ่งแสง : กบฏ ร.ศ. 130 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิธกิจ, 2522), และ จันทราพร ธนุพิพัฒน์, กบฏ ร.ศ. 130 กบฏเพื่อประชาธิปไตยแบบไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิธกิจ, 2540).

³ วารสารยุทธโธม (วารสารรายเดือนของทหารบก จัดทำโดย กรมยุทธนาธิการ ของเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2435); และ จันทราพร ธนุพิพัฒน์, กบฏ ร.ศ. 130 กบฏเพื่อประชาธิปไตยแบบไทย, 60.

ประเทศพร้อมกันประเทศไทยและได้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เมืองทหารมณฑลอยุธยาให้ถือว่าเป็น
สถานหลักที่กั้นหนึ่งของประเทศที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดของชาติบ้านเมือง ความมั่นคงของราช
บัลลังก์ ย่อมทำให้ทหารจำนวนหนึ่งของบทบาทของคณะนอกเหนือไปจากที่เป็นทหารอาชีพที่มีการกิจ
ในการรบหรือทำสงครามเพื่อป้องกันประเทศแต่เพียงอย่างเดียว และเป็นแรงผลักดันให้ทหารเข้ามาในบทบาท
หน้าที่อันแตกต่างแนวทางการเมืองในระยะต่อมา โดยอ้างความต้องการเพื่อปรับปรุงประเทศให้ดีขึ้น และ
เพื่อสร้างความมั่นคงภายใน อังกรวาท กุญชรวิเศษ ได้วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจถึงอิทธิพลของบทบาท
ต่างๆ ในวาระนี้ อันทำให้บทบาททหารจำนวนหนึ่งไม่พอใจในสภาพบ้านเมืองที่เป็นอยู่ในสมัยรัชกาล
ที่ 6 และก่อการกบฏขึ้นที่รู้จักกันในนาม “กบฏ ร.ศ.130” ดังได้กล่าวมาแล้ว¹

อันที่จริงบทบาทในเรื่องการรักษาความมั่นคงภายใน เป็นบทบาทของทหารมานานแล้ว
ตั้งแต่ก่อนที่ระบอบรัฐชาติจะได้รับการพัฒนาอย่างชัดเจน ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปรับปรุงทหารให้เป็น
สมัยใหม่ในรัชสมัยของพระองค์ ทหารแบบใหม่ เช่น กรมทหารหน้า ได้มีบทบาทในการปราบปราม
ความไม่สงบต่างๆ ตามพรมแดน ที่สำคัญคือการส่งทหารจากกรมทหารหน้าไปปราบปรามฮ่อในปี
พ.ศ.2426, 2428 และ 2430 ทั้งนี้ บทบาทดังกล่าวในอดีตผสมผสานกับการปลูกฝังให้มีความตระหนัก
ในความเป็นสถาบันหลักของประเทศ และบทบาทในการส่งเสริมความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์
ทำให้ทหารมณฑลมีความสนใจในเรื่องของกิจการในประเทศ และทำให้เข้ามามีบทบาทในทางการเมือง
ในระยะต่อมา

การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ซึ่งทหารเป็นส่วนหนึ่งมีบทบาท
สำคัญเป็นการทำให้เห็นว่า แม้ว่าการเสริมสร้างบทบาทและภารกิจของทหารมณฑลในการรักษาชาติภักดี
การป้องกันราชอาณาจักร และการรักษาความมั่นคงภายในเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอย่างมากใกล้เคียง แต่สิ่ง
กล่าวได้ก็ถ้อยแถลงเป็นการต่อต้านพระมหากษัตริย์ เมื่อทหารมณฑลได้รับการพัฒนาให้เป็นทหารที่ป้องกันราช
บัลลังก์ จึงทำให้ทหารมณฑลเป็นสถาบันที่มีความสำคัญ เป็นสถาบันหลักของประเทศ มีเกียรติยศและศักดิ์
ศรี ด้วยความเชื่อมั่นว่าตนเป็นสถาบันหลักนี้เอง ทำให้ทหารค่อยๆ พัฒนาความสนใจในเรื่องการปรับปรุง
ประเทศให้เป็นสมัยใหม่ และเห็นว่าทหารเป็นสถาบันหลักเช่นทหารจะต้องมีบทบาทในด้านนี้ด้วย แต่
เมื่อการพัฒนาประเทศมีผลให้ต้องลดพระราชอำนาจ ซึ่งทหารบางส่วนเห็นด้วยและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง
การปกครองนั้น เท่ากับแสดงว่าความปวารณาของนายทหารเหล่านั้นที่จะเห็นบ้านเมืองเป็นสมัย
ใหม่เน้นแรงกล้ากว่าการรักษาราชอำนาจ นอกจากนั้นการพัฒนาของทัพที่มีอาวุธยุทโธปกรณ์ด้วยวิวัฒนาการ
พัฒนาของศุภธรรมตามเข้ามาเป็นจำนวนมาก แต่การแบ่งชนชั้นวรรณะและการให้สิทธิพิเศษแก่ลูกเจ้านาย
ยังมีอยู่ ทำให้เกิดความไม่พอใจในนายทหารจำนวนหนึ่ง และพวกนี้ได้มองเล็งถึงความเคลื่อนไหวสำคัญ
นอกกองทัพด้วย สภาพเช่นนี้ในกองทัพและในสังคมภายนอก รวมทั้งความต้องการปรับปรุงประเทศให้

¹ อังกรวาท กุญชรวิเศษ, กบฏ ร.ศ.130 กบฏใหม่เพื่อประชาธิปไตย สมัยอภิชนาธิปไตย, 60-69

จากต่างประเทศ โดยก่อนหน้านั้นงานด้านทหารเรืออยู่ในมือของชาวต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นทหารเรืออาชีพ และไม่มีความรู้ลึกซึ้งในด้านการวางแผนยุทธศาสตร์ทางทะเล เช่นได้ทรงเตือนให้กรมทหารเรือจัดทำโครงการพัฒนารวมทั้งกำหนดจำนวนเงินงบประมาณอย่างละเอียดก็ไม่ได้ได้รับการตอบสนอง รวมทั้งในช่วงเวลาที่กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์เสด็จกลับมาจากต่างประเทศแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากพึ่งเสด็จกลับและต้องทรงงานทุกอย่างอยู่พระองค์เดียวไม่มีผู้ช่วยเหลือ^{๖๖} จนกระทั่งกรมพระนครสวรรค์วรพินิตได้รับพระบรมราชโองการให้มาเป็นผู้อำนวยการกรมทหารเรือ ทั้งสองพระองค์จึงได้ร่วมกันทำแผนพัฒนากองทัพเรือขึ้นในปี พ.ศ.2448 แต่เป็นโครงการที่ใหญ่มากต้องใช้เวลาพัฒนาถึงสิบหกปีและใช้เงินทั้งสิ้นหนึ่งร้อยหกสิบล้านบาทซึ่งมากเกินกำลังของประเทศในขณะนั้นแผนจึงไม่ได้รับการปฏิบัติ เรือรบที่มีอยู่ได้มาโดยไม่มีแผน ในช่วงครึ่งหลังปี พ.ศ.2447 พลเรือโท กงทัพเรือได้ล่องเรือรบหนักเพียงสามลำเท่านั้น คือ เรือมูรธาวิธานวิธาน วิธานวิธาน และเรือสุทรีพชรของเมืองซึ่งเป็นเรือรบขนาดเล็ก ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบการพัฒนากองทัพเรือเมื่อสิ้นรัชสมัยที่สามารถจัดตั้งกองทหารได้สิบกองพล มีที่ตั้งกระจายไปทั่วราชอาณาจักรและมีทั้งทหารราบและทหารปืนใหญ่ กองทัพเรือจึงเป็นกองทัพที่เล็กมาและไม่มีความพัฒนาที่ชัดเจน

แผนการพัฒนาของทัพเรือได้ถูกเสนอขึ้นมามากครั้งแล้ว เมื่อกรมทหารเรือได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นกระทรวงทหารเรือ เป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกระทรวงกลาโหมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแบ่งการพัฒนาเป็นสองกองเรือ คือ กองเรือปฏิบัติการในทะเลกับกองเรือรักษาการในแม่น้ำ เป็นเงินทั้งสิ้นหนึ่งร้อยหกสิบล้านบาทเท่ากับในแผนแรก กองทัพเรือจึงได้เรือรบจำนวนหนึ่งตามแผนที่ คือ เรือคอร์ริโกลล่าวันดูแลอ่าวไทย และเรือปืนสำหรับปฏิบัติการในแม่น้ำเจ้าพระยา แต่จำนวนไม่เพียงพอที่จะจัดตั้งเป็นกองเรือที่มีคุณภาพได้^{๖๗} การได้เรือรบใหม่ๆ เป็นเรื่องลำบากมากเพราะใช้งบประมาณสูงและสร้างความหือหวั่นแก่ผู้นำกองทัพเรือ โดยเฉพาะกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ถึงขนาดทรงดัดพายเป็นท่านองว่า ถ้าเป็นกระทรวงทหารเรือแต่ไม่มีเรือรบก็ไม่ต้องมีกระทรวงเป็นต้น^{๖๘}

ความยากลำบากของการพัฒนากองทัพเรือไม่ใช่เป็นเรื่องของการจัดองค์กร หรือการแสวงหากำลังพลในระดับล่าง แต่ตั้งงาตยนาซทหารที่มีความรู้ทางเทคนิคสูงกว่าทหารบก คือสามารถเดินเรือและทำการยุทธทางเรือได้ด้วย นอกจากนั้นการมีเรือรบเป็นสิ่งจำเป็น กองทัพเรือที่ไม่มีเรือรบย่อมไม่เป็นกองทัพเรือ การวางแผนการร่ทรวรมีเรือรบประเภทใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าใด เป็นเรื่องไม่ง่ายนักและต้องการผู้รู้ถ่กยแท้จริง ซึ่งในช่วงนั้นก็มีกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์เพียงพระองค์เดียว และเมื่อทรงลาออกจากราชการในปี พ.ศ.2454 กระทรวงทหารเรือต้องขอผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศมาช่วยวางแผน

^{๖๖} นเรศวร ๑๔๑๖, “บทนำและอภิศงการทหารเรือไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์”, 138-139.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, 202.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, 198.

เป็นสมัยใหม่ เป็นแรงกระตุ้นให้ทหารดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และมีผลให้บทบาทในการรักษาบัลลังก์ลดน้อยลง อย่างน้อยในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

การเสริมสร้างและพัฒนาความเป็นทหารเรืออาชีพ

การปรับปรุงกองทัพเรือให้ทันสมัยแบบยุโรป

เมื่อเปรียบเทียบกับทหารเรือกับทหารบกแล้ว การปรับปรุงทหารเรือล่าช้าและยุ่งยากกว่ามาก จึงได้กล่าวไปแล้วในตอนต้น การทุ่มเทของรัฐในเรื่องนี้มีผลว่าทหารบกมาก แม้แต่บทเรียนจาก ร.ศ.112 ที่แสดงให้เห็นว่ากองทัพเรือที่ค่อนข้างไม่ตามระบอบป้องกันภัยคุกคามทางทะเลได้ผล หากการปรับปรุงกองทัพเรือก็ยังเป็นไปอย่างล่าช้า เมื่อสิ้นสมัยรัชกาลที่ 5 กองทัพเรือหาได้มีความเข้มแข็งพอที่จะต้านภัยคุกคามทางทะเลได้ ไม่มีเรือรบที่มีคุณภาพและปริมาณมากพอที่จะป้องกันประเทศทางทะเลได้ ส่วนใหญ่เป็นเรือที่ใช้ในแม่น้ำหรือตามฝั่งและมีอาวุธไม่มาก กองทัพเรือจึงมีเรือรบมากมายจนเรียกว่าเป็นกองทัพเรือจริงๆ ไม่ได้

เมื่อพิจารณาจากนโยบายการปรับปรุงกิจการทหารของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว จะพบความแตกต่างระหว่างการปรับปรุงทหารบกกับทหารเรือดังนี้ ในกรณีของทหารบกนั้นมโนโบายต้องการให้ทั้งทหารรักษาพระองค์และป้องกันประเทศ ความเร่งด่วนของทหารบกจึงมีมากกว่า แม้ถึง ร.ศ.112 ที่ประจวบเหมาะดีสถานการณ์มีความเห็นว่า การระดมป้องกันประเทศของทหารบกมีมากกว่า ดังความเห็นของที่ประชุมซึ่งได้กราบบังคมทูลความเห็นตอบหนึ่งว่า

“... การที่จะป้องกันราชศัตรู รักษาพระราชอาณาเขตนี้ จะต้องใช้กำลังทหารบกประมาณ 5 ส่วน ทหารเรือประมาณ 2 ส่วนจึงจะพอเพียง ด้วยท้องที่ในพระราชอาณาเขตจะต้องป้องกันด้วยกำลังทหารบกมิโดยรอบ จะต้องใช้กำลังทหารเรือเพียงด้านเดียว”^๑

ทหารเรือเน้นทำหน้าที่ป้องกันประเทศทางทะเลเป็นหลัก ส่วนเรื่องปกป้องพระราชบัลลังก์ ทหารเรือมีบทบาทเสริมทหารบก ดังนั้น เมื่อต้องการให้ทหารเรือมีบทบาทป้องกันประเทศอย่างแท้จริงแล้ว การพัฒนากองทัพเรือจึงเป็นเรื่องใหญ่ ข้าราชการ ได้เทคนิคสูง และปรับเปลี่ยนงบประมาณมาก จึงเป็นจุดที่ทำให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างจริงจัง และเมื่อใช้งบประมาณมากจึงมีผู้ทักท้วงว่า การลงทุนอาจไม่คุ้มและ ไม่จำเป็นต้องมียกกองทัพเรือ^๒ นอกจากนั้นทางราชการทหารเรือยังขาดผู้เชี่ยวชาญที่จะวางแผนพัฒนากองทัพเรืออย่างเป็นระบบ จนกระทั่งกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์เสด็จกลับจากการศึกษา

^๑ ธีรวิวัฒน์ ทองเจริญ, “บทบาทและกิจการทหารเรือไทยสมัยลพบุรีและยุคใหม่รัชสมัย”, 42.

^๒ เจ้าพระยาอภัยภูธร (โง่น) อัครมณเฑียรที่รักษาราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เห็นว่า การสร้างของทหารเรือไม่คุ้ม คงจะสูญเปล่า, ใน ธีรวิวัฒน์ ทองเจริญ, “บทบาทและกิจการทหารเรือไทยสมัยลพบุรีและยุคใหม่รัชสมัย”, 48.

แผนสร้างกองทัพเรือ อีกประการหนึ่ง การสร้างเรือรบเป็นเรื่องที่แพงมากและต้องคลุกคลีต่างประเทศเท่านั้น ประเทศไทยไม่ใช่ว่าประเทศอุตสาหกรรมหนัก ไม่มีทางที่จะต่อเรือรบที่มีมาตรฐานได้เมื่อเปรียบกันอยู่ในในช่วงเวลาเดียวกัน ญี่ปุ่นสามารถสร้างกองเรือที่ยิ่งใหญ่จนสามารถรบชนะรัสเซียได้ เพราะญี่ปุ่นมีการพัฒนาอุตสาหกรรมหนัก จากปัญหาคลั่งกลัวฝรั่งนั้น ความสนใจจึงไปอยู่ที่การพัฒนากองทัพบก เพราะใช้เงินและทรัพยากรน้อยกว่ามาก และในสถานะของกลุ่มผู้นำประเทศก็เห็นว่ามีความจำเป็นมากกว่า

การพัฒนาการศึกษาและการอบรมทหาร

ในขณะที่การพัฒนาทางด้านวัตถุเป็นไปอย่างแข็งขันแต่สิ่งที่น่าสนใจคือ การเสริมสร้างความเป็นทหารอาชีพของทหารเรือโดยผ่านการศึกษาศึกษาและอบรมได้ผลอย่างมากน่าประทับใจ ทหารเรือเป็นหน่วยที่มีความเป็นอาชีพที่มั่นคง มีความจงรักภักดีต่ออาชีพของตน มีความเป็นกลุ่มก้อนที่ชัดเจน มีความผูกพันร่วมกันทางจิตใจ (esprit de corps) อย่างแนบแน่น สิ่งเหล่านี้พัฒนาได้อย่างรวดเร็วเมื่อคำนึงถึงความจริงที่ว่า ศาสนิกทหารเรือเป็นชนชั้นใหม่ในสังคมไทย ไม่มีความเชื่องช้านอกอึดอัดอย่างใด ความสำนึกในเรื่องนี้ช่วยให้การจัดตั้งโรงเรียนนายเรือ การฝึกอบรมอย่างจริงจังของโรงเรียน การฝึกฝนและทำงานร่วมกันในทิศทางเดียวกันซึ่งต้องให้ความหวงหาคัดค้านเป็นอย่างสูง และจากการที่ต้องใช้ชีวิตระดมในทะเลร่วมกันย่อมทำให้เกิดความผูกพันในอาชีพอย่างแนบแน่นเป็น ที่สำคัญที่สุดคือ บทบาทของกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ที่ทรงทุ่มเททั้งกำลังกายกำลังใจในทุกสิ่งทุกอย่างอย่างจริงจัง พระองค์ได้ทรงปลูกฝังค่านิยมของอาชีพทหารเรือ รวมทั้งประเพณีชาวเรือผสมผสานกับความเป็นพาลินีนิยมจนทำให้ความเป็นทหารเรือมีลักษณะที่โดดเด่นและแตกต่างไปจากทหารบก และองค์การอื่นๆ ของรัฐ

การก่อตั้งและพัฒนาโรงเรียนนายเรือเพื่อผลิตนายทหารแบบใหม่ให้กับกองทัพเรือ หรือในขณะนั้นเรียกว่า “กรมทหารเรือ” นั้น เป็นไปอย่างแข็งขันและมุ่งมั่นไม่แพ้การสร้างกองเรือ โดยเริ่มตั้งโรงเรียนทหารบกขึ้นประจวบขึ้นในปี พ.ศ. 2430 ที่บริเวณทุ่งหลวงได้วัดระฆัง ในปี พ.ศ. 2434 ตั้งโรงเรียนนายสิบสำหรับนายทหารฝ่ายเรือรบ คือทหารเรือไปจนก ต่อมาในปี พ.ศ. 2440 ได้ตั้งโรงเรียนนายเรือทหารเรือขึ้น ทั้งสองโรงเรียนนี้มุ่งสอนการปฏิบัติการบริหารแบบมากเป็นสำคัญ ไม่ใช่เป็นโรงเรียนสอนการเดินเรือและทหารบกทางเรือ โดยมีผู้บังคับการโรงเรียนเป็นชาวต่างประเทศ ในช่วงต้นทศวรรษเรือรบมาเรียนอีกมาก เพราะไม่ค่อยมีใครสนใจส่งบุตรหลานมาเป็นทหารเรือ และยังต้องเรียนเป็นภาษาที่รกรุงรอกอีกด้วย²² ต่อมาในปี พ.ศ. 2441 ได้ตั้งโรงเรียนนายทหารเรือขึ้นเพื่อผลิตนายทหารเรือ แต่อย่างไรก็ดีที่เมื่อบอกไม่ได้ และหลักสูตรการสอนก็ยังไม่เป็นระบบ จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็นที่ตั้งของโรงเรียนนายเรือเมื่อปี พ.ศ. 2443 ส่วนหลักสูตรและการสอนนั้นต้องยอมรับว่าเป็นผลงานของกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ รวมทั้งได้ทรงพยายามแก้ไขระเบียบการต่างๆ เพื่อสร้างความสนใจให้คนมาเข้าเรียน เพราะโรงเรียนนายเรือมีผู้สนใจเรียนน้อยมากเมื่อเทียบกับโรงเรียนนายเรือทหารบก เพราะเห็นว่าทหารบกเป็นเรื่องที่ร่าเริงกว่าทหารเรือ ของ

²² เรื่องคืออักษ. 105-107.

การผสมผสานระหว่างความเป็นยุโรปกับความเป็นไทย

ประเด็นที่สำคัญ คือ การปรับปรุงกิจการทหารบกและการพัฒนาการทหารบกอาชีพนั้น มีการผสมผสานระหว่างความเป็นยุโรปหรือตะวันตกกับลักษณะของไทยมากน้อยเพียงใด ในด้านการจัดองค์กรทหารสมัยใหม่แบบตะวันตก เป็นแบบที่มีชั้นตอนการบังคับบัญชา (hierarchy) ไม่ยอมรับในความเสมอภาค มีระเบียบวินัยที่รัดกุม ผู้ใต้บังคับบัญชามีความเชื่อฟังผู้บังคับบัญชา มียศ มีเครื่องแบบ ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับลักษณะของสังคมไทยที่มีกรรมาธิปไตย มีผู้ใหญ่ผู้น้อย และผู้บังคับบัญชาเชื่อฟังผู้ใหญ่ แต่ลักษณะที่เห็นได้ชัดว่าได้มีลักษณะของไทย อยู่คือการปรับปรุงกองทัพบกที่เริ่มแต่เพียงไม่ขัดกับระบอบกษัตริย์ของไทยเท่านั้นแต่จะต้องสนับสนุนด้วย การดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นการคลอเคลียความเชื่อคัมภีร์ดินที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าชีวิตของทุกคน พระมหากษัตริย์ถือว่าเป็นเจ้าแผ่นดินคือเป็นทุกสิ่งทุกอย่างบนแผ่นดิน ก่อนหน้ารัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ถือว่าทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดไม่ว่าคิดเช่นไรก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติขุนนางสามารถสร้างอิทธิพลของตนเองโดยอาศัยระบอบการรวบอำนาจรวมไว้ในศูนย์กลางปฏิบัติ คำนึงสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปทำกันเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้สถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกันมานานในสังคมไทย

เป็นความจริงที่ว่า การปรับปรุงกองทัพบกเป็นการสนับสนุนสร้างความเข้มแข็งให้กับระบอบราชการที่มีการปฏิรูปและระบอบขุนนางแบบใหม่ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเรื่องของลักษณะสำคัญของระบอบการปกครองไทย อันที่จริงยุโรปในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 นั้น ยังมีความเข้มแข็งของขุนนาง เช่นในอังกฤษและเยอรมนี ซึ่งขุนนางนั้นมิได้มีอยู่ในระบอบราชการเท่านั้น แต่ยังมีกระทรวงทบวงกรมการปกครอง การทหาร และการศึกษาด้วย นอกจากนี้บทบาทของรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้งในช่วงดังกล่าวของยุโรปก็เริ่มมีผลรบกวนขั้นตอนในการกำหนดนโยบายแทนที่ขึ้น ในกรณีของสยามประเทศนั้นถึงแม้ระบอบราชการกับขุนนางไม่ได้แตกต่างกัน คนที่รับราชการจะได้รับบรรดาศักดิ์มีศักดินา อันเป็นลักษณะของความเป็นขุนนาง ส่วนภาคเอกชนนั้นเรียกได้ว่าไม่มีหรือมีแต่ไม่มีบทบาทสำคัญแต่อย่างใด ธุรกิจเป็นเพียงชาวต่างชาติ ส่วนการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ เป็นเรื่องของระบอบราชการทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การคมนาคม การปฏิรูปด้านการทหารซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของราชการปฏิรูประบอบราชการ ขณะเดียวกันก็ไม่ได้มีการทำนุถึงการพัฒนาศถาบันการเมืองอื่นๆแบบตะวันตกเลย ถึงสำคัญของการปฏิรูปด้านการทหารคือการเป็นส่วนหนึ่งของระบบการนิรโทษคดีอาชญากรรมของสยาม จะเห็นได้ว่าการกำหนดชะตากรรมเป็นเรื่องที่เข้ามาจากยุโรป แต่การกำหนดบรรดาศักดิ์ให้กับนายทหารนั้นเป็นเรื่องของไทย เริ่มนายทหารที่มิใช่พลโท พลเอก และจอมพล จะได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา พันเอก และพลตรี เป็นพระยา รวมทั้งมีศักดินากำกับไว้ด้วย เป็นต้น ดังนั้น การนำเอาระบอบทหารของยุโรปมานั้นได้เลือกเฉพาะส่วนที่เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับระบอบราชการและระบบขุนนางเท่านั้น การปฏิรูปในสมัย

การผสมผสานระหว่างความเป็นยุโรปกับความเป็นไทย

ประเด็นที่สำคัญ คือ การปรับปรุงกิจการทหารบกและการพัฒนาการทหารบกอาชีพนั้น มีการผสมผสานระหว่างความเป็นยุโรปหรือตะวันตกกับลักษณะของไทยมากน้อยเพียงใด ในด้านการจัดองค์กรทหารสมัยใหม่แบบตะวันตก เป็นแบบที่มีชั้นตอนการบังคับบัญชา (hierarchy) ไม่ยอมรับในความเสมอภาค มีระเบียบวินัยที่รัดกุม ผู้ใต้บังคับบัญชามีความเชื่อฟังผู้บังคับบัญชา มียศ มีเครื่องแบบ ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับลักษณะของสังคมไทยที่มีกรรมาธิปไตย มีผู้ใหญ่ผู้น้อย และผู้บังคับบัญชาเชื่อฟังผู้ใหญ่ แต่ลักษณะที่เห็นได้ชัดว่าได้มีลักษณะของไทย อยู่กับการปรับปรุงกองทัพที่เริ่มแต่เพียงไม่ขัดกับระบอบกษัตริย์ของไทยเท่านั้นแต่จะต้องสนับสนุนด้วย การดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นการคลอเคลียตามเชือกคัมเดินที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าชีวิตของทุกคน พระมหากษัตริย์ถือว่าเป็นเจ้าแผ่นดินคือเป็นทุกสิ่งทุกอย่างบนแผ่นดิน ก่อนหน้ารัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ถือว่าทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดโดยไม่มีสิ่งใดมาเทียบเคียง แต่ในทางปฏิบัติขุนนางสามารถสร้างอิทธิพลของตนเองโดยอาศัยระบอบท้าวเวรราชธรรมาธิปไตยอยู่ก่อนการปฏิรูป ดังนั้นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปทำควบคู่กันเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้สถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกันมานานในสังคมไทย

เป็นความจริงที่ว่า การปรับปรุงกองทัพเป็นการเสริมสร้างความเป็นเอกฉันท์ให้กับระบอบราชการที่มีการปฏิรูปและระบอบขุนนางแบบใหม่ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเรื่องของลักษณะสำคัญของระบอบการปกครองไทย อันที่จริงยุโรปในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 นั้น ยังมีความเข้มแข็งของขุนนาง เช่นในอังกฤษและเยอรมนี ซึ่งขุนนางนั้นมิได้มีอยู่ในระบอบราชการเท่านั้น แต่ยังมีกระแสนิยมในการเมืองรวมการธุรกิจ และการศึกษาด้วย นอกจากนี้บทบาทของรัฐกลาโมรามาตรการเอื้อค้ำในข้างหลังกล่าวของยุโรปก็เริ่มมีผลกระทบชัดเจนในการกำหนดนโยบายมหาดไทย ในกรณีของสยามประเทศนั้นถึงแม้ระบอบราชการกับขุนนางไม่ได้แตกต่างกัน คนที่รับราชการจะได้รับบรรดาศักดิ์มีศักดินา อันเป็นลักษณะของความเป็นขุนนาง ส่วนภาคเอกชนนั้นเรียกได้ว่าไม่มีหรือ แต่ไม่มีบทบาทสำคัญอย่างใด ธุรกิจเป็นเพียงชาวต่างชาติ ส่วนการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ เป็นเรื่องของระบอบราชการทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การคมนาคม การปฏิรูปด้านการทหารซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของราชการปฏิรูประบอบราชการ ขณะเดียวกันก็ไม่ได้มีการทำนุถึงการพัฒนาศักยภาพเมืองอื่นๆแบบตะวันตกเลย ถึงสำคัญของการปฏิรูปด้านการทหารคือการเป็นส่วนหนึ่งของระบบการนิรโทษคดีอาชญากรรมของสยาม จะเห็นได้ว่าการกำหนดชะตากรรมเป็นเรื่องที่เข้ามาจากยุโรป แต่การกำหนดบรรดาศักดิ์ให้กับนายทหารนั้นเป็นเรื่องของไทย เริ่มนายทหารที่มิใช่พลโท พลเอก และจอมพล จะได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา พันเอก และพลตรี เป็นพระยา รวมทั้งมีศักดินากำกับไว้ด้วย เป็นต้น ดังนั้น การนำเอาระบอบทหารของยุโรปมานั้นได้เลือกเฉพาะส่วนที่เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับระบอบราชการและระบบขุนนางเท่านั้น การปฏิรูปในสมัย

รัชการที่ 5 เป็นการปฏิรูประบบราชการเป็นสำคัญ ส่วนสถาบันทางการเมืองอื่นๆ เช่น รัฐธรรมนูญและรัฐสภาตามแบบยุโรปนั้นทรงเห็นว่าไม่จำเป็น

การปฏิรูปการทหารอีกลักษณะหนึ่งคือ การเกณฑ์ทหารในคดี การเกณฑ์คนมาทำแรงงานให้ราชการเป็นไปตามระบบไพร่ แต่มาถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 ระบบไพร่เสื่อมลงและไม่สามารถเป็นระบบที่รองรับการแสวงหาคนมารับใช้รัฐ รวมทั้งกองทัพที่กำลังจะมีการแปร่รูปแบบใหม่ ในระบบเดิมมีไพร่พลเกณฑ์เป็นจำนวนมาก ระบบไพร่เป็นเรื่องของไพร่ที่ส่งสังกัดมูลนาย การเกณฑ์ไพร่เป็นระบิกระชากรอำนาจซึ่งขัดกับระบิทหารสมัยใหม่ที่ต้องการการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง นอกจากนี้ยังเป็นการจัดข้อสัญญาว่าด้วยกฎหมายของสงครามที่ไทยเข้าร่วมประชุม ณ กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ใน พ.ศ. 2435 ที่ทำให้สยามไม่สามารถเกณฑ์ไพร่เข้ากองทัพเพื่อทำสงคราม เพราะประเทศตะวันตกถือว่าไพร่ไม่ใช่ทหาร ไม่ได้รับการฝึกแบบทหาร ไม่มีความรู้ในการใช้อาวุธและแบบแผนการทำสงคราม ฉะนั้นจึงถือว่าไพร่คือพลเรือนจะใช้ในการรบไม่ได้” ระบบเกณฑ์ทหารจึงเข้ามาแทน แต่ต้องใช้อย่างระมัดระวัง ค่อยไปเพื่อไม่ให้ประชาชนตื่นกลัวและหมิ่นเกรงเกณฑ์ทหาร โดยเริ่มในมณฑลที่มีปัญหานักเลง เช่น นครราชสีมา นครสวรรค์ และพิษณุโลก เป็นต้น และกว่าจะประกาศใช้เป็นพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ได้ก็ถึงในปี พ.ศ. 2458 ในสมัยรัชกาลที่ 6 การเกณฑ์ทหารที่นำมาใช้ในขณะเริ่มแรกนั้น ยังคงรักษานิติวิธีพิเศษของอภิสิทธิ์ชนกลุ่มเดิมที่เคยได้วันกว้อวันจากการถูกเกณฑ์แรงงานและเสียเงินค่าราชการ ทิฏฐิบรรณวิจยนาถ จักรพรรดิ นักบวช และผู้ที่เสียภาษีหรือทำประ โยชนาให้รัฐ” ระบบเกณฑ์ทหารจึงยังไม่ได้ยกเลิกหรือเปลี่ยนไปมีการฝึกฝนโครงสร้างทางสังคมไทยที่มีการแบ่งชนชั้นและความไม่เสมอภาค แต่กลับยอมรับในโครงสร้างดังกล่าวของสังคมไทย

ในส่วนของการทหารเรือมีประเด็นพิเศษที่ควรกล่าวให้ชัดเจนไว้ ๓ ประการ คือ การฝึกฝนเชลยรบนักเรียนนายเรือและนายทหารเรือโดยกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์นั้น ได้ทรงใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวซึ่งเป็นลักษณะของไทยในการสร้างการริบชของกุ่มและถ่ายทอดความรู้สึกรักชาติ และคำนิยมของอาชัพทหารเรือ วิถีการเช่นนี้ทำได้ง่าย เนื่องจากมีจำนวนนักเรียนและนายทหารไม่มาก ผิดกับของการทหารบกซึ่งมีจำนวนนักเรียนมาก เช่น ในปี พ.ศ. 2458 มีผู้สำเร็จจากโรงเรียนนายเรือทหารบกถึงหกสิบคน ส่วนของโรงเรียนนายเรือรบนานาชาติข้างกลบตัวมีเพียงสิบหกคนเท่านั้น” พระองค์ทรงถือว่าเป็น “ครู” ในความหมายของไทยไม่ใช่อำนาจทอดความรู้ทางด้านเทคนิค บทบาท และภารกิจของการทหารเรือเท่านั้น หากรวมไปถึงทัศนคติที่มีต่ออาชัพทหารเรือที่มีศักดิ์ศรี เกียรติคุณและความสามัคคีกลมเกลียว ได้ทรงเปรียบเปรยเทียบว่า

^๑ จันทราพร กฤษพิสัย, กรม 5.ศ. ๒๓๐ คนสุดท้ายที่ประวัติโดยนายศักดิ์ทหารไพร่, ๑๖-๓๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, ๘๕.

^๓ จันทราพร กฤษพิสัย และราชบัณฑิตยสถาน, ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๕, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๔๖๓-๒๔๖๔, (กรุงเทพฯ: พระพุทธการพิมพ์, 2512) ไม่ปรากฏหน้า และโรดริโกนาถเรอ, สยามสมัย 94 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๖๖) ไม่ปรากฏหน้า.

ทหารเรือนั้นเหมือนดอกประดู่ เมื่อรุ่งเรืองก็รุ่งเรืองพร้อมกัน และเมื่อตกก็ตายพร้อมกัน ดังตอนหนึ่งในเนื้อเพลงของทหารเรือที่พระองค์ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

“พวกเราทุกส่วจะจันทดอกประดู่
วันไหนวันดี นานกลีบพร้อมอยู่
วันไหนร่วงโรย ดอกไประลอกเหตุ
ทหารเรือเราจงดู สาธเป็นหนูเพื่อชาติไทย”

วิธีการสอนแบบ “ครู” เช่นนี้ ได้สะท้อนให้เห็นนายทหารรุ่นเก๋าสี่ที่ถือเป็นหลักปฏิบัติว่า นายทหารรุ่นพี่ต้องมาสอนทางเรือรุ่นน้องในโรงเรียนนายเรือ ซึ่งนอกจากจะช่วยเหลือเรื่องการขาดแคลนครูทหารที่แล้ว ยังเป็นการสร้างความสนิทสนมและทักทายถึงในหมู่ นายทหารด้วยกันจนกลายเป็นประเพณีในหมู่ นายทหารเรือที่เรียกนายทหารรุ่นพี่ว่า “ครู” การทูลขอขมาพระเชษฐาสุเมธศักดิ์ทรงเป็นเจ้านายที่นบถจาก รลบุรีเจ็ชร์วิชาการทหารเรือแล้ว ยังสนพระทัยเรื่องใดๆ อีกด้วย เช่น เรื่องแพทย์แผนโบราณ เมื่อทรง ออกจากราชการในปี พ.ศ.2454 ได้ทรงหันไปศึกษาแพทย์แผนโบราณจนมีชื่อเสียงจนรับกันทั่วไปในนามของ “หมอพร” ดังนั้น จึงไม่เป็นที่ประหลาดใจที่การฝึกอบรมนักเรียนทรงใช้ความสัมพันธะระหว่างครูกับลูกศิษย์แบบไทยๆ ซึ่งประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ทั้งทหารเรือและประชาชนทั่วไปคงจะถือว่า ทหารเรือคือ ดอกดอกประดู่

สรุป

เหตุการณ์ ร.ศ.112 เป็นจุดสำคัญที่ทำให้มีกรมพยาบาลปรับปรุงกิจการของทหารบกและทหารเรืออย่างจริงจังมากขึ้น แต่กิจการทหารบกกลับได้รับการพัฒนาอย่างกว้างขวางและรวดเร็วว่า ทหารเรือมาท ที่ว่า ที่เหตุการณ์ ร.ศ.112 แสดงว่า ประเทศสยามนั้นสมควรวันใดสามารถบุกเข้ายึดกรุงทพฯ ได้อย่างรวดเร็วและสะดวก โดยอาศัยกองทัพรือบุชเข้ามทระปากแม่น้ำเจ้าพระยามากกว่าที่ข้าพทหารบก บุณวาทพรมแดน แต่ทหารเรือกลับได้รับการพัฒนาช้ากว่ามาก ดังนั้นการพัฒนากิจการทหาร ไม่ใช่ดำเนิน ถึงถึงจุดกลางจากประเทศตะวันตกแต่อย่างเดียว แต่เป็นเรื่องของกระบวนการเสริมสร้างการรวมอำนาจและสถาบัน พระมหากษัตริย์ให้มีความเข้มแข็ง ดังนั้น กิจการทหารบกจึงได้รับความสนใจเป็นอันมากและพัฒนารวดเร็ว เมื่อมาเป็นสถาบันในกักในภารกิจดังกล่าว อย่างไรก็ตามในกรณีของทหารเรือนั้น แม้ว่าจะเป็นกิจการที่ไม่มีพื้นฐานในความคิดมาก่อน แต่เป็นการปรับปรุงที่ต้องใช้เทคโนโลยีและงบประมาณมหาศาล แต่ปัญหามานี้กลับส่งผลดีในการพัฒนาความเป็นทหารเรืออาชีพ โดยเฉพาะในเรื่องการอบรมนายทหารซึ่งมีจำนวนน้อยให้มีคุณภาพ มีความรักในเกียรติและศักดิ์ศรีของอาชีพทหารเรือ รวมทั้งมีความผูกพันในภารกิจร่วมกัน ผลงานนี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือของกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์เป็นสำคัญ นอกจากนั้น การพิจารณากิจการทหารยังต้องมีการปรับปรุงให้เข้ากับสังคมไทย คือถือว่าเป็นส่วนหนึ่ง

ของการปฏิรูประบอบราชการซึ่งเป็นสถาบันหลักของประเทศสถาบันหนึ่งในขณะนั้น รวมทั้งการยอมรับในระบบบรรดาศักดิ์และลักษณะของสังคมไทยที่มีการแบ่งชนชั้นและส่งเสริมสถาบันพระมหากษัตริย์จากกรณีนี้ให้คงที่พบกัมกับบทบาททั้งในด้านการป้องกันประเทศ การส่งเสริมพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์และเป็นสถาบันหลักของประเทศ ทำให้ทหารบกมีความสนใจในกิจการด้านอื่นโดยเฉพาะการเมือง และความมั่นคงภายในในระยะต่อมา ขณะที่ทหารเรือมีความสนใจในอาชีพของตนเองมีบทบาทในการเมืองและความมั่นคงภายในน้อยกว่า

การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง : ศึกษากรณีเชียงใหม่ พ.ศ. 2417-2442

ธเนศวร์ เจริญเมือง¹

"พระนามของพระมหากษัตริย์องค์ที่ 5 ในราชวงศ์จักรีหรือพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว... ทั้งในประทศและนอกประเทศ ส่วนใหญ่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการผลสำเร็จในการปฏิรูปการบริหารราชการในด้านต่างๆ ทั้งทางการปกครอง ทางกรมสมุหกิจ และทางการสังคม..."

สมเด็จพระมหาธีรราชูปถัมภ์ ได้ทรงรับตำแหน่งองค์พระปฐมเจดีย์หรือพระมหากษัตริย์ของไทย ทรงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งและปฏิรูปการจัดระเบียบการปกครองภายในประเทศ และการบริหารราชการของกระทรวงมหาดไทยดังนี้...

จักรกฤษณ์ นานิดิตตกุล

"ในเมื่องาน (บังคับบัญชาพื้นเมือง) แบ่งแยกเช่นนี้ ราชการจึงดำเนินได้เรื่อยๆ มิได้มีผลสืบเนื่องกันมา ไม่ทันกับความเจริญรุ่งเรืองของเหตุการณ์... ก่อน พ.ศ. 2435... รัฐบาลได้พยายามที่จะปกครองหัวเมืองมาโดยตรงเสมอมา แต่ที่ทำไมไม่ได้เต็มที่เพราะการคมนาคมยากลำบากจริงๆ..."

กระทรวงมหาดไทยและระบบเทศาภิบาล ได้ช่วยเสริมการขยายตัวของไทยให้คงอยู่เป็นประเทศกษัตริย์ไว้ได้ เพียงประเทศเดียวเท่านั้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในยุคสมัยของการแสวงหาอาณานิคมของชาวยุโรป

เชษฐา นานิดิต

¹ศาสตราจารย์ ดร.ธเนศวร์ เจริญเมือง, มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธนะสังคนาสถาวร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

²จักรกฤษณ์ นานิดิตตกุล, "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าราชบุรุษพิทักษ์พระบรมมหาราชวัง" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2503), xxxvi-xxxvii

³เชษฐา นานิดิต, "การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบบปฏิรูปหรือวิไลนาการ" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 4 (ธันวาคม 2506-กุมภาพันธ์ 2507): 9, 100; "The Provincial Administration of Siam 1902-1907" (Ph.D. diss., Oxford University, 1908), vii-ix.

"รัฐบาลแบบรวมศูนย์ที่กำเนิดในสยามระหว่างปี ค.ศ.1850 จนถึง ค.ศ.1915 เกิดขึ้นเนื่องจากผู้นำท้องถิ่นที่ประสบผลชอบจัดหาทรัพยากร ความที่รัฐบาลกลางต้องการนั้น ไม่อาจจัดหาทรัพยากรที่จำเป็นอันเกิดจาก แรงกดดันของตะวันตกที่มีคัสสถาน หลังปี ค.ศ.1850 ด้วยเหตุนี้ รัฐบาล การปกครองแบบฯ ซึ่งสามารถระดมทรัพยากรและรายได้จึงได้เข้าแทนที่ผู้นำ ท้องถิ่น การสิ้นสุดของผู้นำท้องถิ่นและการสถาปนาระบบราชการแบบ รวมศูนย์ ทำให้ศูนย์อำนาจการเมืองที่เป็นอิสระนอกกรอบราชการหมดไป การเมืองจึงกลายเป็นเรื่องของการต่อสู้ระหว่างข้าราชการกลุ่มต่างๆเท่านั้น"

James Ansil Ramsay¹

"นับแต่ในปี พ.ศ.2413 เชียงใหม่ยังเป็นรัฐฯ หนึ่งในที่มีความเป็นตัว ของตัวเองอย่างชัดเจน... ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพกับเชียงใหม่ใน ประวัติศาสตร์มีจำกัด... ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันก็เพิ่งเริ่มในปี พ.ศ.2417 นี้เอง"

Nigel J. Brailley²

"การสร้างรัฐเดี่ยวภายใต้สหภาพแวตอื่นที่บางส่วนของอาณาจักร มีศักยภาพที่จะก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับส่วนกลางแบบสหรัฐ (Federal System) หรือสมาพันธ์รัฐ (Confederation) ได้ เช่น ทางใต้ ละตินอเมริกา เอเชียเหนือ และเหนือของประเทศ ดังจะสังเกตได้ว่าในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ชนชาติที่มีได้เรียกตัวเองว่า "ไทย" ได้อยู่ร่วมกันเป็นพหุวัฒนธรรมสังคม"

ชัยอนันต์ สมุทวณิช³

¹James Ansil Ramsay, "The Development of a Bureaucratic Policy: The Case of Northern Siam" (Ph.D. diss., Cornell University, 1972), 709.

²Nigel J. Brailley, "Chiangmai and the Inception of an Administrative Centralization Policy in Siam (II)," *Southeast Asian Studies* 2 (December 1973): 301.

³ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 100 ปีแห่งการปฏิรูประบอบราชการ : วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง (กรุงเทพฯ-ไทรบุรี : มูลนิธิโครงการสามกษัตริย์, 2535), 206.

“เมืองเชียงใหม่เหมือนหนึ่งเป็นเพชรประดับมงกุฎของเมืองไทย
 ถิ่นมกุฎปราศจากเพชรประดับก็จะไม่ส่องแสงงามได้... ด้วยพวกลาว
 ชาวเชียงใหม่เป็นคนป่าเถื่อน ไม่ใคร่รู้จักกฎหมายธรรมเนียมที่ควร
 ตั้งไว้ใจไม่ได้... พระยาราชธรรมากรต้องถือว่า ถ้าพูดกับฝรั่งฝ่ายหนึ่ง
 ลาวฝ่ายหนึ่ง ต้องถือว่าฝรั่งเป็นเขา ลาวเป็นไทย ถ้าพูดกับลาวฝ่ายหนึ่ง
 ไทยฝ่ายหนึ่ง ต้องถือว่าลาวเป็นเขา ไทยเป็นเรา...”

พระราชโอรสเจ้าพระยาพิษณุโลกเจ้าพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงมีถึงเจ้าหลวงที่ถูกส่งไปประจำเมืองเชียงใหม่
 รัตนพร เสรมธุฎ

คำนำ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครองที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาล
 ที่ ๖ เมื่อรัชกาลวชิรเจ้านายเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญหลายประการ^๑ ที่สำคัญอย่างน้อยสอง
 ประการได้แก่ หนึ่ง เป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม และได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของสังคมสยาม
 ในทุกๆ ด้าน และ สอง ผลของการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นมีหลายๆ ด้านที่ส่งผลกระทบต่อสังคมและต่อเนื้อ
 กระทบสังคมไทยจนปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ การศึกษาเรื่องราวที่เกิดขึ้นในรัชสมัยดังกล่าวจึงเป็นหัวข้อที่ชวน
 ศึกษาหันตราอย่างมาก^๒

ผลของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญสองประการที่ยังคงมีบทบาทต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน
 ก็คือ การรวมชาติและการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง บทความนี้มุ่งศึกษาสองประเด็นดังกล่าวโดยใช้ความ
 สัมพันธ์ระหว่างสยามกับพม่าเป็นกรณีศึกษา บทความนี้แบ่งออกเป็นสามตอน

ตอนที่หนึ่ง เป็นการสำรวจและวิเคราะห์วิธีการศึกษาของงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทั้ง
 สอง จำนวนเจ็ดชิ้น ซึ่งเขียนในระหว่างทศวรรษที่ ๑๙๖๐-๑๙๘๐

ตอนที่สอง เป็นการสำรวจและวิเคราะห์วิธีการศึกษาของงานเขียนเกี่ยวกับประเด็นเดียว
 กันจำนวนห้าชิ้น ซึ่งเขียนในระหว่างทศวรรษที่ ๑๙๘๐-๑๙๙๐ และ

^๑ รัตนพร เสรมธุฎ, “เชียงใหม่ในทัศนะของไทยและชาวพม่าในอดีต” ใน ไชยธรรมเชียงใหม่ จากอดีตสู่ปัจจุบัน (กรุงเทพฯ: มจร, ๒๕๓๙), 4-5

^๒ สมศักดิ์ นานะธีระรงค์, แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕)

^๓ David K. Wyatt, *The Politics of Reform in Thailand: Kromajit in the Reign of King Chulalongkorn* (New Haven: Yale University Press, 1969)

ตอนที่สาม เป็นการศึกษาเปรียบเทียบและวิเคราะห์งานเขียนในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา พร้อมกับการเสนอความเห็นของผู้เขียนต่อประเด็นสัมพันธภาพระหว่างเชียงใหม่กับสยาม

บทความนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า วิธีการศึกษาและทัศนะของนักวิชาการ โดยส่วนใหญ่ เป็นภาพสะท้อนของบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปโดยตลอด ยุควิธีการศึกษาและทัศนะในช่วงทศวรรษที่ 1960-1980 โดยส่วนใหญ่มีลักษณะผูกติดกับอำนาจส่วนกลาง ขึ้นมาจากการรักษาเอกราชของสยาม และการรวมชาติที่มีสยามเป็นผู้นำ ตามสังคมที่มีกษัตริย์ปกครองแบบอำนาจนิยมและชาตินิยม ต่อมาเมื่อระบบการปกครองมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1980-1990 วิธีการศึกษาและทัศนะโดยส่วนใหญ่ได้หันมาให้ความสนใจต่อประเด็นการศึกษาที่หลากหลาย มีหัวข้อเกี่ยวกับท้องถิ่นแทนที่จะเน้นศึกษานโยบายที่ผูกเกี่ยวกับผู้นำสยาม พร้อมกับเสนอแนะบทใหม่ ๆ ที่แตกต่างจากทัศนะของรัฐบาลกลาง

บทความนี้เห็นว่า การรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจของสยามเกิดขึ้นและประสบความสำเร็จได้ เนื่องจากนโยบายและความสามารถของรัฐสยามในการผนวกเชียงใหม่และล้านนามาเป็นส่วนหนึ่งของสยาม และความสามารถในการกำหนดคัมภีระกึ่งวาทกรรมหลักอำนาจท้องถิ่น¹ ตลอดจนความถนัดของอำนาจท้องถิ่นเอง ทั้งนี้ เพื่อให้รัฐสยามเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เข้มแข็งทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากสยามในฐานะประเทศกำลังเมืองขึ้นระดับภูมิภาค (regional colomizers) มีความเข้มแข็งเหนือกว่าจีนไห่ซึ่งเป็นประเทศสมัยใหม่ในระดับท้องถิ่น (local colomizers) อยู่มาก บทความนี้ยังเห็นว่า การรวมชาติ (national integration) และการรวมศูนย์อำนาจของสยามเกิดจากนโยบายการปกครองทั้งหมด มิใช่มีเฉพาะมิติด้านการเมืองการปกครองเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของการรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจที่มีมิติเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมรวมอยู่ด้วย

กล่าวคือ สยามต้องการอำนาจในการครอบครองและจัดสรรทรัพยากรทั่วประเทศ ตลอดจนอำนาจในการจัดระเบียบการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมของท้องถิ่นด้วย ผลก็คือ ท้องถิ่นทุกแห่งอยู่ใต้อำนาจของตนเองในการจัดการทั้งการปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของตนเอง ผลของการรวมศูนย์อำนาจทำให้ทั่วประเทศมีระบบการปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเป็นแบบเดียวกัน โดยมีสยามเป็นตัวแทนและเป็นฝ่ายครอบงำ การมองประเด็นดังกล่าวเพียงมิติใดมิติหนึ่งจะทำให้ภาพรวมของการรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจขาดความสมบูรณ์ รวมทั้งเกิดความเข้าใจผิดในบางด้าน²

เนื่องจากงานศึกษาส่วนใหญ่ไม่ได้มีการทบทวนวรรณกรรม หรือนำเอาทัศนะที่แตกต่างมาอภิปรายโต้แย้งกัน บทความนี้จึงเห็นว่ายังมีคำถามสำคัญอีกหลายข้อที่ยังไม่มีการศึกษาค้นคว้าที่

¹ ร.ต.ช. บรรจง ดันตยานนท์, "การเมืองแห่งการรวมชาติขึ้นต้น: ศีลบรรพชาของนักพัฒนาการทางการเมืองของเชียงใหม่" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, ภาควิชาการศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519).

² อธิศ ธีระวัฒน์, การเมืองการปกครองของไทใหญ่ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533).

เพียงพอ และยังมีประเด็นเกี่ยวกับท้องถิ่นอีกมากมายที่ลิดลารการการศึกษาค้นคว้า เนื่องจากประเด็นเกี่ยวกับท้องถิ่นและมุมมองจากท้องถิ่นถูกละเลยมาเป็นเวลานาน

งานเขียนและทัศนะในช่วง 1960-1980

การรวมชาติและการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในทศวรรษพุทธศตวรรษที่ 1960-1980

ในระหว่างปี พ.ศ.2505 จนถึง พ.ศ.2523 (ค.ศ.1962-1980) มีงานศึกษาที่เกี่ยวกับการรวมชาติ การรวมศูนย์อำนาจ และการยกเลิกฐานะประเทศราชของเมืองเชียงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 9 จำนวนหนึ่งที่น่าสนใจ เช่น ๓. ที่นี้รวมเจ็ดขึ้น นำสังเกตว่างานศึกษาหัวข้อนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวล้วนงานวิทยานิพนธ์ทั้งสิ้น เป็นงานวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตขึ้นไป และเป็นวิทยานิพนธ์ระดับคุณวุฒิปริญญาขึ้นไป งานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทเสนอต่อมหาวิทยาลัยในประเทศไทยทั้งหมด ส่วนงานระดับปริญญาเอกเสนอต่อมหาวิทยาลัยในประเทศตะวันตก

งานศึกษาที่เจ็ดขึ้น ได้แก่ (เรียงตามลำดับปีที่พิมพ์)

1. จักรกฤษณ์ นวนิพนธ์การ, "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับกระบวนการรวมภาคไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาโททางนิเทศ, รัฐประศาสนศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ.2505.

2. Tej Bunnag, "The Provincial Administration of Siam 1982-1985," Ph.D. Thesis, History, Oxford University, 1968. (พ.ศ. 2511)

3. Nigel J. Brailey, "The Origins of the Siamese Forward Movement in Western Laos, 1850-1892." Ph.D. Thesis, History, University of London, 1969. (พ.ศ.2512)

4. James Ansil Ramsay, "The Development of a Bureaucratic Polity : The Case of Northern Siam," Ph.D. Thesis, Political Science, Cornell University, 1971. (พ.ศ. 2514)

5. พรพรวณ จงวัฒนา, "กรณีพิพาทระหว่างล้านนาเชียงใหม่กับกบในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ(พ.ศ.2401-2445)" วิทยานิพนธ์ปริญญาโททางนิเทศ, ประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ.2517.

6. ขนิษฐา ทุนทอรัสดี, "การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ในภาคเหนือของไทยตั้งแต่ พ.ศ.2439 ถึง พ.ศ.2475" วิทยานิพนธ์ปริญญาโททางนิเทศ, ประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ.2521.

7. สรัสวดี ประชุมเสถียร, "การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.2436-2476)" วิทยานิพนธ์ปริญญาโททางนิเทศ, ประวัติศาสตร์, มศว.ประสานมิตร, พ.ศ.2523.

จากการศึกษาร่างานทั้งเจ็ดชิ้น เราจะพบทัศนคติต่อการรวมชาติ การรวมศูนย์อำนาจ และความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเชียงใหม่ แตกต่างกันไปได้อย่างเป็นสามแบบ

แบบแรก แสดงทัศนคติสนับสนุนและชื่นชมความสำเร็จของผู้มีอำนาจในการรักษาพระราชกฤษฎีกา และนโยบายการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง โดยเห็นว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ผู้นำที่กำหนดและดำเนินนโยบายดังกล่าวเป็นผู้ที่มีความสามารถสูงยิ่ง เป็นผู้ที่สามารถรวมชาติไทย ปกป้องเอกราชและสร้างรัฐสยามที่เข้มแข็ง และเป็นผู้ที่นำพาประชาชนลาวพริก เราอาจเรียกมุมมองนี้ว่า มุมมองที่ชื่นชมผู้นำสยามในฐานะของผู้นำบทบาทสำคัญในการรักษาเอกราชชาติไทย และเป็นผู้รวมศูนย์อำนาจและรวมประเทศที่มีความสามารถและเป็นที่รักของประชาชน

ทัศนคตินี้ปรากฏอย่างชัดเจนในงานของจิตรกฤษณ์ นรนิติตูลการ เพียงชิ้นเดียว โดยได้แสดงความกตัญญูต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยอย่างชัดเจนในฐานะที่เป็นผู้นำที่มีความสามารถสูงและประชาชนลาวพริก และให้ความสำคัญของรัฐสยาม การเป็นประเทศเอกราชของสยาม การรวมชาติให้เป็นหนึ่งเดียวภายใต้การนำของสยาม ความเจริญก้าวหน้าของสยาม และผลดีของนโยบายการรวมศูนย์อำนาจ โดยเสนอว่าระบบการปกครองประเทศราชที่เป็นแบบดั้งเดิมไม่เหมาะสมกับการปกครองประเทศสมัยใหม่ และ ไม่อาจทำให้ประเทศมีระบบการปกครองที่มีประสิทธิภาพ¹¹

สำหรับงานของ Tej Hunsag (เศียร บุนนาค ฉบับแปลเป็นไทย พิมพ์ในปี พ.ศ. 2532) จัดว่าอยู่ในกระแสการรักชาติเอกราช โดยได้กล่าวถึงกระทรวงมหาดไทยและระบบเทศาภิบาลว่า ทำให้สยามหลุดพ้นจากอิทธิพลของจีน เป็นชาติเอกราชเพียงประเทศเดียวในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹² แต่ไม่ได้แสดงความชื่นชมผู้นำสยาม หรือเห็นด้วยกับนโยบายการรวมศูนย์อำนาจอย่างชัดเจน

แบบที่สอง เป็นการศึกษาจากทัศนะของศูนย์กลางในปัจจุบันซึ่งมองย้อนกลับไปในอดีต จึงมีการมองจากทัศนคติของรัฐบาลที่มีการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเสร็จสิ้นแล้ว ดังนั้น จึงเห็นด้วยกับนโยบายการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง งานของพรพธม จงวิไลนา เห็นว่าการรวมศูนย์อำนาจและการยกเลิกศักดินาบรรพบุรุษประเพณีท้องถิ่นที่แตกต่างไปจากของสยามจะทำให้ประเทศไม่แตกแยกออกเป็นเสี่ยงๆ¹³ ในขณะที่งานของชวัญใจน สุทธรสวัสดิ์ เห็นว่า ระบบการรวมศูนย์อำนาจจะทำให้การบังคับ

¹¹ จิตรกฤษณ์ นรนิติตูลการ, "สมเด็จพระบรมเจ้าอยู่หัวและราชบุรุษกับกระทรวงมหาดไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 1305), xxxv-xxxvi, 60.

¹² Tej Hunsag, "The Provincial Administration of Siam 1902-1905" (Ph.D. diss., Oxford University, 1968), 155-156.

¹³ พรพธม จงวิไลนา, "กรณีพิพาทระหว่างจีนกับสยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลลาวพริก (ค.ศ. 1801-1845)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), 142.

ปณฺฑิตผู้มีเอกภาพ เพื่อให้ “กิจการในการปกครองมีระเบียบแบบแผน มีมาตรฐานเดียวกัน ขจัดความสับสน เปลื้องแฉะความล่าช้าในการปฏิบัติงานและแก้ไขข้อขัดแย้งในการจัดการปกครองซึ่งทรมานคนละเดิม”¹⁴

งานบางชิ้นนี้เห็นว่าประเทศราชและผู้มีอำนาจแต่จุลล้น ส่วนรัฐบาลสยามมีศักดิ์มากมาย ซึ่งมีความหมายว่าจำเป็นต่อขงเหล็กประเทศราช และมีการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเช่นงานของ พรพรม จงวิวัฒนา มองว่าประเทศราชมีศิลปวัฒนธรรมและประเพณีที่ไม่เอื้อต่อระบบการปกครองของประเทศ จากทัศนะของส่วนกลางประเทศราชไม่มีสิทธิแยกไปตั้งประเทศใหม่ ประเทศราชใหม่ที่ว่าที่ส่งเสริมอำนาจของรัฐบาล เป็นผู้ครองประเทศราชที่แลกประ โยชน์ท้องถิ่น แต่ผู้นำรัฐบาลเห็นแก่ผลประโยชน์ของตัวเองรวมทั้งชาติไทย

“เพราะปัญหาเดิมก็อยู่กับลักษณะการเมือง และการปกครอง ในการยึดครองดินแดนประเทศราช อันเป็นแบบแผนดั้งเดิมของประเทศต่างๆ ในตอนหัวเมืองอุปสรรคสำคัญในการที่จะรวมดินแดนทั้งหมดให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน นอกจากนี้ ประเทศราชแต่ละแห่งก็มีพลเมืองที่มีเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรมที่เป็นของตนเองแตกต่างจากของไทย ฉะนั้น จึงเป็นการยากที่จะใช้เชื้อชาติและศาสนา ตลอดจนความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือโยงผูกพันกัน หรือแม้แต่ดินแดนส่วนหนึ่งซึ่งเป็นประเทศราชที่พลเมืองส่วนใหญ่เป็นเชื้อชาติไทย เช่นเดียวกับประเทศไทยส่วนกลาง แต่ละชนบทรวมเกือบประเพณีส่วนใหญ่ของตนในภูมิภาคนี้ก็มีแนวโน้มที่จะไปทางไหนมากกว่าไทย โดยสังเกตได้จากศิลปกรรม เช่น วิศวกรรมต่างๆ เป็นต้น ดังนั้น ถ้าระบบการปกครองประเทศไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมแล้วก็จะก่อให้เกิดความแตกแยกขึ้นได้ และบรรดาโรคเรื้อรังในประเทศราชเหล่านั้น ก็จะสามารถรู้สึกลึกลงมาออกตัวออกจากไทยเพื่อค้ำประกันการคงอยู่ของดินแดนตนเอง มากกว่าเป็นเพียงส่วนประกอบและส่วนส่งเสริมอิทธิพลของชาติไทย ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า บรรดาเจ้าผู้ครองประเทศราชจึงพยายามที่จะหาประโยชน์ให้แก่ดินแดนภายในปกครองของตนให้มากที่สุด โดยมิได้คำนึงถึงประโยชน์ของประเทศโดยส่วนรวม...”

นอกจากนี้ พรพรม จงวิวัฒนา ยังเห็นว่าระบบการปกครองของประเทศราชเชิงใหม่มีลักษณะทะลักทะล้น ได้มีคำกล่าวคัดค้านผู้สนใจเข้ามาอยู่ใหม่เมืองของตน และทอดทิ้งหัวเมืองภายนอกโดยไม่สนใจ

¹⁴เจดี โจน สุนทรสวัสดิ์ “การตั้งถิ่นฐานประชากรในเขตหัวเมืองเก่าและใหม่ในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2439 ถึง พ.ศ. 2475” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, 2521), 76.

¹⁵พรพรม จงวิวัฒนา, “ประวัติศาสตร์หัวเมืองชั้นนอกของไทยกับคนในท้องถิ่นตั้งแต่สมัยสุโขทัย”, 141-142.

สนใจดูแลสภาพ ทำให้เกิดปัญหาทางการเมือง “ผิดหลักสากลในเรื่องเกี่ยวกับเขตแดนระหว่างประเทศเป็น อย่างยิ่ง” จนต้องตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบเมื่อถึงกฤษฎาธิราชเข้ามา¹⁴

ส่วนงานของศรีสวัสดิ์ ประจวบเสด็จ เห็นว่ากฎหมายของเมืองเชียงใหม่ขาดหลักเกณฑ์ที่ ยุติธรรม เช่น ในการตัดสินผู้ถูกกล่าวหาว่าทำผิดให้ผู้ถูกกล่าวหาจำคุกกัน เจ้าผู้ครองนครมีอำนาจสูง สุดในการตัดสินคดีความทำให้เกิด โทษคดีเล่นพรรคเล่นพวก ผู้กระทำผิดจริงไม่ได้รับโทษ “สร้างทวาม เดือดร้อนแก่ราษฎรสามัญหัดต้องเป็นความกัน... และสร้าง ความยุ่งยากใจให้แก่ราษฎรไทยสมัยต่อมาเป็น อันมาก”¹⁵ และศรีสวัสดิ์ ยังเห็นว่าผู้นำเมืองเชียงใหม่ “พฤติกรรมที่เสมียนนกสองหัว” สวมักคิดคดพม่า กับไทยกลับไปกลับมาเป็นที่ขัดเคืองพระหฤทัยของผู้นำสยาม¹⁶ และเจ้าเมืองเชียงใหม่ปกครองหัวเมือง ขาดแคลนโดยไม่มี การควบคุมให้วิวัฒนาการ ไม่เคยส่งใครไปดูแล ทำให้เกิดปัญหาความวุ่นวายตามหัวเมืองชาย แดนเสมอๆ¹⁷

ในงานของสมัยโถม สุนทรสวัสดิ์ เห็นว่าป่าไม้สักในภาคเหนือไม่ควรจะเป็นของเจ้าฝ่าย ท้องถิ่น แต่ควรเป็น “ทรัพย์สินสมบัติของชาติโดยความควบคุมคุ้มครองดูแลรักษาของรัฐบาลกลาง”¹⁸

แบบที่สาม มองนโยบายการรวมศูนย์อำนาจและการสร้างรัฐสยามว่า เป็นการขยายดิน แดน (expansion) ของศูนย์กลางออกไปยังบริเวณนอก และ ไม่สนับสนุนการรวมชาติ (national integration) ดังเช่นแบบที่ 1-2

ทัศนะเช่นนี้ปรากฏในงานของ Nigel J. Bradley ซึ่งเห็นว่าในสภาพที่เมืองเชียงใหม่เป็น ประเทศราชแต่ก็ไม่ต้องการดูแลรักษาให้แก่รัฐบาลกรุงเทพฯ การดำเนินนโยบายรวมศูนย์อำนาจที่เกิด ขึ้น โดยรัฐบาลสยามจึงเป็นนโยบายขยายดินแดนออกไปในบริเวณที่สยามไม่เคยมีอำนาจครอบงำมาก่อน ทั้งนี้ เพื่อสร้างรัฐที่เข้มแข็ง มีพื้นที่กว้างขึ้น กำลังพลมากขึ้น และเพื่อควบคุมดูแลตนเอง โดยเฉพาะ กันก็เห็นว่าผู้นำสยามมีความสามารถในการบริหารงานและยอมรับประนีประนอมกับตะวันตกเพื่อบรรลุมิติ ประสงค์ที่ตั้งไว้¹⁹

วิทยานิพนธ์ของ James Anshel Ramsay แสดงให้เห็นว่าเราได้ใช้กรอบความคิดการพัฒนา ทางการเมือง (political development concept) มากเกินไปจนกระบวนการสร้างรัฐราชการและระบบรวมศูนย์ อำนาจในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีข้อสรุปหลักที่ว่าในสังคมชนบทที่อำนาจการเมืองกระจุกตามจุดต่างๆ

¹⁴พรพวน จงวิเศษ, “การเผชิญหน้าระหว่างจีนสยามเชียงใหม่กับพม่าในรัชสมัยมงกุฎเกล้าฯ”, 14-15.

¹⁵ศรีสวัสดิ์ ประจวบเสด็จ, “การปฏิรูประบบปกครองมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.2436-2476)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัย, 2523), 36-37.

¹⁶เรื่องเดียวกัน, 41.

¹⁷เรื่องเดียวกัน, 30.

¹⁸สมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, “การศึกษางานประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือ...”, 12.

¹⁹Nigel J. Bradley, “The Origins of the Siamese Forward Movement in Western Laos, 1850-1892” (Ph.D. diss., University of London, 1969).

เมื่อมีแรงบีบทำให้ต้องมีการระดมทรัพยากรเพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐบาลกลางหากรัฐบาลกลางไม่ได้รับทรัพยากรจากส่วนท้องถิ่นอย่างเพียงพอ และผู้นำท้องถิ่นไม่สามารถสนองต่อทรัพยากรให้แก่ส่วนกลางได้ ระบบการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางก็จะเกิดขึ้น อำนาจท้องถิ่นจะถูกแทนที่ด้วยตัวแทนจากส่วนกลาง²²

ข้อสังเกตเกี่ยวกับวิธีการศึกษาของงานทั้งเจ็ดชิ้น

ในบรรดางานวิทยานิพนธ์ทั้ง เจ็ดชิ้นซึ่งตีพิมพ์ในระหว่างปี พ.ศ. 2505-2523 เราจะพบลักษณะสำคัญเกี่ยวกับวิธีการศึกษาของงานเหล่านี้สามประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก ภูมิของของงานแทบทุกชิ้นของนักวิชาการไทยมีลักษณะคล้ายกัน กล่าวคือ ขึ้นชมผู้นำสยาม และ เกี่ยวเนื่องกับการรวมชาติ และนโยบายการรวมศูนย์อำนาจของรัฐ มีงานเพียงสองชิ้นในนักวิชาการตะวันตกที่มีมุมมองแตกต่างออกไป โดยมองในแง่ของการขยายอำนาจของกรุงเทพฯ และพัฒนาการทางการเมือง กล่าวโดยสรุปคือ ขณะที่ความเห็นของนักวิชาการไทยอยู่กันฝ่ายรัฐ นักวิชาการตะวันตก เช่น Nigel Brailey และ James Ansil Ramsay กลับมองกระบวนการนี้อย่างเป็นกลาง

ประการที่สอง วิทยานิพนธ์ทั้งเจ็ดชิ้นมีลักษณะร่วมกันคือ ไม่มีการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง งานแต่ละชิ้นใช้วิธีนำเสนอผลการศึกษาลักษณะของตนเองอ้างอิงข้อมูลที่ได้จากงานชิ้นอื่นแต่ไม่ได้มีการหยิบยกผลการศึกษามุมมองอื่นๆ ของงานชิ้นอื่นๆ ที่เสนอไว้แล้ว

จากการศึกษาบรรณานุกรมของงานเหล่านี้จะพบว่า โดยส่วนใหญ่มีการระบุชื่อของงานที่ตีพิมพ์ก่อนหน้า งานของพรพรวง จงวิวัฒนา (พ.ศ.2517) ระบุชื่องานของ Nigel Brailey (ค.ศ.1969); งานของฌ็อง โจน สุนทรสวัสดิ์ (พ.ศ. 2521) ระบุชื่องานของจักรกฤษณ์ นรนิติตูลุงการ (พ.ศ.2505) และงานของพรพรวง จงวิวัฒนา แต่ไม่อ้างถึงงานของ Brailey, Bunnag (ค.ศ.1968) และ J.A. Ramsay (ค.ศ. 1971); ส่วนงานของ สวัสดิ์ ประจวบเสถียร (พ.ศ. 2523) จัดได้ว่ามีบรรณานุกรมที่สมบูรณ์มาก เพราะได้ระบุงานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องก่อนหน้าไว้ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม งานวิทยานิพนธ์ที่เขียนในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันข้ามประเภท 3-5 ปี ส่วนงานของ Bunnag, Brailey, และ Ramsay ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ในช่วงนั้นอาจไม่ทราบ หรือยังไม่ทราบถึงงานเขียนซึ่งอยู่ระหว่างการดำเนินการเขียนอยู่ หรือไม่อาจหาพบวิทยานิพนธ์เหล่านั้นได้ ความไม่สมบูรณ์ของบรรณานุกรมของงานเหล่านี้จึงเป็นเรื่องที่เข้าใจได้

ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาโดยไม่มีข้อมูลที่ครบถ้วน และขาดการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง หรือการศึกษาที่เสนอเพียงชื่องานของผู้อื่นในบรรณานุกรม แต่มิได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องล้วนไม่เป็นผลดีต่อผู้ทำการศึกษาเองและต่อชุมชนวิชาการ เพราะเมื่อไม่มีการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ก็ไม่เกิดการรวบรวมองค์ความรู้ (accumulation of body of knowledge) ว่าที่คณาการศึกษา

²²James Ansil Ramsay, "The Development of a Bureaucratic Polity - The Case of Northern Siam". (Ph.D. diss., Council University, 1971).

ในหัวข้อดังกล่าวก้าวไปถึงขั้นใด มีข้อสรุปอย่างไร งานแต่ละชิ้นมีความเห็นสอดคล้องกัน หรือไม่ หรือแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ประเด็นใดบ้างที่ยังเป็นปัญหาต้องการการศึกษาเพิ่มเติม และประเด็นใดบ้างที่ยังถกเถียงกันอยู่ และต้องการข้อมูลและมุมมองใหม่ๆ มาพิจารณา ฯลฯ

ประการที่สาม งานวิทยานิพนธ์เหล่านี้ไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์ทัศนะที่แตกต่าง ทั้งๆที่มีความเห็นหลักขัดแย้งกัน ในขณะที่งานของ Brailley ปรากฏในปี พ.ศ.2512 และมีงานวิทยานิพนธ์ปรากฏหลังจากนั้นอีกสี่ชิ้น ในจำนวนนี้มีเพียงวิทยานิพนธ์ของพรพรอง (พ.ศ.2517) และของสรวิชาติ (พ.ศ. 2523) ระบุงานของ Brailley ไว้ในบรรณานุกรม แม้ว่าวิทยานิพนธ์ทั้งสองชิ้นมีมุมมองต่อผู้นำสยามและการรวมชาติที่ต่างจาก Brailley แต่วิทยานิพนธ์เหล่านี้ก็ไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์ความเห็นที่แตกต่าง หรือเพิ่มเติมข้อมูลใหม่ๆ อย่างเป็นทางการ วิทยานิพนธ์เหล่านี้จะใช่วิธีการเขียนไม่ร้อยละ ตามแนวของผู้เขียนราวกันว่าหัวข้อนั้น ไม่มีผู้อื่นศึกษาเลยนอกจากผู้ทำวิทยานิพนธ์เพื่อผู้เดียว

สองทัศนะที่แตกต่างต่อประเด็นการรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจ

ในระหว่างปี พ.ศ.2509-2514 เศษ บุญนาค ได้เสนอบทความเป็นภาษาไทยถึงบทเกี่ยวกับ การรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจในสยาม คือ

1. "การปกครองแบบเทศาภิบาลในระยะปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ" (สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 3 ธันวาคม 2509-กุมภาพันธ์ 2510)
2. "ชนเผ่าผู้มีบุญกตีสาน ร.ศ.121" (สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 มิถุนายน - สิงหาคม 2510)
3. "ชนเผ่าเมืองแพรว ร.ศ.121" (สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 กันยายน - พฤศจิกายน 2511)
4. "พระยาหมอกเข็ดหัวเมืองกบฏคชเขต ร.ศ.121" (วรรณไวทยากร, ชุมนุมบทความทางวิชาการถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์พงษ์ประพักษ์ ในโอกาสที่พระชนมครบ 80 พรรษา บริบูรณ์ เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2514)

ต่อมาในปี พ.ศ.2524 เศษ บุญนาค ได้รวมพิมพ์บทความทั้งสี่เป็นหนังสือชื่อ "ชน ร.ศ. 121"¹ ซึ่งนอกจากจะไม่มีการแก้ไขสาระสำคัญของบทความทั้งสี่แล้ว เศษยังได้เขียนคำนำดออกย้าทัศนะที่ปรากฏในบทความทั้งสี่ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังจะกล่าวถึงในภายหลัง

และในปี พ.ศ.2516-2517 Nigel Brailley ได้เสนอบทความภาษาอังกฤษเรื่อง "Chiangmai and the Inception of an Administrative Centralization Policy in Siam" หรือ "เรื่องใหม่กับการเริ่มต้น

¹ เศษ บุญนาค, ชน ร.ศ.121 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2524)

นโยบายรวมศูนย์อำนาจการบริหารในสยาม" ตีพิมพ์ในวารสาร *Southeast Asian Studies* (Vol. II No.3 December 1973 และ No.4 March 1974)²⁴

ผลงานของบุคคลทั้งสองน่าสนใจในแง่ที่ว่า เป็นงานเขียนที่ต่อเนื่องจากวิทยานิพนธ์และงานที่เสนอมุมมองที่แตกต่างต่อประเด็นการรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจในสยาม

ในหนังสือชื่อ "ขอบ ร.ศ.121" เศรษฐได้เสนอความเห็นไว้ว่า 1) ดินแดนสยามหมายถึงสยามและประเทศราชทั้งหลาย ไม่ว่าประเทศราชเหล่านั้นจะมีความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา การก่อขอบของประเทศราชเป็นอันตรายต่อบูรณภาพแห่งดินแดนของประเทศสยาม²⁵ 2) "ในประวัติศาสตร์ก่อน พ.ศ.2435... รัฐบาลได้พยายามที่จะปกครองหัวเมืองโดยตรงเสมอมา แต่ทำไมไม่ได้เต็มที่เพราะการคมนาคมยากลำบากจริงๆ ถึงกระนั้นก็ตาม ถ้าหัวเมืองใดกระด้างกระเดื่องรัฐบาลก็ใช้กำลังออกไปปราบได้"²⁶ 3) การให้หัวเมืองมีอิสระในการปกครองตนเองทำให้ระบบการบริหารงานซึ่งซ้ำในการตอบสนองความต้องการของกรุงเทพฯ รัฐบาลได้รับประโยชน์เล็กน้อย และ "ไม่ทันกับความเรียกร้องของลัทธิเสรีนิยม... อำนาจ การปกครองควรจะรวมอยู่จุดเดียวกันหมด ซึ่งหมายความว่า รัฐบาลกลางจะไม่ให้การนำกับหัวเมืองกระด้างออก... และจะไม่ยอมให้เจ้าเมืองต่างๆ มีอิสระอย่างที่มีมาในอดีต... เป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบพลิกแผ่นดิน" ข้อกล่าวหาส่วนกลางมาควบคุมดูแลราชการในแผ่นดินยิ่งขึ้น ทำให้การบริหารงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น ระบบกึ่งเมืองหมดไป "พลเมืองซึ่งเคยเป็นป่าเป็นไพร่ บัดนี้มีสิทธิที่จะเลือกผู้ใหญ่ทำนุบำรุงบ้านของตนเอง"²⁷ 4) อังกฤษและฝรั่งเศสพยายามฉวยโอกาสรุกเข้ามาครอบครองดินแดนของสยามตลอดเวลา²⁸

ในขณะที่เศรษฐได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับสยาม เห็นด้วยกับการรวมชาติและนโยบายการรวมศูนย์อำนาจอย่างชัดเจน Brailley กลับมีความเห็นที่แตกต่างไปอีกแบบหนึ่ง ความเห็นของ Brailley สรุปได้สี่ประเด็นดังนี้ 1) เชียงใหม่เป็นหน่วยการเมืองที่เป็นอิสระมานาน (very clearly distinct political entity) ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ ก่อนปี พ.ศ.2393 มีไม่มากนัก เชียงใหม่มีภาษาพูดภาษาเขียนของตนเอง มีศิลปวัฒนธรรมประเพณีและสถาปัตยกรรมของตนเอง คนเชียงใหม่กินข้าวเหนียว ใช้น้ำมัน ขาว นุ่งผ้าจัน พุทธศาสนามีลักษณะมากกว่าพุทธศาสนาเถรวาท สักคนมีลักษณะเด่นเป็นใหญ่มากกว่า²⁹ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ มีอยู่จำกัด และมีความแตกต่างกันอย่างมากในด้านสังคมและวัฒนธรรม เชียงใหม่เคยเป็นเมืองขึ้นของพม่าถึงสองร้อยปี เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญ

²⁴ Nigel J. Brailley, "Chiangmai and the Inception of an Administrative Centralization Policy in Siam (I)," *Southeast Asian Studies* 2 (December 1973); "Chiangmai and the Inception of an Administrative Centralization Policy in Siam (II)," 2 (March 1974).

²⁵ เศรษฐ บุนนาค, ขอบ ร.ศ. 121, อ้างไว้

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 8.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 1-8.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 2.

²⁹ Nigel J. Brailley, "Chiangmai and the Inception of an Administrative Centralization Policy in Siam (I)," 301-303.

สำหรับพม่าและอังกฤษที่จะขยายอิทธิพลเข้ามาถึงสยาม และเชียงใหม่เป็นแหล่งไม้สักซึ่งมีมูลค่ามหาศาล การยึดครองเชียงใหม่จึงหมายถึงผลประโยชน์ของสยามทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ตลอดจนการเสริมสร้างเกียรติภูมิ ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากสูญเสียเชียงใหม่ไป ผู้ว่าสยามก็หวั่นเกรงมากกว่าอะไรจะเกิดตามมา³⁰ 3) สยามเป็นประเทศเล็กที่อยู่ภายในวงล้อมของประเทศล่าเมืองขึ้นที่มีอำนาจ แต่สิ่งที่ผู้นำสยามนึกถึงคือความสามารถในการตีทัพและ การปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ขณะเดียวกัน ก็พยายามขยายดินแดนของตน (Siamese expansionism) เพื่อสร้างรัฐที่เข้มแข็งและมีศักดิ์ศรี³¹ 4) ในการศึกษาการตีลังกาคับสยามนั้นมุมมองที่殊途同歸สองแบบ มุมมองแรก เป็นมุมมองจากท้องถิ่นที่เห็นว่า เชียงใหม่เป็นรัฐอิสระที่ต้องกลายเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการขยายดินแดนของสยาม มุมมองที่สอง เป็นมุมมองของกรุงเทพฯที่เห็นว่า เชียงใหม่เป็นเพียงเป้าหมายอันหนึ่งของนโยบายการรวมศูนย์อำนาจ Bailey เห็นว่ามุมมองทั้งสองมีจุดก่อนทั้งคู่ อย่างแรกทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึก ส่วนอย่างหลังก็จะเผยความจริงในประวัติศาสตร์ระหว่างสยามกับล้านนา Bailey จึงเสนอให้เดินสายกลาง คือ มุ่งให้เห็นทั้งโชคชะตาของเมืองเชียงใหม่ (its own ultimate fate) และเข้าใจท่าทีและนโยบายของสยาม³²

เมื่อได้พิจารณาทั้งงานของ เดช และ Bailey เราจึงอาจกล่าวได้ว่า ทิศนะของบุคคลทั้งสองคิดทบทวนกันเป็นตัวแทนของความเห็นสองสำนัก สำนักแรก คือ สำนักนิยมสยาม (Siam-oriented approach) ซึ่งมองการรวมชาติและนโยบายการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง จากลักษณะของสยามว่า เป็นความจำเป็น เพื่อสร้างรัฐไทยที่แข็งแกร่งโดยมีสยามเป็นผู้นำ และให้ผู้นำที่กระตือรือร้นอำนาจไป สำนักรที่สอง (ซึ่งเป็นความเห็นของ Bailey เพียงคนเดียว) มองปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเชียงใหม่อย่างเป็นกลาง เห็นว่า รัฐสยามต้องดิ้นรนและปรับตัวเองเพื่อความอยู่รอด และเพื่อให้รัฐเข้มแข็งจึงต้องคำนึงนโยบายขยายดินแดน รวมศูนย์อำนาจ ในขณะที่เชียงใหม่ก็มีความกดดัน ทำให้ต้องยกเลิกอำนาจของผู้นำท้องถิ่น ผลก็คือ สยามมีอำนาจมากขึ้น มีดินแดนเพิ่มขึ้น และได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากขึ้น แต่เชียงใหม่ก็อาจหมดอำนาจลง และกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยาม

การมีมุมมองที่แตกต่างกันย่อมส่งผลต่อเนื้อหาของการศึกษา ทำให้ผลการศึกษานแตกต่างกันไปดังนี้ ประการแรก มุมมองที่เห็นด้วยกับสยามและเห็นว่ากระบวนการรวมชาติภายใต้การนำของสยามและการรวมศูนย์อำนาจเป็นสิ่งที่ถูกต้อง การศึกษาส่วนใหญ่จึงมีมุมมองที่เน้นแต่ความสำเร็จของผู้นำสยามและนโยบายการรวมศูนย์อำนาจ การศึกษาจึงวนเวียนอยู่ในกรอบการศึกษาเหตุผลและความสามารถในการประนีประนอมของสยามกับประเทศล่าเมืองขึ้น นอกจากนี้ การวิเคราะห์ในบางครั้งยังมีลักษณะแก้ต่างหรือปกป้องนโยบายของสยาม อาจจะเป็นเพราะ เพื่อมิให้เกิดภาพลบต่อสยาม และท่าทีที่มองปรานของสยามที่มีต่อประเทศล่าเมืองขึ้น หรืออาจปลอบใจตัวเองและคนในสยาม ดังเช่น ที่คณะที่ว่า

³⁰Ibid. 303-304

³¹Nigel J. Bailey, "Chiangmai and the Inception of an Administrative Centralization Policy in Siam (II)," 467-468.

³²Nigel J. Bailey, "Chiangmai and the Inception of an Administrative Centralization Policy in Siam (I)," 306.

“แต่ผลดีประการเช่นนี้ (คือเก็บภาษีได้จากการทำไม้ในภาคเหนือและ
การเหมืองแร่ดีบุกในภาคใต้) เมื่อเปรียบเทียบกับผลประโยชน์ที่ไทยได้รับ
ก็นับว่าไม่คุ้มกับการที่ไทยต้องเสียดินแดนในปกครองของตนไป... เพื่อ
แลกกับความสงบสุขภายในประเทศและความเป็นเอกราชของชาติไทยไว้
แต่เมื่อพิจารณาถึงสถานการณ์ต่างๆ ของประเทศเพื่อนบ้านของไทยที่ได้
รับในขณะนั้นแล้วจะเห็นได้ว่า การที่ไทยต้องสูญเสียดินแดนดังกล่าว... ก็
นับว่าเป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับสถานการณ์ในการ
เมืองขณะนั้น และผลดีที่ประเทศเพื่อนบ้านของไทยได้รับ...”

วรรณชาติ บูลณี, พ.ศ.2520 (น.475).

ประการที่สอง เมื่อมองที่แต่ข้อดีและความสำเร็จดังที่ได้กล่าวไว้ในประการแรก มุม
มองดังกล่าวจึงไม่ได้มองหาจุดข้อหาหรือข้อผิดพลาด มุมมองเช่นนี้จึงไม่อาจชี้ได้ว่าบทบาทของผู้นำการ
รวมชาติ และนโยบายการรวมศูนย์อำนาจมีจุดอ่อนหรือไม่ อย่างไร และถึงบทไทยควรจะเก็บรับบทเรียน
อะไรบ้างจากบทบาทการนำ การรวมชาติ และการรวมศูนย์อำนาจในสมัยดังกล่าว ประการที่สาม มุม
มองที่เห็นว่า การรวมศูนย์อำนาจคือการรวมชาติ เห็นว่าสยามเป็นรัฐที่เกิดขึ้นมาตามแล้ว ผู้นำสยามจะ
ดำเนินนโยบายอะไรก็ได้กับดินแดนรอบๆ การรวมชาติและการยกเลิกฐานะประเทศราชเป็นสิ่งที่ชอบ
ธรรม ประเทศราชทั้งหลายไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่น และเห็นว่าเจ้าเมืองประเทศราชขาดความสามารถใน
การบริหาร มุมมองเช่นนี้ย่อมมองไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นต่างๆ นอกจาก
กรุงเทพฯ เช่น ผู้นำและประชาชนของประเทศราชมีท่าทีอย่างไรต่อสยาม ต่อ นโยบายการรวมศูนย์อำนาจ
ประเทศราชทั้งหลายมีทางเลือกที่ทางในการดำเนินนโยบายสำหรับท้องถิ่นของตนเอง การละเมิดสิทธิ การ
เมือง และสังคมของท้องถิ่นมีผลกระทบไรต่อการดำเนินนโยบายรวมศูนย์อำนาจ มุมมองเช่นนี้ทำให้เกิด
ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับกำเนิดและกระบวนการพัฒนาของประเทศไทย และไม่อาจให้ภาพที่แท้จริงเกี่ยวกับ
ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางกับท้องถิ่น¹⁶

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาในหัวข้อนี้โดยมีทัศนะแบบที่หนึ่งและสอง จึงเป็นหนักอยู่ที่บทบาท
และท่าทีของส่วนกลาง และสถานภาพของประเทศราชไม่มากนัก หัวข้อศึกษาที่เน้นเป็นพิเศษก็คือ ความ
สามารถของรัฐบาลสยามในการดำเนินนโยบายเช่นนี้ขึ้นตอนและเต็มไปด้วยความนุ่มนวลเพื่อลดอำนาจ
ของผู้นำท้องถิ่น และการแต่งตั้งข้าราชการจากส่วนกลางมาขึ้นแทนที่ผู้นำท้องถิ่น แบบไม่ต้องการให้เกิด
ปฏิกิริยาต่อต้านจากผู้นำท้องถิ่น¹⁷

¹⁶ Chaiyan Rajchagool, "The Social and State Formation in Siam 1855-1932" (Ph.D. diss., University of Manchester, 1984), 4.

¹⁷ รศ.ท้าว จงวิบูลย์, การปกครองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ : การตั้งเมืองใหม่ในเขตหัวเมือง, กรุงเทพฯ : โครงการศึกษาเอกสารปกครองท้องถิ่น
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีเชียงใหม่, 2540).

จากการสำรวจสารบัญและเนื้อหาของงานวิทยานิพนธ์ทั้งเจ็ดชิ้น เราจะพบว่างานส่วนใหญ่กล่าวถึงขั้นตอนการลดอำนาจท้องถิ่นและการจัดระบบการปกครองแบบใหม่ซึ่งขึ้นต่อส่วนกลาง ส่วนหนึ่งพูดถึงความไม่พอใจของเจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ที่ด้งสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและอำนาจการปกครอง แต่เป็นการกล่าวถึงบทบาทที่จำกัดของผู้นำท้องถิ่น เพราะเป็นมรดกกล่าวถึงเฉพาะบทบาทที่ขึ้นฝ่ายถูกกระทำตลอดเวลา และรอคอยให้รัฐบาลกลางกลับมาขยายอำนาจเพิ่มขึ้นในท้องถิ่น และมีงานเพียงชิ้นเดียว (Hartley) ที่อภิปรายความสัมพันธ์เชิงปฏิสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่าย เช่น ทั้งถิ่นส่วนหนึ่งเห็นว่าควรไปอยู่กับฝ่ายพม่า หรือกล่าวว่าล้มเลิปี ค.ศ.1887 เป็นต้นมา อังกฤษไม่ได้มีท่าทีเป็นกีดต่อต้านมา แต่การทลายดินแดนล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามเป็นความต้องการของสยามมากกว่าความจำเป็น เนื่องจากถูกประเทศล่าเมืองขึ้นหมู่เขียุกกคาม เป็นต้น กล่าวโดยสรุป มุมมองที่ไม่ศึกษาความสัมพันธ์เชิงปฏิสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับล้านนา น่าจะเกิดจากการให้ความสำคัญต่อนโยบายการรวมศูนย์อำนาจ มุมมองเช่นนี้จึงไม่ได้ให้ความสำคัญต่อท่าทีของผู้นำท้องถิ่นและโยธาในท้องถิ่นเท่าที่ควร

บทวิเคราะห์ห้วงการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 1960 - 1970

สังคมไทยในระหว่างปี พ.ศ.2503-2521 หรือช่วงทศวรรษ 1960-1970 อยู่ในยุคของการ
ปกครองแบบอำนาจนิยมเป็นหลัก สังคมไทยตกอยู่ใต้อำนาจของระบบเผด็จการถึงสี่ห้าทศวรรษ ในช่วงเวลา
ดังกล่าว (พ.ศ.2503-2512, 2514-2516, 2519-2521) มีการก่อรัฐประหารล้มเลิกระบบประชาธิปไตยสอง
ครั้ง และมีการใช้กำลังอาวุธปราบปรามประชาชนที่เรียกร้องประชาธิปไตย ซึ่งถูกความเป็นเผด็จการใหญ่
สองครั้ง มีประชาชนถูกหัวเรือจบเสียชีวิตและบาดเจ็บหลายร้อยคน มีคนถูกจับกุมและทรมานกักขัง
การทลายพันธกน¹⁵

ในช่วงทศวรรษที่ 1960 และต้นทศวรรษที่ 1970 การต่อสู้ขัดแย้งระหว่างค่ายโลกเสรีกับค่ายสังคมนิยมในอินโดจีนเป็นไปอย่างรุนแรง รัฐไทยร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาอย่างใกล้ชิดในการต่อสู้กับฝ่ายสังคมนิยม การเมืองแบบรวมอำนาจตกอยู่ในมือของข้าราชการทหารและข้าราชการพลเรือนแทบทั้งหมด การพัฒนาเศรษฐกิจและการจัดโครงสร้างพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนดำเนินการโดยรัฐบาลเผด็จการและระบบราชการ ในขณะที่รัฐธรรมบัญญัติ รัฐสภา พรรคการเมือง การเลือกตั้ง และองค์กรต่างๆ ของประชาชนถูกทำลาย ประชาชนไม่มีสิทธิออกความเห็นแตกต่างจากรัฐและไม่มีสิทธิชุมนุมทางการเมือง¹⁶

ในด้านความขัดแย้ง ชุมชนการรถไฟที่ครอบงำสังคมไทยก็ถือ การข่มขู่ของเทิรฐนผู้นำ ความคาดหวังที่ว่าผู้นำจะมีความเที่ยงธรรมและซื่อสัตย์สุจริต ผู้นำต้องมีอำนาจเด็ดขาด ขาด ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันสูงสุดของประเทศ ความมั่นคงของชาติและการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใน

¹⁴ แนวคิดการพัฒนาระบบนี้เอง, ใน สหิตย นาถวาทิน แปล, การพัฒนาการเมืองไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย, 2519)

ลิขสิทธิ์: ชัยวัฒน์, วิจัยและภาควิชาการเมืองการปกครองไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535)

ชาติมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในทางวิชาการด้านสังคมศาสตร์ แนวคิดที่มีบทบาทแพร่หลายก็คือ แนวคิดเรื่องพัฒนาการทางการเมือง (political development concept) การพัฒนาสู่ภาวะทันสมัย (modernization concept) และทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (structural-functionalism theory) ซึ่งเห็นว่าระบบและโครงสร้างที่ดำรงอยู่มีความชอบธรรมแล้ว การพัฒนาการเมืองให้เป็นแบบทันสมัยหมายถึงการมีรัฐบาลที่รัฐบาลมีอำนาจครอบคลุมประเทศ “การเมืองของจักรวรรดิ สังคมเผ่าชน และเชื้อชาติ หรือชนานิยม จะต้องสลายตัวไปเพื่อกลายเป็นระบบการเมืองของประเทศ” ประชาชนมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมีความเป็นพลเมืองของรัฐ” หนังสือเรื่อง “หลักรัฐศาสตร์” เขียนโดย เศรษฐาธิ วรกีโณณพันธุ์ ซึ่งตีพิมพ์ถึงแก่กรรมในช่วงทศวรรษที่ 1960 เห็นว่าอำนาจและบทบาทของรัฐ ไม่มีบทบาทที่พูดถึงท้องถิ่นหรือบทบาทการเมืองของประชาชน” และนี่ก็คือ บริบททางสังคมในช่วงทศวรรษที่ 1960-1970

ด้วยเหตุนี้ การที่ส่วนใหญ่ของงานวิทยานิพนธ์ทั้งเจ็ดชิ้น มีลักษณะ progressive traditionalists ตามทวาทนาของชาญวิทย์ เกษตรศิริ (คือหันการศึกษาไปที่ผู้นำ บทบาทของรัฐ และความสามรถของรัฐในการปรับตัวสู่กับอิทธิพลเมืองขึ้น) จึงสะท้อนให้เห็นบทบาทของระบบการเมืองและวัฒนธรรมในสังคมที่ครอบงำวิธีการศึกษาและทัศนะส่วนใหญ่ในสถาบันอุดมศึกษา” อนึ่ง ฉัตรพรสวรรค์ว่าแนวคิดสำนัก progressive traditionalism ที่คือการเชื่อมโยงของแนวคิดสำนักสังคมนิยม พระยาธรรม 5 สำนักแบบเหวี่ยง และสำนักชาตินิยมที่ครอบงำวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ในสังคมไทย นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาจนถึงก่อน พ.ศ.2500” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ที่เป็นหลักในสมัยทศวรรษที่ 1960-1970 ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากแบบเดิม ที่สำคัญ เนื่องจากบริบททางสังคมยังไม่มีกระแสเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพ แม้จะมีปัจจัยภายนอกกระทบใหม่เกิดขึ้น แต่ก็ยังมีเนื้อหาเดิม ที่คือการสนับสนุนระบบอำนาจนิยมในสังคมไทย

บริบททางสังคมในช่วงทศวรรษ 1960-1970 แยกออกได้เป็นสามส่วน คือ 1) บทบาทของสหรัฐ ในการสร้างและเสริมความเข้มแข็งให้แก่รัฐไทยที่มีลักษณะเผด็จการทหาร เพื่อให้ไทยสามารถสนับสนุนนโยบายของสหรัฐในการต่อสู้กับฝ่ายสังคมนิยมในอินโดจีนอย่างเต็มที่” 2) รัฐไทยมีระบอบการเมืองการปกครองแบบเผด็จการ” และ 3) ทฤษฎีและแนวคิดทางสังคมศาสตร์ที่แพร่หลายเข้ามาจากสหรัฐอเมริกาในช่วงทศวรรษที่ 1960

³⁹ วิจิตร จิรวัฒนา, วิวัฒนาการการเมืองไทยยุคใหม่, 7: และ สุจิต บุญบงการ, การพัฒนาการเมืองไทย : ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหาร พลเรือนและชนชั้นกลางที่มีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), 12-13.

⁴⁰ เศรษฐาธิ วรกีโณณพันธุ์, หลักรัฐศาสตร์, ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วัฒนาสินป, 2511).

⁴¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “จากประวัติศาสตร์ : แสงสว่างในความมืด,” ศิลปวัฒนธรรม, พฤศจิกายน 2527, 39-40.

⁴² วิจิตร จิรวัฒนา, วิวัฒนาการการเมืองไทยยุคใหม่, 8-10.

⁴³ Michael Edwards, The West in Asia 1850-1914 (New York : Capricorn Books, 1968).

⁴⁴ นิพนธ์ เสงี่ยมเดช, การเมืองระบบพ้องอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, ผู้แปล พรวิมล อัครพงศ์วิทย์ และ ม.ว.น.ประกาศทอง สิริสุข (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526).

ในช่วงทศวรรษที่ 1970 มีวิวัฒนาการที่สำคัญนอกเหนือจากที่กล่าวไปแล้วอีกสามข้อขึ้น เป็นวิวัฒนาการของสาขาประวัติศาสตร์ขึ้น¹ ซึ่งศึกษาการปฏิรูปการปกครองในมณฑลต่างๆ ทั่วประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ประกอบด้วย

1. ศิริวรรณ นุ้ยเมือง, การปกครองมณฑลพิษณุโลก
2. นวณเพ็ญ ภานุรัตน์, การปกครองมณฑลอยุธยา
3. ไพฑูรย์ นิกุล, การปกครองมณฑลพิษณุโลก
4. ชรรพรณ ใจกล้า, การปกครองมณฑลอุดร
5. สุทธิศักดิ์ วรสาธิต, การปกครองมณฑลบูรพา
6. มนัส ธีรยุทธภณ, การปกครองมณฑลราชบุรี
7. สุนทร ทิระอุวงศ์, การปกครองมณฑลภูเก็ต
8. ณรงค์ นุ่มทอง, การปกครองมณฑลนครราชสีมา
9. สมโชติ อ๋องสกุล, การปกครองมณฑลปัตตานี
10. สกสรรค์ จันทรัตน์, การปกครองมณฑลไทรบุรี

และเป็นวิวัฒนาการของสาขาประวัติศาสตร์ขึ้นได้แก่ ร.ต.บวรพงษ์ คันธยานนท์ เริ่มที่ “การเมืองแห่งการรวมชาติขึ้นต้น: ศึกษาเฉพาะกรณีพัฒนาการปกครองของไทย”² งานทั้งนี้เกิดขึ้นมีข้อดีคือ ยืนยันให้เราได้เห็นกระบวนการปฏิรูปการปกครองในเขตหัวเมืองและเมืองขึ้น ทำให้เราได้เห็นกระบวนการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและการทำเฉยท้องขึ้นในชนบททั่วประเทศ ขณะเดียวกันงานเหล่านี้ก็คือตัวอย่างรูปธรรมของการนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการทางการเมือง และการพัฒนาให้เป็นเอกเทศสมัยไปใช้ในการศึกษาและสร้างความชอบธรรมให้แก่นโยบายการรวมชาติ และการรวมศูนย์อำนาจในสมัยรัชกาลที่ 5³ และเราจะพบว่า ไม่ว่างานเขียนจะเป็นสาขาใดในด้านสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวเนื่องกับได้อิทธิพลและแนวคิดเหล่านั้น

¹ วุฒิชัย บูลศิริ และ สมโชติ อ๋องสกุล, มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524).

² ร.ต.บวรพงษ์ คันธยานนท์, “การเมืองแห่งการรวมชาติขึ้นต้น: ศึกษาเฉพาะกรณีพัฒนาการปกครองของไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).

³ ร.ต.บวรพงษ์ คันธยานนท์, “การเมืองแห่งการรวมชาติขึ้นต้น...”, 21-26. และ วุฒิชัย บูลศิริ และ สมโชติ อ๋องสกุล, มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ, บทพรรณนาธิการ.

งานเขียนและทัศนะในช่วงทศวรรษ 1980-1990

การรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจในทศวรรษทศวรรษ 1980 - 1990

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา มีวิทยานิพนธ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจ ที่จะขอเสนอในที่นี้จำนวนมากขึ้น ดังต่อไปนี้

1. วิไล สุทธิศิริกุล, วิทยานิพนธ์ "เทศบาล" พ.ศ.2389-2442 : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทฉบับจริง, ภาควิชาสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2528.

2. Chaiyan Rajchugool, "The Social and State Formation in Siam 1855-1932 ", Ph.D Thesis, Sociology, University of Manchester, 1984, (พ.ศ.2527)

3. Thongchai Winichakul, "Siam Mapped : A History of the Geo-body of Siam," Ph.D. Thesis, History, University of Sydney, 1988, (พ.ศ.2531)

4. Rattaporn Sertakul, "Political, Social and Economic Changes in the Northern States of Thailand Resulting from the Chang Mai Treaty of 1874 and 1887," Ph.D. Thesis, History, Northern Illinois University, 1989, (พ.ศ.2532)

5. ชัยอนันต์ สมุทวณิช, "100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง" โครงการสมทบทุนวิจัย, ฝ่ายวิจัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2535.

6. รัตนพร เสาร์กุล, วิทยานิพนธ์ "ผลกระทบจากทัศนะของไทยและชาวตะวันตก" โครงการศึกษาระดับปริญญาโท, จากเชียงใหม่สู่หนองคาย เส้นทางสายสัมพันธ์ของทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) พ.ศ. 2539

งานศึกษาทั้งหกชิ้นนี้มีลักษณะเด่น คือ มีทัศนะหลากหลายและถ้อยแถลงต่างไปจากทัศนะส่วนใหญ่ที่เสนอในช่วงทศวรรษที่ 1960-1970 กล่าวคือ งานศึกษานี้ส่วนใหญ่ไม่ได้ยึดมั่นหรือความมั่นคงแห่งชาติเป็นประเด็นหลักในการศึกษา หรือให้ความเคารพยกย่อง ไม่ได้ศึกษาประเด็นอื่นๆ เพื่อใช้ยืนยันภาพรวมความสัมพันธภาพในรัฐมาแต่ครั้งที่เป็นอยู่

งานของวิไล สุทธิศิริกุลไม่ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับการรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจแต่ได้ศึกษาบทบาทและอำนาจของผู้นำในเมืองเชียงใหม่ และศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงใหม่ ก่อนการยกเลิกฐานะเมืองขึ้น โดยได้พบว่า การต่อต้านการรวมศูนย์อำนาจจากที่ข้างต้นมีจำกัด เมืองพม่าเคยขัดแย้งในหมู่เจ้าชายท้องถิ่น" ส่วน Rattaporn Sertakul ศึกษาการเปลี่ยนแปลงในมณฑลพายัพหลังการทำสัญญาเชียงใหม่สองฉบับในปี พ.ศ.2417 และ พ.ศ.2426 โดยชี้ให้เห็นว่า ความแตกต่าง

¹ วิไล สุทธิศิริกุล, วิทยานิพนธ์ "เทศบาล" พ.ศ.2389-2442 : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528)

และความอ่อนแอของเจ้านายท้องถิ่นประกอบกับความสามารถของผู้นำสยามในการลดอำนาจท้องถิ่นอย่างมีจังหวะก้าว ทำให้การรวมศูนย์อำนาจประสบความสำเร็จในที่สุด¹

ราชบุรุษ Chaivan Ruychagool เสนอว่าสยามเป็นรัฐชาติมีก่อกำเนิดคริสต์ศตวรรษที่ 20 นี้เอง ก่อนหน้านั้นไม่มีรัฐสยาม นับแต่การเรียกขานตามชื่อเมืองที่เป็นศูนย์อำนาจขนาดใหญ่ในแต่ละแห่ง เช่น กรุงทพฯ ขนบุรี เชียงใหม่ อุบลฯ และสุโขทัย เป็นต้น ในส่วนที่เกี่ยวกับสยามและล้านนา Chaivan ได้ทำการศึกษาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองระหว่างอังกฤษกับสยามโดยได้ชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างทั้งสองฝ่ายเกิดจากการที่อังกฤษเข้าไปล่ากิจการไม้สักในล้านนา ความขัดแย้งระหว่างอังกฤษกับล้านนาเกี่ยวกับกบฏที่เจ้านายในล้านนาให้สิทธิสัมปทานป่าไม้เจ้าฮั่น ทำให้อังกฤษเรียกร้องให้สยามเข้าไปช่วยแก้ไขข้อขัดแย้ง และอังกฤษก็ต้องการเข้าไปมีบทบาทมากขึ้นในล้านนาด้วย Chaivan ได้เสนอว่าในการที่สยามเข้าไปมีบทบาทครอบงำล้านนาทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม นั้น “ไม่ใช่เพราะกบฏแห่งลัทธิจักรวรรดินิยมของอังกฤษ...ที่ผลักดันสยาม” ให้มีบทบาทดังกล่าว “ตรงกันข้าม ผลประโยชน์ของอังกฤษในล้านนาเกิดจากความช่วยเหลือและการคุ้มครองโดยระบบการปกครองแบบใหม่ที่จัดขึ้นโดยสยาม และเป็นเพราะการผูกมัดและสนับสนุนจากอังกฤษนั่นเอง ที่ทำให้เจ้านายรัฐของสยามขอแยกออกไป การผูกมัดกับจักรวรรดินิยมนั่นเอง ที่ทำให้ล้านนากลายเป็นบริวารของรัฐสยาม”²

ขณะที่ Thongchai Winichakul ชี้ให้เห็นว่ารัฐและความเป็นชาตินิยมได้มีบทบาทสำคัญแต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาในสมัยของการรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจในยุคราชกาลที่ 5 เช่นเดียวกับการกำหนดอาณาเขตและแดนที่ของสยาม³ โสณพพร เศรษฐกุล ได้ทำการศึกษาทัศนะของชนชั้นนำของสยามที่มีต่อคนเชียงใหม่และล้านนา ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าสยามมองหันทนในล้านนาเป็นเคอานในทัศนะของชนชั้นนำสยามที่มีจดหมายถึงกัน พวกเขาเห็นว่าคนในล้านนาเป็นคนอ่อนสติปัญญา เกียจคร้าน เห็นแก่เงิน ขี้ขลาด กลัวกลัวคนและไว้อ่อนไหวได้ บางคนก็เห็นว่าคนในล้านนาเป็นคนป่าเถื่อนและไม่รู้จักกฎหมาย และเป็นคนละพวกกับไทย แต่แม้ว่าจะมีจุดอ่อนเพียงใดก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นว่าเชียงใหม่มีความสำคัญยิ่งสำหรับสยาม “เมืองเชียงใหม่นั้นเหมือนหนึ่งเคอานเพชรประดับมงกุฎของเมืองไทย ถ้าหากฎปราชญ์เทศาพรประเทศนี้จะไม่ตระโศกสงวยได้...” พระองค์จึงทรงเล็งเห็นว่าหลวงที่ถูกต้องไปบริวารเมืองเชียงใหม่ให้ปฏิบัติราชการด้วยสติปัญญา ห้ามใช้กำลังบีบบังคับ⁴

¹ Ratanaporn Sotakul, "Political, Social and Economic Changes in the Northern States of Thailand Resulting from the Chiang Mai Treaties of 1874 and 1883" (Ph.D. diss., Northern Illinois University, 1989).

² Chaivan Ruychagool, "The Social and State Formation in Siam 1815-1932" (Ph.D. diss., University of Manchester, 1984), 24-25.

³ Thongchai Winichakul, "Siam Mapped: A History of the Geo-body of Siam" (Ph.D. diss., University of Sydney, 1988).

⁴ โสณพพร เศรษฐกุล, "เชียงใหม่ในอดีตจากทัศนะของไทและชาวตะวันตก" โครงการวิจัยใหม่ 790 ปี - จวบปิติจุฬาลงกรณ์ (กรุงเทพฯ: ศกศ., 2559), 4-7.

ส่วนงานของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ซึ่งเป็นการศึกษาวิวัฒนาการของระบบราชการไทยได้เสนอว่า สังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นสังคมพหุลักษณะที่มีคนหลายเผ่าชนอาศัยอยู่ร่วมกัน ทั้งในภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ สังคมพหุลักษณะดังกล่าวมีศักยภาพพอที่จะเกิดเป็นสหพันธรัฐ (federal system) หรือสมาพันธรัฐ (confederation) แทนที่จะเป็นรัฐเดี่ยว¹⁹

ข้อสังเกตเกี่ยวกับวิธีการศึกษาและทัศนะของงานทั้งหกชิ้น

ประการแรก ยกเว้นงานของ Chaiyan และ Thongchai วิทยานิพนธ์และงานวิจัยเหล่านี้มีการทบทวนหรือกล่าวถึงวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องน้อยมาก ส่วนใหญ่ไม่มีการนำเสนอทัศนะต่างๆ มาวิพากษ์วิจารณ์เพื่อสนับสนุนข้อสรุปเดิมหรือเพื่อให้เกิดข้อสรุปและข้อโต้แย้งใหม่ๆ

ประการที่สอง ในจำนวนงานทั้งหกชิ้น งานของ Chaiyan, Thongchai, Ratanaporn และ ชัยอนันต์ มีทัศนะที่ใกล้เคียงกันต่อการระดมความคิดและการสร้างรัฐอย่างน่าสนใจยิ่งกว่าคือ Chaiyan ใช้ทั้งคำว่า การขยายดินแดน (expansion) เช่นเดียวกับ Bradley และคำว่า การครอบงำ (domination)²⁰ ส่วน Ratanaporn ก็ใช้คำว่า นโยบายรุกคืบ (forward policy) เหมือนกันที่ Bradley ใช้คำว่า การรุกคืบ (forward movement)²¹

ในขณะที่ Thongchai เห็นว่าการยกเลิกฐานะของประเทศสยามเป็นสาระกระทำนแห่งลัทธิขยายดินแดน (expansionist action) และความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายยังคงเป็นแบบอาณานิคม (colonial style relationships) “แน่นอน กรุงสยาม ไม่เคยคิดว่าตัวเองเหมือนกับพวกถ้ำเมืองขึ้นจากยุโรป” เพราะสยามอาจจะเห็นว่าพวกถ้ำเมืองขึ้นจากยุโรปเป็นพวกจากที่อื่น แต่สยามเป็นคนท้องถิ่นที่น่าจะเป็นพวกเดียวกัน²² ส่วนงานของชัยอนันต์ ระบุว่าถึงศักยภาพของดินแดนประเทศสยามที่อาจรวมรวมกับสยามเป็นสหพันธรัฐหรือสมาพันธรัฐได้ โดยต่างฝ่ายต่างเท่าเทียมกัน เสาวพัตยธิของกันและกัน และไม่มีการกระชากอำนาจของผู้ที่จุดไฟจุดหนึ่งในรูปแบบของรัฐที่มีรัฐเดี่ยว

ประการที่สาม แม้จะมีหัวข้อหลักในการศึกษาที่ตรงกลาง แต่งานทั้งหกชิ้นมีลักษณะร่วมกันประการหนึ่งคือ มีมุมมองที่แตกต่างไปจากมุมมองหลักของทศวรรษที่ 1960-1970 เป็นมุมมองที่ไม่ปกป้องหรือชื่นชมนโยบายของรัฐ แต่คือการค้นหาข้อเท็จจริงในแต่ละด้านของประวัติศาสตร์ เช่น รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประเทศราช ระบบการเมืองและเศรษฐกิจของประเทศราช ทัศนะของแต่ละฝ่าย ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของรัฐสยามกับประเทศราช ซึ่งไม่เคยมีการศึกษาในช่วงทศวรรษที่ 1960-1970

¹⁹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, “100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ: วิวัฒนาการของส่วนราชการและอัตรากำลังการเมือง,” *โครงการพัฒนาระบบราชการ* 2535 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิส่งเสริมมหาวิทยาลัย, 2535), 206.

²⁰ Chaiyan Rajabogool, “The Social and State Formation in Siam 1855-1932”, 28.

²¹ Ratanaporn Senakul, “Political, Social and Economic Changes in the Northern States of Thailand Resulting from the Chiang Mai Treaties of 1874 and 1883”, 17.

²² Thongchai Winichakul, “State Mapped: A History of the Geo-body of Siam”, 104, 106-107.

ที่โดดเด่นเป็นพิเศษก็คืองานของ ชัยอนันต์ ซึ่งเปลี่ยนมุมมองต่อประเด็นการรวมชาติและรูปแบบของรัฐหรือเทียบเท่ากับงานในช่วงสองทศวรรษก่อนหน้านี้ เช่นบทนำในหนังสือเรื่อง “การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ : รายงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์”, (2522) และ “การเมืองการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย”, (2523)¹ มีมุมมองที่เน้นเอกภาพแห่งชาติและการสร้างชาติซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการทางการเมืองของตะวันตก และอิทธิพลของบริบททางสังคมของไทยในขณะนั้น

ประการที่สี่ พิจารณาจากบทกึ่งข้อมูลที่งานเขียนเหล่านี้ใช้ เราจะพบว่าข้อมูลของบทในท้องถิ่นน้อยมาก ข้อมูลส่วนใหญ่ที่สุดเป็นผลการบันทึกของชนชั้นนำในสยาม มีอยู่ในส่วนราชการต่างๆ ของกรุงเทพฯ และมีข้อมูลของฝ่ายอังกฤษ ฝรั่งเศส และมีชนวนิชาตอเมริกันที่เจ้าชายแคว้นสยามในตำนาน

บทวิเคราะห์การศึกษาระดับทศวรรษ 1980-1990

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และการแบ่งบานของระบอบประชาธิปไตยและความคิดเกี่ยวกับสังคมนิยมระหว่างปี พ.ศ. 2516-2519 มีบทบาทสำคัญต่อโครงการพัฒนาแนวคิดและมุมมองอันหลากหลายในช่วงทศวรรษต่อมา การขยายตัวของระบอบเศรษฐกิจเสรีและการเปิดสังคมไทยสู่โลกตะวันตกตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 1960 ได้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมแบบเสรีนิยมที่เติบโตขึ้นเป็นลำดับในช่วงทศวรรษที่ 1980-1990

สังคมไทยในช่วงทศวรรษล่าสุดจึงเป็นสังคมที่ก้าวข้ามจากระบบเผด็จการขงาจัดซึ่งมีอายุเพียงหนึ่งปี (พ.ศ. 2510-2520) และจากระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบในช่วงทศวรรษที่ 1980 สังคมไทยก็ได้ก้าวเข้าสู่ระบบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาอย่างตึกถึก แม้จะมีการยึดอำนาจโดยคณะนายทหารในปี ค.ศ. 1991 (พ.ศ. 2534) แต่ช่วงเวลาเพื่อจำกัดจากระบบเผด็จการก็ถูกกระดกสู่ประชาธิปไตยอย่างรวดเร็ว การแพร่กระจายให้มีการปฏิรูปการเมืองในระยะต่างๆ การผลักดันให้มีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ การเลือกตั้งให้มีการกระจายอำนาจ การเติบโตของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน องค์การพัฒนาเอกชน(NGOs) และองค์กรเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชน ตลอดจนบทบาททางการเมืองของประชาชนที่เพิ่มขึ้น ฯลฯ ทั้งหมดนี้ก็คือบริบททางสังคมที่สำคัญในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา และเราจะเห็นชัดว่าบริบททางสังคมดังกล่าวมีเนื้อหาสำคัญที่แตกต่างไปจากบริบททางสังคมในทศวรรษก่อนๆ

วิทยานิพนธ์และงานวิจัยจำนวนมากที่ขึ้นเป็นตัวอย่างรูปธรรมของวิธีการศึกษาและทัศนคติแบบใหม่ที่สะท้อนบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป และมีความแตกต่างจากวิธีการศึกษาและทัศนคติแบบเดิม เราได้ทำงานเกี่ยวกับทัศนคติของชนชั้นนำสยามต่อจีนใหม่ และข้อเสนอเกี่ยวกับสหพันธรัฐหรือ

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุภาวดี ศรีวิบูลย์, บก., การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ : รายงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ : สถาบันสังคมศาสตร์และประเพณีไทย, 2522), และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมืองการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย 2411-2425 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เบรณกิจ, 2523), 1-41.

สหพันธรัฐ เราได้เห็นงานเกี่ยวกับโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมืองของทั้งถิ่น และประเด็นใหม่ๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสยามและล้านนา รวมทั้งปัจจัยจากภายนอก เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ได้ภาพที่เป็นจริงเกี่ยวกับหัวข้อที่ศึกษา ไม่ใช่งานที่มีลักษณะเป็นเครื่องมือของรัฐดังที่ปรากฏในทศวรรษก่อนๆ

การเสนอขุมมองใหม่โดยผู้เขียนคนเดิม ดังกรณีของชัยอนันต์ เป็นตัวอย่างที่ดีและสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลง แนนทน การทำงานค้นคว้าทางคৌณิจและความพยายามทางอัตวิสัยของผู้ศึกษาที่จะศึกษาเพียงแสวงหาความจริงก็มีความสำคัญไม่แพ้บริบททางสังคม ทั้งนี้ ก็เพราะว่าแม้บริบททางสังคมจะเปลี่ยนไป คำถามก็คือผู้ศึกษาหันกลับไปหาคนอื่น ๆ ที่เคยใช้วิธีการศึกษาแบบเก่าและมีทัศนะเก่าแก่ได้มีการปรับเปลี่ยนแปรวิธีการศึกษาและทัศนะบ้างหรือไม่ อย่างไร^๑

เชียงใหม่และสยามกับบทเรียนจากงานเขียนในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา

ในประวัติศาสตร์ การเติบโตของรัฐและสัมพันธ์ภาพระหว่างรัฐต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐที่อยู่ในภูมิภาคเดียวกัน กองทัพประกอบภายในของแต่ละรัฐและปัจจัยภายนอกยกทวีความสัมพันธ์ระหว่างรัฐมีความสำคัญและมีผลอย่างมากต่อพัฒนาการของแต่ละรัฐ การที่นำมาเรื่องสยามกับเชียงใหม่ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงผลกระทบนี้

ในบรรดาชนเผ่าไท-ลาวที่กระจัดกระจายอยู่บนภาคพื้นทวีปบริเวณเอเชียอาคเนย์ มีเพียงสองกลุ่มที่อาศัยอยู่บนที่ราบลุ่มทะเล คือคนไทบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และคนไทในภาคใต้ เช่น ที่ลุ่มแม่น้ำปากพนัง นครศรีธรรมราช^๒ นอกจากนั้น ก็อยู่ในหุบเขาห่างไกลจากทะเลทั้งสิ้น เนื่องจากจำนวนคนไทในภาคใต้มีไม่มาก ดังจะเห็นได้จากหลายครั้งที่อยุธยาครอบงำล้านนา ก็จะอพยพผู้คนจากเชียงใหม่ลงไปยังที่ราบภาคใต้ และการอพยพผู้คนจากภาคเหนือและภาคอีสานไปอยู่ทางภาคใต้อีกหลายครั้ง ในสมัยก่อนๆ มา คือเหตุสงคราม เมืองของคนไทในภาคใต้จึงกลายเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัย และกลายเป็นหัวเมืองขึ้นนอกของอยุธยา ยกเว้นช่วงธนบุรีซึ่งมีการยกยอชวณานๆ ครั้ง ฉะนั้น ฐานอำนาจอิสระของชนเผ่าไทที่อยู่ติดทะเลจึงเหลืออยู่เฉพาะที่ขมแก้วเดียว

ขณะที่ชนเผ่าไทบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและอยู่ติดทะเล มีปัจจัยมากมายที่ส่งเสริมการพัฒนาขึ้นเป็นรัฐที่เข้มแข็งในเวลาต่อมา เมืองต่างๆ ของคนไทในหุบเขากลับมีข้อจำกัดหลายด้านในการพัฒนาตนเอง อยุธยาเป็นที่ราบอุดมสมบูรณ์และกว้างใหญ่ และมีแม่น้ำกว้างจึงมีการผลิตที่อุดมสมบูรณ์ พื้นที่สามารถรองรับกำลังพลได้มาก มีการประมง การเดินทางและขนส่ง การติดต่อค้าขาย และการทำ

^๑ ชัยอนันต์ อนุชาตวิจิตร, ปัญหาการพัฒนารัฐสมัยใหม่ไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า ๖๖-๖๗ และ ๗๐-๗๑; อนุชาตวิจิตร, จักรวรรดิสุโขทัย, รวมรวม, เศรษฐาภิบาลเมืองสุโขทัย (กรุงเทพฯ, 2477-2478) (กรุงเทพฯ : สถาบันสังคมศึกษา, 2532)

^๒ วิจิตร อนุชาต และ อนุชาต, นครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ : กิจการวัฒนธรรม, 2521); และ อนุชาต วรวิมลธรรมรัตน์, สุโขทัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2527).

สงคราม การอยู่ดีมีสุขและการเดินเรือและการติดต่อค้าขาย การผลิตภาคเกษตรและหัตถกรรมมีการขยายตัว ผู้นำและประชาชนมีความตื่นตัว บุคลากรวังหลวง ได้รับเทคโนโลยีใหม่ๆ จากโลกภายนอก มีกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมเพิ่มขึ้น¹⁴

อยุธยาบนขณะเขมร รัฐบาลวัฒนธรรมล้านช้าง สร้างภาษาราชสำนัก พัฒนาภาษาไทยรับเอาคำบาลีสันสกฤตเข้ามามาก รับเอาปรัชญาและระบบการปกครอง รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมมากมายจากเขมร ยังทำให้พุทธศาสนาเถรวาทเป็นรัฐของคนที่เข้มแข็งในทุกๆ ด้าน เมื่อเทียบกับเมืองขอมชนเผ่าไทอื่นๆ อยุธยาเมืองบริวารโดยรอบ ได้แก่ สุโขทัย เวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ เขมร นครศรีธรรมราช แล่นมลายูกลายเป็นนิกายลัทธิศาสนาอิสลามระดับภูมิภาคละติเยอเดียวกับพม่าและเวียดนาม ผิดกับเชียงใหม่ เชียงรุ้ง เชียงรุ่ง หลวงพระบาง หรือเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นเมืองที่มีขนาดเล็กลง แต่ก็มีเมืองบริวารที่เล็กกว่ารายรอบ ส่งผลให้เมืองเหล่านั้นเป็นนิกายลัทธิศาสนาอิสลามระดับท้องถิ่น¹⁵

เชียงใหม่เป็นเมืองใหญ่ในหุบเขา มีเมืองที่มีขนาดเล็กกว่าล้อมรอบ เมื่อเชียงใหม่เป็นเมืองหลวงของล้านนาที่เป็นอิสระ (พ.ศ.1839-2101)¹⁶ เชียงใหม่มีเมืองในความดูแลถึงห้าเมือง มีแม่น้ำสายสำคัญหลายสาย มีที่ราบกว้างขวาง มีการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์ มีท่าเรือที่ตั้งทางยุทธศาสตร์ที่คึกคักและเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ โดยเชื่อมระหว่างเมืองท่าที่ทะเลหมั่งและเมืองที่ลึกเข้าไปในทวีป) เช่น ญานาน เชียงรุ้ง เชียงตุง และหลวงพระบาง แต่ถึงกระนั้น ก็ไม่กระทบกับเมืองหลวงที่มีขนาดใหญ่กว่า เช่น กรุงเทพฯ อยุธยา มีน่านแซ่ หรือย่างกุ้ง

การที่พมามีเพื่อนบ้านที่ใหญ่กว่าทางทิศตะวันตกและตะวันออก (คืออินเดียและจีน) และมีเทือกเขาหิมาลัยทางทิศเหนือ นักล่าอาณานิคมระดับภูมิภาคเช่นพม่าจึงไม่มีทางเลือกอื่นใดในการแสวงหาเมืองขึ้น นอกจากขยายดินแดนมาทางเชียงใหม่และอยุธยา ผลก็คือ เชียงใหม่กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดในความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับพม่า เชียงใหม่จึงกลายเป็นเมืองขึ้นของพม่านานถึงสองร้อยปีเศษ (พ.ศ.2101-2317) และทำให้สยามบุกรุกพม่ารอบด้านยึดเมื่อในระหว่างปี พ.ศ.2317-2318¹⁷ เพื่อแข่งขันชิงเมืองเชียงใหม่ ทำให้เชียงใหม่กลายเป็นเมืองร้างถึงสี่สิบกว่าปี การบุกเข้าโจมตีและยึดครองอยุธยาได้ทั้งสองครั้ง พม่าได้ยึดเชียงใหม่เป็นฐานใหญ่ในการตะลุมบอนและกำลังไพร่พล พิชัยโลกจึงเป็นหน้าเมืองที่สำคัญที่สุดของอยุธยา เพราะเป็นจุดสะกดกับการบุกของพม่าและเชียงใหม่ การที่พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์แห่งอยุธยาแต่ละพระองค์ถูกส่งมาครองเมืองนี้ ก่อนที่จะสืบราชสมบัติ ย่อมแสดงให้เห็นความสำคัญยิ่งของประเด็นความมั่นคงและภัยสงครามจากด้านพม่าและเชียงใหม่

¹⁴ ทัศนะจากจิตรวิโรจน์ วัชโร, อาณาจักรล้านนาเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์อยุธยา, 2510).

¹⁵ ทัศนะ อุษณภิน, ความรุ่งเรืองกับรัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2511).

¹⁶ สุริยาคี ปะระอุทกกิจ, ประวัติล้านนาเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยามวัน, 2520), ธนกวรี วัฒนเมธี และ ดวงจันทร์ อากาวิรุณ, 700 ปีพมามีเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : สันตผลธรรมการพิมพ์, 2529), ชีลา ธาระลา, ประวัติล้านนาเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529).

¹⁷ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงปราบดาภิเษก, ไฉนรบพม่า (กรุงเทพฯ : คลังคำพูด, 2514).

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเชียงใหม่จึงมีจำกัด แม้แต่ในช่วงต้นรัชกาลที่ 4 ดังที่ Brailley ได้กล่าวไว้ และดังที่ เดช ใต้บุญไว้ว่า สยามปรารถนาจะยึดครองเมืองเชียงใหม่ลงหมดมา แต่เมืองจากเชียงใหม่อยู่ห่างไกลและการคมนาคมยากลำบากดั่งนกธนูดำงู (ขณะมีเจ้าหนวี่ของเมืองมณฑลเมือง แมคกิลลารี ต้องใช้เวลาเดินทางด้วยเรือและช้างนานถึงสามเดือนในปี พ.ศ. 2409 ในการเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงเชียงใหม่)¹ อย่างไรก็ตาม ผู้นำสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ก็พอใจที่เชียงใหม่ก็เป็นเมืองขึ้นของสยาม กลายเป็นเมืองหน้าด่านในการบุกโจมตีพม่าหรือทะลุมั่นเมืองการุกรานจากพม่า การยึดได้เชียงใหม่ยังทำให้สยามมีเมืองในบริเวณและผลประโยชน์เพิ่มขึ้นอีกมากมายในเขตล้านนา ดังที่กล่าวมาแล้วว่าสยามไม่พ่ายแพ้ในการสู้รบกับอังกฤษหลายครั้ง สงครามแย่งชิงเชียงใหม่ระหว่างพม่ากับสยามก็คงไม่มีที่สิ้นสุด

ด้วยเหตุนี้ เมื่อสัญญาบาวริงมีผลบังคับใช้² และพม่าถอนตัวและถอนกองประเทศออกเป็นของอังกฤษ ทำให้ชาวอังกฤษและคนในบังคับเข้าไปทำกิจการป่าไม้ในเชียงใหม่มากขึ้นเป็นลำดับ ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ก็ได้รับรางวัลการให้สัมปทานป่าไม้ ขณะที่ระเทศอังกฤษอนุญาตให้สามารถจากการยกเลิกการค้าผูกขาดโดยพระคัมภีร์ซึ่งมี และคือการประมาณจำนวนมากมายสร้างรัฐให้เข้มแข็งผ่านกลางการรุกรานของประเทศล้านเมืองขึ้น และเชียงใหม่ก็เคยเป็นเมืองขึ้นของพม่าถึงสองร้อยกว่าปี การเข้ายึดครองเชียงใหม่เต็มรูปแบบ ไม่ใช่ปล่อยให้มันเป็นเมืองขึ้นแบบต่างๆ (indian colony) จึงมีประโยชน์ต่อสยามทั้งด้านเศรษฐกิจ การปกครอง การทหาร การฟื้นคืนมณฑล การเสริมสร้างเกียรติภูมิ การสร้างรัฐที่เข้มแข็งยิ่งขึ้น และการป้องกันมิให้อังกฤษหาเหตุเข้ายึดครองเชียงใหม่³

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมและอนุญาตให้คณะมิชชันนารีชาวอเมริกันขึ้นไปเผยแพร่ศาสนาคริสต์ที่เชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2407 นั้นย่อมเป็นสัญญาณเริ่มต้นของสยามในการปกป้องเมืองขึ้นของตนเอง (หมายถึงดินแดนสะกดในสามส่วนให้แก่อังกฤษตั้งแต่ปี พ.ศ. 2396 ถึงเมื่อตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในปี พ.ศ. 2401) ฝรั่งเศสเข้ายึดไซ่ง่อนได้ในปี พ.ศ. 2402 และกำลังจะเข้ายึดเขมร) เราจะเห็นว่าในช่วงเวลาหลังการสงครามการแย่งชิงดินแดนและ ทัพพม่าระหว่างนักล่าอาณานิคมตะวันตกภูมิภาค (สยาม-พม่า-เวียดนาม) ได้สิ้นสุดไป สยามหลุดพ้นการเป็นอาณานิคมด้วยปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในนอกเหนือจากการ ซึ่งได้มีผู้ศึกษาไปมากแล้วในอดีต นอกจากงานอื่นๆ ยังได้ศึกษากระบวนการตั้งเชียงใหม่เป็นส่วนหนึ่งของสยามอย่างละเอียด⁴ ประเด็นที่เหลือที่บทความนี้ต้องการจะชี้ให้เห็นคือการตั้งเชียงใหม่และเมืองอื่นๆ ในล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งและความสามารถของนักล่าอาณานิคมตะวันตกภูมิภาคราชสุทธพิชัยในภูมิภาคนี้ที่ยังไม่ตกเป็นเมืองขึ้นในการ

¹ แมคกิลลารี, เมืองไทยที่ข้าพเจ้ารู้จัก (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิไลวรรณ, 2525).

² อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนนโยบายโลกทัศน์ของพม่าเจ้าผู้ปกครองล้านนาที่ 4 พ.ศ. 2425 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558).

³ Chandan Senarat, *The Contest for Siam, 1889-1902: A Study in Diplomatic Rivalry* (Kuala Lumpur: Penerbit University Kebangsaan Malaysia, 1977).

⁴ ศิวาสดี นามะบุญเมือง, "การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436-2476)".

ต้นรวมต่อผู้เพื่อให้อวด และถึงสามารถเพิ่มดินแดนได้อีก ผ่านกลางถึงจากนักล่าอาณานิคมระดับสากลที่โอบล้อมทุกทิศ อีกด้านหนึ่ง ที่สะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งและความสามารถของชนเผ่าไทในสยามที่เหนือกว่าชนเผ่าไทอื่นๆ ที่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของนักล่าอาณานิคมระดับสากลชนเผ่าเหล่านั้น ทั้งยังสามารถเอาชนะเชิงใหม่และล้านนาด้วยนโยบายและมาตรการที่เปี่ยมไปด้วยประสิทธิภาพ⁶¹

กรณีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงขอให้เจ้าดารารัศมี ผู้เป็นพระธิดาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เข้าสู่ครองนครเชียงใหม่ ผู้มีชนมายุสิบเอ็ดชันษาในปี พ.ศ. 2427 และเจ้าดารารัศมีถูกเนืองไถ่ส่งไปถวายตัวที่กรุงเทพฯ ในอีกสองปีต่อมา ต่อมาเป็นตัวอย่างรูปธรรมที่สะท้อนให้เห็นความสามารถของผู้มีสายมาในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี⁶²

คนที่ได้อ่านทำกรรมบังคมชูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103 (พ.ศ. 2428)⁶³ โดยเจ้านายและข้าราชการจำนวนสิบเอ็ดคนคัดพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระราชดำริสตอบ ถ่อมทวราบคิดว่าชนจำนาศยามในสมัยนั้นมีกรณสามารถสูงยิ่งในกรมตงตถาณการณตถาณ ภูมิภาคนและโลก เราถ่อมทวราบคิดว่าในช่วงเวลานั้น มีอุบลหลนชาวสยามจำนวนมากกำลังศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับโลกตะวันตกอยู่ในยุโรปก่อนปี พ.ศ.2442 อันเป็นปีที่เชียงใหม่นะและล้านนาคงสิ้นสุทธฐานะเมืองขึ้นและกลาเป็นส่วนหนึ่งของสยาม พระมหากษัตริย์แห่งสยามได้เสด็จประพาสประเทศเพื่อนบ้านแล้วหลายครั้ง ได้เสด็จประพาสยุโรปในปี พ.ศ.2440 ถึงสิบกว่าประเทศ นอกจากนี้ ข้าราชการชั้นนำของสยามยังได้เดินทางไปศึกษาดูงานการปกครองแบบเมืองขึ้นในประเทศเพื่อนบ้านแล้วหลายครั้ง และได้ดำเนินการละเลเรียนนำอาระบบการปกครองดังกล่าวมาใช้ในสยามเป็นเวลากาลานปี⁶⁴ แต่ทว่าในช่วงเวลานั้น ไม่มีเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่นะและล้านนาหรือถูกทาณแต่มีแค่คนเดียวที่ได้ไปศึกษาดูงานในต่างประเทศ นายศรีโหน้ วิชัย อาวุธย์สินมัยคิ ลูกชาวบ้านที่เป็นคนเชียงใหม่นะคนแรกที่เดินทางจะตงเชียงใหม่นะไปสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ.2432 ก็มีได้ไปในฐานะนักปกครองที่จะไปศึกษาทบทวนเพื่อนำกลับมาพัฒนาเมืองเชียงใหม่นะเพื่อชนชนชั้นนำในสยาม แต่ไปสหรัฐอเมริกาในฐานะผู้รับใช้และติดตามทวรายาของมิชชันนารีที่ต้องกลับไปรักษาตัวในสหรัฐฯ และมีโอกาสได้ศึกษาภาษาอังกฤษในเวลากาลานปี จึงได้กลับบ้านเกิด⁶⁵

⁶¹ Nigel I. Stanley, "Chiangmai and the Impulse of an Administrative Centralization Policy in Siam (I)" และ "ศรีสวัสดิ์ ประยูรเสถียร "การปฏิรูปการปกครองของสยาม (พ.ศ. 2436-2476)".

⁶² นงเยาว์ ชาญชนาธิ, สารานิกนิ พระประโชติชนราชชนมเจ้าดารารัศมี (กรุงเทพฯ : บริษัทกริดการพิมพ์, 2553).

⁶³ จักรพันธ์ บุญงาม, แผนการพัฒนารวมเมืองกับกรุงเทพฯ : การรวมเมืองหลวงจากในอีกกานที่เมืองหลวงราชการเก่าคือ ร.ศ.103 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2558).

⁶⁴ สมเทพ ฉานะวิงวณ, แนวโน้มนโยบายการสรณสุกิจไทยก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536).

⁶⁵ ประยูรเสถียร ศานพราณี, ศรีโหน้ คนเชียงใหม่นะคนแรกที่ไปอเมริกา (เชียงใหม่ : รวมชนมโนธิชนนการรับสรณนการนศึกษา, 2523).

ข้อเสนอของ ชัยอนันต์ เกี่ยวกับสหพันธรัฐหรือสมาพันธรัฐ เป็นข้อเสนอที่ท้าทายการศึกษากันคว่ำประเด็นสัมพันธ์ระหว่างสยามกับดินแดนประเทศลาวเป็นอย่างมาก คำถามมีหลายข้อ เช่น ขบขันน้ำ ประชาชนและสังคมในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ในขณะนั้นมีศักยภาพที่เป็นรูปธรรมอะไรในกระบวนการสร้างรัฐที่มีใช้รัฐเดี่ยว และรัฐที่เป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ขบขันน้ำและประชาชนในดินแดนเหล่านั้นมีทัศนคติอย่างไรต่อสยาม การรวมกันเป็นรัฐสยาม และการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่กรุงเทพฯ ตลอดจนการยกเลิกฐานะประเทศราชในเวลาดังกล่าว สภาพเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของประเทศสยามเหล่านั้นเป็นอย่างไร เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบใดกับรัฐสยาม และนักกล่าวถวายนิกมระศับนิตยาก็มีบทบาทอย่างไรต่อการสร้างรัฐชาติของสยาม และเมืองอื่นๆ รอบสยาม ฯลฯ¹¹

กล่าวอย่างรวบรัด สัมพันธภาพระหว่างสยามกับเชียงใหม่ การรวมชาติและการรวมศูนย์อำนาจในสมัยรัชกาลที่ 5 มีหัวข้อการศึกษาที่มีหลายมิติ เป็นเรื่องของ การกำหนดพระราชกรณียกิจของแผ่นดินหนึ่งที่มีใจมิตพิเศษมีลักษณะการปกครอง ได้แก่ การปกครองมณฑลเทศาภิบาล หรือนิติเศรษฐกิจ (เช่น กับการไปไม้สัก) หรือมิตีกฎหมาย (เช่น สัญญาเชียงใหม่สองฉบับ) แต่ควรเน้นการศึกษาที่ครอบคลุมทุกๆ ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ดังกล่าว เช่น กฎเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2432-2433 (ซึ่งไม่มีวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเรื่องนี้) บทบาทและสถานะภาพของพระยาตากจากเชียงใหม่ สัมพันธภาพระหว่างเจ้าดารารัศมีและพระสวามีและพระบิดา ทัศนะของผู้ว่าเชียงใหม่ต่อการรวมศูนย์และการรวมชาติ ศึกษาภาพและทางเลือกของเชียงใหม่ในช่วงทศวรรษที่ 2420-2440 (ซึ่งไม่มีการศึกษาในประเด็นเหล่านี้) การให้เหตุผลภายในเชียงใหม่แบบด้านนามและการจัดระบบการศึกษาแบบรวมศูนย์¹² ประเด็นทางการเมืองเกี่ยวกับครุฑศรีวิชัยและการจัดการปกครองสงฆ์แบบรวมศูนย์¹³ สภาพเศรษฐกิจของท้องถิ่น¹⁴ บทบาทของเจ้าอาณานิคมเทศาภิบาลและพ่อค้าชาวจีนในเชียงใหม่สมัยรัชกาลที่ 5: สัมพันธ์กับเมือง; บทบาทของพระสงฆ์; บทบาทของปัญญาชน; ชีวิตในหอคำ (วังของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่); และก่านินทาและการสิ้นสุดของสถาบันเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ (ซึ่งไม่มีวิทยานิพนธ์หัวข้อนี้) หรือผลกระทบทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมของการปกครองมณฑลเทศาภิบาลต่อท้องถิ่น (ซึ่งไม่มีวิทยานิพนธ์หัวข้อนี้) ฯลฯ

เราอาจจะใช้มุมมองจากท้องถิ่น (local viewpoint) ในการมองสัมพันธภาพระหว่างสยามกับเชียงใหม่ โดยไม่จำเป็นต้องถือธรรมเนียมและความรู้สึกใดๆ ที่มีอคติ ดังที่ Bradley เป็นห่วงมุมมองจาก

¹¹ ชัยอนันต์ บุญพาณิชย์, *ปัญหาการพัฒนาทางการเมืองไทย* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

¹² อภิเดช จาญจันทร์, *มุมมองผู้ว่าเจ้าเมืองเชียงใหม่ในยุครวมแผ่นดินสยาม* (กรุงเทพฯ: บริษัทผู้พิมพ์และจัดจำหน่าย, 2529).

¹³ โสภ จิตตบุตร, *ชาวนาหัวเมือง "สมบูรณ" แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2437)*, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534).

¹⁴ Allen Gussakorn, "The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand 1800-1991" (Ph.D. diss., Oxford University, 1978).

ท้องถิ่นจะช่วยให้เราหันไปสนใจศึกษาข้อมูลและหลักฐานที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยเฉพาะเอกสารที่เขียนเป็น ภาษาตัวเมืองรวมทั้งการสัมภาษณ์

บทส่งท้าย

เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ.2540 ที่มอแกน นายพลากร สุวรรณวิทย์ ผู้ว่าฯ เชียงใหม่ และเจ้าหลวงเคือน ณ เชียงใหม่ ในฐานะประธานกองทุนพระศอุปกะพระเจ้ากัณทวิชยานนท์ ได้ร่วมกันจัดงานไหว้สาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ 7 (พ.ศ.2413-2440) ซึ่งตรงกับพิธีถือน้ำพิพัฒน์ เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ.2440 การจัดครั้งนี้มีขึ้นที่หอศิลปวัฒนธรรม ซึ่งมีพระอัฐเจดีย์ของพระทนต์ท่านตั้งอยู่ และน้ำเป็นโอกาสครบรอบ 100 ปีของวันพิราลัย

ในบทความรายงานการจัดพิธีดังกล่าว ซึ่งตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ของท้องถิ่น³ ผู้เขียนบทความได้รายงานบทสัมภาษณ์ของสมาชิกในสกุล ณ เชียงใหม่ถึงหลักฐานที่ว่าในปี พ.ศ.2425 สมเด็จพระนางเจ้าวิสุทธิเทวีมเหษณ์อังกฤษ ทรงมีพระราชประสงค์จะขอเจ้ากาวิละราชวรมัน ซึ่งขณะนั้นมีชนมายุสิบชันษา ไว้ในพระบรมราชานุสรณ์ ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบจึงทรงส่งพระอัครราชเทวีและตัวแทนพระกรรมมาขทานั้นเจ้าราชวรมันในไม่ยอม

ในประเด็นนี้ บรรดาทหารเกณฑ์ในหัวเมืองอังกฤษได้ถูกใช้ให้เป็นเครื่องมือในการเคลื่อนไหวถึงเหตุผลที่ ทศบาลเจ้าราชวรมันซึ่งต้องเข้าสู่ชีวิตสมรสต่างๆ ที่มีพระชนมายุเพียงสิบสามชันษา สยามเจ้าเมืองต้องทำเช่นนี้เพื่อป้องกันความขัดแย้งของอังกฤษในเชียงใหม่และล้านนา ค่ะประเด็นนี้ Reesley บอกกับผู้เขียนว่าเขาไม่เคยพบหลักฐานเหล่านี้ในอังกฤษ ขณะที่ Chayon ได้สรุปว่าอังกฤษนั้นเองที่มีบทบาทสำคัญในการขู่และสนับสนุนสยามให้เข้ายึดครองเมืองเชียงใหม่ ผลการศึกษาเห็นกันว่าที่ต่างกันเป็นปรากฏการณ์ปกติในประวัติศาสตร์ แต่ประเด็นมีผู้ว่า ที่ผ่านมามีการศึกษา เหตุการณ์ต่างชาตินั้นจะก่อให้เกิด ความรู้ความเข้าใจของชาวเชียงใหม่ ชนชั้นเวลานี้เราไม่ควรทราบได้ว่าพระราชประสงค์ของพระนางเจ้าวิสุทธิเทวีและการดำเนินการตัดสินกับพระเจ้ากัณทวิชยานนท์ในเรื่องนี้มีจริงหรือไม่ มีหลักฐานรองรับมากเพียงใด ผู้นำอังกฤษต้องการพระธิดาของเจ้าเมืองเชียงใหม่เพื่อกระชับสัมพันธ์ภาพและนำไปสู่การเข้ายึดครองในที่สุดใช่หรือไม่ หรือว่านั่นเป็นเพียงข่าวลือที่ใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายของสยาม

ทศวรรษที่ 1990 กำลังจะผ่านไปแล้ว สังคมไทยและโลกกำลังจะก้าวไปสู่ศตวรรษใหม่ ศักยภาพที่ผ่านมา วิทยานิพนธ์และงานวิจัยทั้งหลายจะช่วยให้ชี้ให้เห็นจุดแข็งและจุดอ่อนของวิธีการ

³ ธีรวัฒน์ เสงฆะเดช, “ไหว้สา 100 ปี เจ้าอินทวิชยานนท์” ไทยนิทัศน์, 29 พฤศจิกายน 2540, 3.

ตรงทุกๆ คนไม่ใช่เป็นบ่าวมีนายอีกชั้น ๑ จะแสดงให้เห็นปรากฏด้วยกายกาศแล้ว
 วาหาว่า คนนี้ชอบนับถือผู้อื่นยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดิน ฉะนั้นเห็นแก่กิจของผู้อื่น
 ก่อนราชการไม่ได้เลย การที่ทหารจะตั้งตนขึ้นเป็นก๊กเป็นเหล่า อันนับถือ
 สหายยิ่งกว่าเจ้านั้น ถ้าว้นปล่อยไว้ให้เป็นไปไม่ได้ก็จะต้องนำความฉิบหายมาสู่ชาติ
 เป็นแน่แท้”

กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ทรงมีความวิตกเนื่องจาก “ได้ฝึกสอนนักเรียนนายเรือใน
 ทหารไม่ได้ ทำให้มีจิตร์ที่สูงชันจนนับว่าเสื่อมเสียวิสัยและนามของทหาร ไม่รู้ศึกพระมหากรุณาธิคุณของ
 พระเจ้าแผ่นดิน” จึงโปรดให้ถอดจากราชการ

จากกรณีนี้จะเห็นได้ว่า พระมหากรุณาธิคุณในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อาจจะทรงจัดการ
 กับความขัดแย้งที่มีกับผู้นำของระบบราชการสมัยใหม่ได้อย่างเด็ดขาด กรณีของกรมหลวงชุมพรเขตอุดม
 ศักดิ์เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งบนชดเชยเนื่องจากกรณีกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ แต่กระบวนที่ข้าราชการซึ่งมีฐานะ
 เป็นพลเรือนถึงคม เป็นสิ่งที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องพบกับความอัมภกในการที่จะจัดการอย่างเด็ด
 ขาดได้

ระบอบราชการสมัยใหม่เริ่มมีสมาชิกมากขึ้น ทำให้โอกาสการเถียงกันตำแหน่งในราชสำนัก
 กับข้าราชการรุ่นแรก และเมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำงบประมาณขาดดุลเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2450-2451
 ฉากของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จึงสำคัญคือการระเห่หนึ่ง คือการทำลายของระบบสมบูรณาญา
 สิทธิราชย์ในปี พ.ศ.130 ได้ถูกจัดขึ้นอย่างเรียบร้อย

ศึกษาและมุมมองแต่ละอัน และยังได้เปิดมุมมองใหม่ๆ และคำถามใหม่ๆ มากมาย สำหรับการพิจารณาทั้งความเข้าใจแก่นแท้และพัฒนากิจการของรัฐสยาม ตลอดจนสัมพันธ์ภาพระหว่างสยามกับท้องถิ่นต่างๆ

บัดนี้ ถึงเวลาแล้วที่ชุมชนวิชาการของเราจะผลักดันการศึกษากันต่อไปให้ก้าวไปสู่ระบบใหม่ในบริบททางสังคมแบบใหม่ เอ็นเรียมที่เรียนรู้จากอดีตและศึกษาบทเรียนกับอดีตจากหลายมิติและหลายมุมมอง และพยายามตอบคำถามที่ยังไม่ได้ตอบรวมถึงเสนอคำถามใหม่ตลอดจนมุมมองใหม่ๆ เพื่อเราจะได้เข้าใจอดีตได้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น และเพื่อที่เราจะได้นำเอาความรู้และความเข้าใจเหล่านั้นมาใช้บริหารรัฐสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคตด้วยสติปัญญาที่ควรจะมีมากกว่าในอดีต.

เขาหรือท้าวสำคัญในสังคมที่เขาจะได้แก่ ที่ดิน หรือแรงงานไปจัดสรรให้แก่ชนชั้นขุนนาง หรือการตอบแทนด้วยท้าวทูลเกล้าให้วิธีตำแหน่งหาผลประโยชน์ส่วนตัว เช่น การเก็บค่าธรรมเนียมศาล เป็นต้น ดังนั้น ในทางหลักการข้าราชการสมัยใหม่จะต้องไม่ใช่ตำแหน่งในการแสวงหาผลประโยชน์

ประการที่สอง ในระบบราชการแบบเก่า ทัศนคติในการรับคนเข้ารับราชการคือชาตินิละธูสูติ^๑ ผู้ที่จะมีสิทธิเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กคือลูกหลานขุนนาง เมื่อถวายตัวแล้วก็มีตำแหน่งเป็นมหาดเล็กนิเทศ ซึ่งแสดงลงไปจากมหาดเล็กพระ มหาดเล็กวิเศษเท่านั้นที่มีสิทธิเข้าเฝ้าในช่วงเวลาที่ทรงออกว่าราชการ ซึ่งเป็นโอกาสที่พวกเขาจะได้เรียนรู้การปกครอง^๒ การเข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิดทำให้อาณาจักรได้ทรงคุ้นเคยกับผู้ที่จะมีบทบาทในอนาคต ซึ่งจะทำให้เกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีบางครอบครัวที่มีโอกาสถูกหลานได้เรียนรู้งานของบิดาของตนที่จะเข้าถวายตัว ในตระกูลขุนนางระดับสูงซึ่งไม่สามารถถวายตัวลูกหลานแก่ราชสำนักได้ ก็จะใช้วิธีการลิดลูกหลานให้เข้ารับราชการในระดับที่ต่ำกว่าสัญญาบัตร จนสามัญชนที่มีการศึกษาดีอาจจะฝากตัวกับขุนนาง และเข้ารับราชการในระดับนี้ได้ แต่เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางนั้น พระองค์จำเป็นต้องใช้ข้าราชการที่อ่านออกเขียนได้ ซึ่งจะทำให้มีหลักฐานในการเก็บเก็บหาทรัพย์สิน และทำให้คำสั่งของพระมหากษัตริย์จากส่วนกลางลงไปถึงบริวารที่อยู่ห่างไกลได้ ดังนั้น ในการรับคนเข้าทำราชการจึงต้องมีคุณวุฒิทางการศึกษาเป็นเกณฑ์สำคัญด้วย

ประการที่สาม ระบบราชการแบบเก่าใช้คำพูดเกินจริงหรือส่อเสียดที่สำคัญที่สุด ในการขอกท้องพระโรง อาติศก^๓จะอ่านรายงานถวายต่อพระมหากษัตริย์จะทรงออกคำสั่ง งานหนังสือมีอยู่บ้าง ส่วนมากเป็นใบออก ฎีกา และบัญชี ดังนั้น ขุนนางจึงไม่จำเป็นต้องอ่านออกเขียนได้^๔ แต่ก็ถือว่าชาตินิละธูสูติมีความสำคัญที่สุดในการเข้ารับราชการ คุณวุฒิก็มีส่วนในความก้าวหน้าในราชการด้วย มหาดเล็กที่สามารถถวายรายงานได้อย่างคล่องแคล่วก็จะได้รับความเคารพหรือเป็นพิเศษจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีผลต่อการแต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งในอนาคตด้วย

ดังนั้น ในระบบราชการแบบเก่า พระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นที่มาของตำแหน่งและสถาปนาของขุนนาง ทว่าที่พวกเขาจะรู้สึกถึงพระกรุณาธิคุณ ซึ่งความรู้สึกสำคัญในพระมหากษัตริย์ ความจงรักภักดี และความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางมีเอง ที่เห็นสภาพลักษณะของระบบราชการแบบเก่า

การสร้างระบบธนาปุณณาสถิธราชย์โดยมีระบบราชการสมัยใหม่เป็นกลไกสำคัญ มีผลในการเปลี่ยนวิธีการทำราชการอย่างสิ้นเชิง ถึงตอนนี้ความรู้ในการอ่านออกเขียนได้มีความสำคัญที่สุดในวิธีสมัยนี้การออกท้องพระโรงกลายเป็นเรื่องพิธีกรรมมากกว่า และเอกสารราชการเป็นหัวใจของระบบ

^๑ พระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ประวัติของข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช", ใน อ้อมห้วย (ม.ป.ท., ๒๔๖๖)

^๒ โยพพมหาราชทูตแห่งราชสี, ๒๒, 2, 211-2. อภิปรายพิเศษของสมเด็จพรเจ้าพระยาองค์เอกอภิศรรพราชดำรงราชานุภาพ, "...ในขณะนั้นข้าราชการไม่มีใบหนังสือมีอยู่เท่าใดก็ตามแต่จะเขียนหนังสือไปของจำเป็นสำหรับขุนนาง มีอะไรก็บอกด้วยปากให้คนอื่นเขียนก็ได้... มีขบวนข้าราชการ 5 ขุนนางต้องเป็นหนังสือประจำตัวอยู่ประจำโรงเรือนจึงจะมีความเจริญได้..."

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างออฟฟิศตามแบบตะวันตกในปี พ.ศ. 2415 ซึ่งประกอบด้วยข้าราชการที่ทำงานในออฟฟิศแทนที่จะได้บ้าน ถิ่นวังคือนั่งและรักษาเวลาราชการ เกิดมีความจำเป็นอย่างรีบด่วนที่จะต้องมีการที่อ่านออกเขียนได้

ดังนั้น การศึกษาจึงกลายเป็นเกณฑ์ที่มีความสำคัญในระบอบราชการสมัยใหม่ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฝึกคนให้อ่านออกเขียนได้นอกจากนั้นยังจำเป็นต้องมีคนที่มีคุณภาพทั้งคุณ ถ้าสยามจะทำการเปลี่ยนแปลงตามแบบตะวันตกก็จำเป็นที่ผู้ปฏิบัติงานจะต้องใช้ภาษาอังกฤษได้ และสามารถเข้าใจในทัศนคติของคำ เช่น budget, finance การคลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าที่อื่นไม่มีความหมายในภาษาไทย เช่น government หรือ nation เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังจำเป็นต้องใช้ภาษาอังกฤษในวงกว้างประเภท เช่น การค้าระหว่างประเทศ การศุลกากร ระบบไปรษณีย์โทรเลข เป็นต้น ดังพระราชหัตถเลขาในเรื่องนี้ว่า “การออฟฟิศต้องถ้าใครแบบอย่างฝรั่งที่พอจะหัดกันมากกว่าเราหลายร้อยเท่า”¹

ในการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กษัตริย์ในประเทศยุโรปตะวันตกใช้ชนชั้นกระฎุมพีขึ้นมาเป็นข้าราชการ การขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้เกิดชนชั้นกระฎุมพี แต่ในกรณีของไทย การขยายตัวทางเศรษฐกิจในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มิได้สร้างกระฎุมพีอิสระตามชนชั้นที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตก แต่ได้สร้างชนชั้นกระฎุมพีชาวจีนกลุ่มเล็กๆ ซึ่งมีได้มีความเป็นอิสระจากรัฐ แต่ต้องพึ่งพารัฐในการทำธุรกิจ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงวางแผนที่จะใช้พวกกระฎุมพีเข้ามาในยุโรปตะวันตก แต่ได้ทรงดำเนินนโยบายตามรัฐในยุโรปตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริษัทซึ่งมีทุนขึ้นบนนามเงิน(juakee)ให้มาเป็นข้าราชการแบบใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากบริษัทในช่วงก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรมมิได้ทรงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจคล้ายกับชนชั้นมากเท่า โดยการรักษาสถาบันดั้งเดิมไว้เป็นสำคัญ ในการสร้างระบอบราชการสมัยใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีภาพของระบอบราชการซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระดับด้วยกัน และในแต่ละระดับก็จะมีชนชั้นโดยชนชั้นหนึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญ ในที่นี้เราจะได้มาพิจารณาภาพของระบอบราชการสมัยใหม่ อันเกิดจากการนำเอาการศึกษาแบบใหม่มาใช้

ระบบราชการที่ระดับสูงสุด ประกอบไปด้วยเสนาบดีและข้าราชการระดับสูง ชนชั้นนี้จะมาดำรงตำแหน่งในระดับนี้คือ พระราชวงศ์ชั้นสูง ได้แก่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาทั้งตามแบบไทยและแบบตะวันตกในประเทศสยามโดยตรงจากตะวันตก อีกส่วนหนึ่งได้แก่พระเจ้าลูกยาเธอและพระราชวงศ์อื่นๆ ที่ได้รับคัดเลือกไปศึกษาที่ประเทศตะวันตก

¹ ในปี พ.ศ. 2417 ได้มีประกาศใช้ข้าราชการที่จะเข้าทูลเกล้าถวายด้วยพระเจ้าอยู่หัว คราวนี้ก็มีหนังสือ และให้ใช้กระดาษแบบเขียนด้วยปาก การเขียนด้วยปากแบบตะวันตกใช้ด้วยคำ

² ในจดหมายเหตุพม่าราชธานี ร. ๖ ม. ๑๓๓

ขุนนางเดิมจะส่งลูกหลานของตนเข้าเรียนในโรงเรียนต่างๆ เพื่อจะได้เข้ารับราชการในระบอบใหม่ และ
 สำหรับผู้ที่เข้ารับราชการแล้วการถวายตัวเป็นมหาดเล็กอยู่แล้ว พระองค์ก็ได้ชักจูงคนเหล่านี้ให้หาหนทาง
 ศึกษาเล่าเรียนให้อ่านออกเขียนได้ เพื่อที่จะสามารถทำหน้าที่ในระบบราชการสมัยใหม่ได้ นอกจากนี้พระ
 องค์ยังได้ทรงพยายามเปลี่ยนบทบาทของชนชั้นพระราชาวงศ์ระดับล่าง ตั้งแต่นอมเจ้าลงมาให้เข้ารับ
 ศึกษาเพื่อเข้ารับราชการในระดับนี้ด้วย

ระบอบทางรัฐ ได้แก่ข้าราชการที่มีศักดิ์ต่ำกว่าที่ร้อยละห้าเท่านั้นที่เป็นเสมือน ระบอบข้าราชการ
 ส่วนนี้ คือส่วนที่เกิดให้คนสามัญที่อ่านออกเขียนได้ มีโอกาสได้เข้ารับราชการ ได้มีการชักจูงให้
 คนสามัญเข้ามาเรียนหนังสือตามโรงเรียนที่รัฐจัดให้มีขึ้น โดยมีสิ่งจูงใจคือ ให้ผู้ที่จบการศึกษาไปสอบ
 สอบสามารถหลุดจากภาวะการเป็นไพร่

วัตถุประสงค์ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังโครงสร้างนี้ คือความต้องการที่จะรักษาโครงสร้างสังคมเดิม
 เพื่อให้กระบวนการสร้างรัฐ ไม่ก่อให้เกิดการกระทบกระเทือนต่อระเบียบสังคม (social order) ทั้งนี้เพราะ
 ผู้นำไทยไม่ว่าจะเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือสมเด็จพระนารายณ์มหาราชผู้นำของ
 ศาสนจักรต่างก็ทรงตระหนักถึงอันตรายของการให้การศึกษาแบบใหม่แก่ราษฎรทั้งปวง

อย่างไรก็ตาม ระบอบราชการสมัยใหม่ที่พัฒนามาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
 จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้เป็นไปตามภาพที่ได้ทรงมุ่งหวังเสียทั้งหมด เนื่องจากสามัญชนที่ตกชั้นคนที่
 กระดัดหรือครอบงำกับโอกาสใหม่ทางการศึกษามากกว่าชนชั้นอื่นจึงทำให้ชนกลุ่มนี้ได้มีโอกาสเข้ามามี
 ในระดับกลางจึงหมายถึงการได้เลื่อนชั้นเป็นขุนนางจำนวนมาก คลังใหม่จะได้กล่าวถึงการศึกษาที่เกิดขึ้น
 ในช่วงเริ่มแรกของรัชกาล

การศึกษาและการเลื่อนชั้นทางสังคมในช่วงครึ่งแรกของรัชกาล

การให้การศึกษาโดยผ่านกรมมหาดเล็กหลวง

ก้าวแรกในการสร้างระบบราชการสมัยใหม่ คือการก่อตั้งกรมมหาดเล็กหลวงในปี
 พ.ศ. 2413 ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะผลิตลูกหลานของข้าราชการที่ใกล้ชิดพระองค์ให้มีความรู้ทางทหารและ
 ทางด้านต่างๆ เพื่อที่จะมาเป็นชนชั้นมูลนายของรัฐสมัยใหม่ นับเป็นทางเลือกอีกอันหนึ่งนอกเหนือจาก
 การเข้ารับราชการในกรมมหาดเล็ก ในปีแรกกรมมหาดเล็กหลวงประกอบด้วย พระอนุชาและ

¹ กรมมหาดเล็กหลวงมีหน้าที่สอนพระโอรส เริ่มมาตั้งแต่รัชกาลที่ 24 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พอตัวตั้งแต่ก่อนขึ้นครอง
 ราชย์ มหาดเล็กเหล่านี้มีหน้าที่สอน ซึ่งป็นที่รู้จักกันในนามมหาดเล็กน้อย, สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ :
 หอสมุดฯ, 2517), 243-244. และ คำนวณกรมมหาดเล็กที่ 1 มหาดเล็กวังหน้าพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 (พระนคร : กระทรวงกลาโหม, 2469), 2-3

มหาดเล็กของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และบุตรของขุนนางที่ได้ถวายตัวไว้แล้วหรือกำลังจะถวายตัว

ในปี พ.ศ. 2415 กรมมหาดเล็กหลวงได้ขยายออกไปเป็นมหาดเล็กน้อย มีนักเรียนที่มาจากทั้งพระราชวัง ขุนนาง และตระกูลทบตี นักเรียนได้รับการดูแลเป็นอย่างดี ได้รับแจกเครื่องมือและอาวุธ เป็นเดือนละกินอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ข้อสังเกตคือ วิธีการฝึกข้าราชการในอนาคตโดยโรงเรียนทหารได้ถูกใช้ในราชสำนักต่างๆ ในยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้เหตุผลถึงการที่ทรงให้การศึกษาวชิราวุธว่า ในอดีตมหาดเล็กก็ได้ทำหน้าที่เป็นราชองครักษ์ด้วย

นอกจากการฝึกทหารแล้ว ได้มีการตั้งโรงเรียนในกรมมหาดเล็กหลวงเพื่อสอนหนังสือให้แก่บรรดามักเรียนนายทหารซึ่งรับราชการเป็นมหาดเล็ก และลูกขุนนางที่ยังไม่ได้ถวายตัวมาเข้ารับราชการ มีการผลิตชุดหนังสือแบบเรียนที่มีชื่อว่า “มุลบทบรรพกิจ” เพื่อทำให้การสอนภาษาไทยมีประสิทธิภาพมากขึ้น

นอกจากนั้นก็ยังได้มีการตั้งโรงเรียนภาษาต่างประเทศซึ่งมีคณาจารย์ได้เพียงสามปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวราชานุภาพซึ่งเป็นนักเรียนคนหนึ่งทรงให้เหตุผลว่า เป็นเพราะนักเรียนส่วนใหญ่รู้สึกว่าการเรียนภาษาอังกฤษเป็นการยากเกินไป เหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ขนชั้นผู้ปกครองยังตระหนักไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องหาหนัสน้อยเรียนภาษาต่างประเทศจนยกมือไปจากภาษาไทยและวิชาทหาร แต่มีพระกรุณาแห่งพระองค์ที่ทรงมีพระทัยเมตตาและได้กลายเป็นกำลังสำคัญในการสร้างรัฐธรรมาธิปไตยราชย์ อาทิ เช่น พระองค์เจ้าวิสุทธิยวรงค์ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร เป็นต้น

ดังนั้น ในการสร้างระบบราชการสมัยใหม่ช่วงแรกนี้ เราจะได้เห็นว่าพระบรมราชโองการได้ถูกฝึกเพื่อให้อำนาจมาเป็นผู้นำ นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมุ่งที่จะฝึกบุคลากรของชนชั้นนำซึ่งควรจะผ่านการฝึกโดยกรมมหาดเล็กให้กลายเป็นนายทหารของกรมทหารมหาดเล็กหลวงเพื่อออกมาบริหารราชการในกระทรวงต่างๆ ในเวลาต่อมา โดยมีโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังและกรมทหารมหาดเล็กหลวงทำหน้าที่ผลิตผู้นำทั้งในราชการพลเรือนและในกองทัพ แต่วิวัฒนาการของระบบการศึกษาไม่ได้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ทรงตั้งพระทัยไว้เสียทีเดียวเพราะชนชั้นผู้ปกครองเดิมส่วนใหญ่ไม่ให้ความร่วมมือกับวิวัฒนาการการเมืองเนื่องจากการปฏิรูประบบใหม่และทาสในชั้นสังคมที่ประกอบกับวัฒนธรรมของชนชั้นผู้ปกครองที่ไม่เคยต้องหาความรู้ที่จะขึ้นอำนาจออกเขียนได้ ตลอดจนความต้องการคนที่อ่านออกเขียนได้มีสูงเสียดจนกระทั่งนักเรียนไม่อดทนเรียนหนังสือมุลบทบรรพกิจให้ครบ 6

¹ “The old party of the old regime who do not approve of education in any form, particularly in foreign languages and studies, who believe implicitly in the wisdom of their ancestors, and obstinately oppose themselves to any attempt at removing the ancient landmarks wherever posted.” ใน David Wyatt, *Samuel McPherson and Early Educational Modernization in Thailand, 1877-1895*, (Thailand Information Center, Chulalongkorn University, No. 00196.) ดูเพิ่มเติมเรื่องแผนปฏิรูปการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ระบอบ

เล่ม และมักจะลาออกหลังจากจบเล่มที่สี่ นอกจากนั้น ได้มีนักเรียนที่มีภูมิลำเนาจากตระกูลคนสามัญเข้ามาเรียนเป็นจำนวนมาก ในปี พ.ศ. 2423 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ยศดลมา) ได้กล่าวถึงผู้ที่เข้ามาเรียนในปีนั้นว่า "เป็นพวกมหาศาลเล็กแหวหรือมาจากตระกูลคหบดี"

ทั้งนี้หมายความว่าในช่วงนี้มีแรงกดดันให้การศึกษาสมัยใหม่ คนสามัญได้เข้ามาอยู่ในสถาบันอันทรกษัตริย์ เนื่องจากชนชั้นผู้ปกครองเดิมไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควร ในช่วงต่อไป เราจะได้เห็นชนชั้นผู้ปกครองเริ่มหันมาให้ความสนใจแก่การศึกษามากขึ้น ในขณะที่ตัวคนสามัญก็ได้ตระหนักถึงคุณค่าของการศึกษาซึ่งจะเป็นประตูเปิดไปสู่อาชีพที่มีเกียรติและก้าวหน้า

โรงเรียนสวนอนันต์และโรงเรียนสวนกุหลาบ

ในปี พ.ศ. 2422 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสวนอนันต์เป็นที่สอนทั้งภาษาไทยและอังกฤษให้แก่บุตรของเจ้านายและขุนนางในระดับมัธยมศึกษาขึ้นที่ธนบุรี นอกจากการสอนให้อ่านและเขียนแล้ว นักเรียนจะต้องเรียนวิชาที่จะเป็นประโยชน์ต่อประเทศ เช่น คณิตศาสตร์ คีตกวี และวิทยาศาสตร์ ในปีแรกโรงเรียนสวนอนันต์มีนักเรียนมากกว่าโรงเรียนจากตระกูลเจ้านายและขุนนาง และมีนักเรียนที่อยากเข้าเรียนเกินกว่าที่โรงเรียนจะรับได้ แต่ห้าปีให้หลัง โรงเรียนนี้ก็คงพบกับชะตากรรมเช่นเดียวกับโรงเรียนในพระบรมมหาราชวัง จำนวนนักเรียนที่มาจากชนชั้นผู้ปกครองลดลง ในขณะที่โรงเรียนรับนักเรียนที่มาจากคนสามัญเพิ่มมากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่แล้วได้แก่ลูกคนจีนที่มีฐานะและคนไทยที่อยู่นอกจากโรงเรียน ในปี พ.ศ. 2426 ปรากฏว่านักเรียนที่มาจากตระกูลขุนนางสามารถสอบผ่านประโยคหนึ่งได้เพียงเจ็ดคนจากนักเรียนตระกูลขุนนางทั้งหมดห้าสิบคน ปัญหาหลักอีกเรื่องสถานที่ดีตั้งอยู่ที่ธนบุรีประกอบกับการแข่งขันจากโรงเรียนใหม่คือสวนกุหลาบทั้งในด้านของนักเรียนและเงินทุน ทำให้โรงเรียนไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่จะให้การศึกษากับชนชั้นผู้ปกครองได้

สำหรับโรงเรียนสวนกุหลาบ ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2423 โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้การศึกษากับเจ้านายในระดับหม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์ซึ่งไม่เคยมีบทบาทในระบบราชการแบบเก่าของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวในพิธีเปิดโรงเรียนโดยตรงไปตรงมาว่าทรงมีพระประสงค์ที่จะให้การศึกษากับลูกหลานของพระองค์ ทรงอธิบายว่า การเข้าเรียนในโรงเรียนสวนกุหลาบที่เกี่ยวพันกับการถวายตัวเข้ารับราชการ และจะทรงส่งพระราชโอรสมาเข้าเรียนในขนาด

¹ ผู้เขียนได้ประโยชน์จากงานของ (เจมส์) Wyatt ที่อ้างถึง 2 โรงเรียนนี้อย่างมาก ฉบับแปลในที่นี้คือ การศึกษาในฐานะที่เป็นเครื่องมือไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่งมีชื่อสรุปที่สอดคล้องไปจากงาน David Wyatt: ดู David Wyatt, *The Politics of Reform in Thailand* (New Haven: Yale University Press, 1969), 102-125, โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน้า 124.

ในปีแรกนักเรียนทั้งหมดเป็นหม่อมเจ้า และต่อมาถึงแม้จะมีการรับลูกขุนนาง แต่เจ้านาย จะได้รับการปฏิบัติเป็นพิเศษ¹ ในระยะแรกนักเรียนที่จบการศึกษาได้เข้ารับราชการในกรมมหาดเล็กรักษา พระองค์ แต่ได้ต่อมาจำนวนนักเรียนมีสูงเกินกว่าที่กรมมหาดเล็กรักษาพระองค์จะรับได้ ทำให้พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นแผนการที่จะให้กรมมหาดเล็กรักษาพระองค์เป็นที่ฝึกข้าราชการ ตรีโทใหม่ ซึ่งหมายความว่านักเรียนที่จบจากโรงเรียนสวนกุหลาบสามารถเข้ารับราชการได้โดยตรง

ภายใต้การดูแลของสมเด็จพระมหาพรตวรราชานุภาพ โรงเรียนสวนกุหลาบสามารถ รักษาอาณาเขตของการเป็นโรงเรียนของชนชั้นผู้นำไว้ได้ แต่เมื่อเวลาผ่านไปและเมื่อสมเด็จพระมหา พรตวรราชานุภาพมิได้ทรงรับผิดชอบโรงเรียนสวนกุหลาบอีกต่อไป ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อ โรงเรียนเริ่มก่อตั้ง ในช่วงปี พ.ศ. 2428-2432 ในจำนวนนักเรียนจบประจำโยกหนึ่งและประจำโยกสองทั้ง สิบเก้าคน มีสองคนเท่านั้นที่เป็นเจ้านาย แต่มีนักเรียนที่ภูมิพลึงมาจากคนสามัญเป็นจำนวนมาก ในบรรดา นักเรียนที่ได้รับรางวัลในปี พ.ศ. 2433 มีทั้งที่มาจากพระบุตรขุนนางระดับล่าง คนสามัญ และคนจีน นักเรียน ที่จบประจำโยกหนึ่งในปี พ.ศ. 2439 มีเจ้านายเพียงหนึ่งคน และมาจากตระกูลที่มีคนเป็นหลวงขึ้นไปสี่คน จากข้าราชการระดับต่ำลงไปห้าคน คนสามัญแปดคน และคนจีนสองคน²

ในปี พ.ศ. 2432 ได้มีการเก็บค่าเล่าเรียนปีละยี่สิบห้าบาท เท่ากัน "คนเลว" ไม่ให้เข้า โรงเรียน แต่ในขณะที่เดียวกันโรงเรียนก็อยู่ภายใต้แรงกดดันของความเป็นที่จะต้องสร้างข้าราชการอย่าง รวดเร็ว ทำให้โรงเรียนสวนกุหลาบรับนักเรียนจากพื้นที่ที่ไม่ใช่เจ้านายและขุนนางเป็นส่วนใหญ่ เมื่อถึง ปีลาวัจกวด พระยาริสุทธินุริยพิทักษ์ได้กล่าวว่า คุณภาพของโรงเรียนลดต่ำกว่าเดิมมาก เพราะเมื่อโรงเรียน เริ่มก่อตั้งมีแต่โรงเรียนที่มาจากพระบุตรเจ้านาย ขุนนาง แต่พอถึงขณะนั้น ก็เห็นกับได้ว่ามาจากที่ใด"

2.3 การศึกษามหาชน

นอกจากการศึกษาลงผู้มาแล้ว ยังมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างข้าราชการในระดับล่างใน ด้านหนึ่งสมิทธนพร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นใช้วัดเป็นโรงเรียน โดยที่รัฐบาลให้ การสนับสนุนด้านการผลิตตำราเรียนและจ่ายเงินเดือนให้แก่ครูทั้งที่เป็นพระและฆราวาส ซึ่งเป็นนโยบาย ที่ว่ารัฐบาลประหยัดในเรื่องสถานที่ และการรักษาบทกึ่งเดิมของพระสงฆ์ในการให้การศึกษาแก่ ประชาชน

¹ กรมหมื่นพิทยธรรมาธิ์ ทรงเล็งเห็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นส่วนใหญ่นักเรียนชั้นเป็น เจ้านายได้สูง พระเจ้าที่ยี่สิบสามได้เคยอนุญาตให้มีเด็กสามัญชนไปอยู่ด้วย มีหม่อมเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นนักเรียนโต มีบุตรชายจึงเป็นหม่อมราชวงศ์พระองค์หนึ่ง ครึ่งหนึ่ง ป่วยป่วยหย่อนไม่ทันตั้งตัว กรมหมื่นพิทยธรรมาธิ์ "ความระลึกของนักเรียนสวนกุหลาบเดิม," ใน กรมพระยาศรีราชานุภาพ, สำนวนสวนกุหลาบ (น.ป.ท., 2500), 41-42.

² คณะกรรมการจัดการมณฑลในมณฑลอยุธยาสมัยปี ค.ศ. 1903 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเรื่อง การจัดการศึกษา ... (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2501), 39-41.

³ กองพระมหามงกุฎแห่งราชสี 25 3 1903 พระยาริสุทธินุริยพิทักษ์ถึงกรมโยธาจุฬาลงกรณ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2451.

เราได้เห็นความพยายามในการจัดการศึกษามวลชนตั้งแต่ พ.ศ.2418 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศให้วัดทั้งหลายที่เป็นอารามหลวงจัดหาครูที่เป็นพระสงฆ์วัดละห้ารูป หรือคฤหัสถ์ในกรณีที่ไม่มีพระสงฆ์ เพื่อจัดสอนหนังสือให้แก่เด็กตามแบบเรียนหลวงซึ่งจะได้แจกจ่ายให้ โดยจะพระราชทานหนังสือเรียน เครื่องเล่นหยาบๆ และเด็กที่ผ่านการทดสอบก็จะได้รับพระราชทานรางวัล¹¹

แต่ประกาศนี้ไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการศึกษามวลชนแต่อย่างใด ระบบการศึกษาแบบเก่าในวัดมิได้มุ่งให้การอ่านออกเขียนได้ แต่เพื่อการบวชเรียน ถึงแม้ว่ารัฐจะพยายามเปลี่ยนวัตถุประสงค์ของการให้การศึกษาโดยผ่านวัด แต่คนส่วนใหญ่ยังไม่มีแรงจูงใจที่จะไปศึกษาใหม่ที่เกิดขึ้น

รัฐบาลไม่ได้จัดการเรื่องการศึกษามวลชนอีก จนกระทั่งปี พ.ศ.2427 เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พญาเทพพรหมนันทนโสมนัสที่ทรงวางไว้ในปี พ.ศ.2418 มาปฏิบัติ วัดได้รับการสนับสนุนให้ตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่ โดยรัฐบาลจ่ายเงินเดือนให้แก่ครูและจัดหาตำราให้ ในขณะที่สงฆ์ทำหน้าที่บริหารโรงเรียน¹² แต่แผนการนี้ได้รับความร่วมมือจากเจ้าอาวาสที่มเกลสน้อยมาก การไม่ให้ความร่วมมือน่าจะสะท้อนถึงความไม่พอใจของคณะสงฆ์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของสถาบันเก่าที่มีต่อการปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับชนชั้นขุนนาง

ในขั้นต้นงานดูเรื่องก็ตรงว่า การจัดการศึกษาของรัฐมาจะเป็นดูแลของรัฐมาแต่เกิดขึ้นบัญชีกันเป็นทหาร เจ้าอาวาสวัดมเหยงคณ์พบว่าเป็นวันแรกที่โรงเรียนวัดปิตุสภภาพเป็นโรงเรียนรัฐบาลนักเรียนได้หายตัวไปเกือบทั้งโรงเรียน รัฐบาลต้องออกประกาศขึ้นเร่งปฏิรูปตำรวจติดตะไมนานนักเรียนก็ได้อีกกับเข้าเรียนตามปกติ¹³

ถึงตอนนั้นคนสามัญที่เริ่มมองว่า การศึกษาเป็นบันไดไปสู่ความก้าวหน้าในชีวิต ซึ่งจะนำไปสู่การเข้ารับราชการและการมีเงินเดือน ในขณะที่ชาวบ้านพวกตระกูลขุนนางเริ่มตระหนักว่า การเข้าราชการไม่มีโชกฏแห่งที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในระบบราชการที่ต่อไป และได้เริ่มส่งบุตรหลานของตนเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนเพิ่มขึ้น

แต่ปัญหาตอนนี้คือ นักเรียนไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องเรียนหนังสือให้เกินระดับที่พออ่านออกเขียนได้ เพราะความต้องการเสมือนตามกระแหว่งต่างๆ มีอยู่สูงมาก ในปี พ.ศ.2428 ได้มีการออกประกาศให้มีการสอบไล่ประจำปี ผู้ที่สอบผ่านสำราญเรียนทั้งหมดแล้วจะได้รับประกาศนียบัตรว่า จบประโยคสอง จะสามารถเข้ารับราชการได้ และจะหลุดพ้นจากสถานะภาพไพร่ซึ่งรวมไปถึงบุตรหลานด้วย นี่คือนิเวศแรงจูงใจที่ผลักดันให้คนสามัญเรียนให้จบประโยคสอง ซึ่งแรงจูงใจนี้น่าจะสำคัญกว่าโอกาสในการเข้ารับราชการเสียอีก

¹¹โปรดเกล้าฯ จะให้มีอาษาจารย์สอนหนังสือไทยเลขสอนเลขทุกๆ พระอารามฯ, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษา, 9-11.

¹²จดหมายเหตุแห่งจุลล. ต.บ. 2. 3635 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องศึกษาการศึกษาและควมรับผิดชอบของครู

¹³เรื่องเดียวกัน.

เมื่อเราดูภูมิหลังของนักเรียนที่เข้าสอบในปี พ.ศ.2439 จะพบว่าเด็กที่มีเชื้อพระวงศ์
สองคน ชุนนางชั้นสูงสี่/สามคน จีนช่างสิบสี่คน คนสามัญหกสิบหกคน คนจีนสิบแปดคน และบุตร
หลานเจ้าประเทศราชสองคน แสดงว่านักเรียนที่มาจากตระกูลคนสามัญและคนจีนเป็นส่วนใหญ่ คิดเป็น
ร้อยละเจ็ดสิบสอง¹

เห็นได้ชัดว่าโรงเรียนระดับประถมและมัธยมที่เกิดขึ้นในช่วงครึ่งแรกของรัชกาลที่ 5 นั้น
ก่อให้เกิดการตื่นตัวทางสังคมอย่างมาก ในช่วงครึ่งหลังของรัชกาลได้มีการจัดการศึกษาในระดับวิชาชีพ
เพื่อตอบสนองความต้องการของระบบราชการสมัยใหม่ เราจะพบว่าการศึกษาในระดับสูงนั้นก็สามาร
ดึงดูดคนสามัญชั้นเดียวกันในกรณีโรงเรียนประถมและมัธยมดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จนทำให้เกิด
การตื่นตัวทางสังคมอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ของสยาม

การศึกษาในระดับวิชาชีพ

การศึกษาระดับวิชาชีพส่วนใหญ่เกิดขึ้นในช่วงครึ่งหลังรัชกาล หลังจากการปฏิรูปการปกครอง
ในปี พ.ศ.2435 และหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 เพื่อสร้างข้าราชการที่มีความรู้เฉพาะอย่างจนแยกหนีไปจาก
ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ เราจะพบว่าความพยายามที่จะจำกัดโอกาสในการศึกษาชั้นสูงให้อยู่
กับชนชั้นผู้ดีไม่ประสบความสำเร็จเช่นกัน

ถ้าเทียบกับมาตรฐานในปัจจุบัน เราจะเรียกการศึกษาวิชาชีพที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เป็นการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยยังไม่ได้ โรงเรียนที่เกิดขึ้น
มักจะถูกจัดตั้งโดยกระทรวงที่เกี่ยวข้อง และการศึกษาที่ให้ก็อยู่ในระดับพื้นฐานอย่างมาก ตัวอย่าง เช่น
นักเรียนกฎหมายรุ่นแรกซึ่งเรียน ไม่กี่มวธ. ให้เวลาปีกว่าๆ เท่านั้นก็สามารถจบเป็นเนติบัณฑิตได้แล้ว²
นอกจากนั้น โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนและโรงเรียนนายร้อยก็ต้องจัดให้มีการศึกษาระดับมัธยมของ
ตนเอง เพื่อฝึกให้นักเรียนสามารถอ่านออกเขียนได้ โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนหลังจากที่
ตั้งได้ไม่นานก็จำเป็นต้องยกเลิกแผนการเรียนที่จะสอนความรู้ทางค่านิชาการและหันมาเน้นการฝึกการวางาน
แทน³ ส่วนโรงเรียนนายร้อยซึ่งมีอยู่ตั้งขึ้นมาในปี พ.ศ.2430 กำหนดหลักสูตรในช่วงแรกนานสี่ปี (ปี
พ.ศ.2449 นายพลกฐินเป็นคนที่) ที่รับนักเรียนที่พอจะอ่านออกเขียนได้เท่านั้น

¹ กองหอสมุดแห่งชาติ, ๕.๒, ๓, ๖๖

² พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, เรื่องของข้าราชการมหิตร, อนุกรมวังพระราชทานเดิมยศเจ้าพระยามหิตร (๑๑๖) โยธวุฒิ,
(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิวัฒนา, 2499), 51-52

³ กองหอสมุดแห่งชาติ, ๕.๒, ๓.๖๔ : พระราชบัญญัติฝึกหัด ๑๖ ฉบับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ลงวันที่
20 มกราคม ร.ศ.114

ในที่นี้เราจะดูพัฒนาการของการศึกษาระดับวิชาชีพในสามโรงเรียนด้วยกัน คือโรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน และโรงเรียนนายร้อย โรงเรียนกฎหมายและโรงเรียนนายร้อยได้กำหนดเงื่อนไขคุณสมบัติของนักเรียนที่จะให้ได้นักเรียนที่มาจากชนชั้นผู้ดีตั้งแต่ต้น แต่สำหรับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนั้น เราได้เห็นความพยายามที่จะนำเอาหลักสารที่ว่าด้วยคุณวุฒิ (merit) มาใช้ ทั้งเจ้าพระยาบวรราชนายกและพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ซึ่งได้มีโอกาสนำเข้ามาในประเทศไทยอังกฤษและผู้นับตามา ในการก่อตั้งโรงเรียนค้างก็เสนอว่า การเรียนควรคำนึงถึงแต่เฉพาะความสามารถและไม่ควรนำเอาชาติกำเนิดหรือระบบอุปถัมภ์มาใช้ แต่เมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในปี พ.ศ.2442 ก็ได้กำหนดคุณสมบัติให้นักเรียนไว้ว่า “จะต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติดีดั่งที่สมกับผู้ที่สามารถอาจตามข้าราชการดั่งเช่นในอดีต” ที่หมายถึงการยกเลิกแนวความคิดที่เน้นความสามารถของบุคคลและหันมาเน้นเอาหลักการชาติกำเนิดมาใช้สักครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานหลายประการที่แสดงว่า ในช่วงแรกโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนมหาดเล็กหลวง) ยังมิได้สามารถจำกัดการรับนักเรียนแต่เฉพาะชนชั้นผู้ดีเท่านั้น ตัวอย่างเช่น เมื่อพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กระแสรบคนมาขอให้นักเรียนที่มีฐานะจนเข้ารับราชการในกระทรวงสักจำนวนหนึ่ง พระยาวิสุทธิได้ตอบไปว่าไม่สามารถจะจัดส่งให้ได้ เนื่องจากในระยะเวลานั้น นักเรียนที่เข้ามาเรียนมิได้มาจากครอบครัวผู้ดี¹ เหตุผลที่ทำให้ได้รวมนักเรียนเข้ามาเรียนโดยไม่คำนึงถึงชาติกำเนิด ได้แก่ความจำเป็นที่จะต้องสร้างข้าราชการพลเรือนอย่างรวดเร็ว และเราได้เห็นแล้วว่าในการศึกษาในระดับมัธยม คนสามัญให้ความสนใจมากกว่าชนชั้นผู้ดี ทำให้โรงเรียนไม่มีทางเลือกเลยต้องรับนักเรียนโดยไม่คำนึงถึงภูมิหลังทางครอบครัว ในช่วงสมัยแรกนี้นักเรียนเข้าเรียนถึงสองร้อยห้าสิบสองคน ซึ่งเป็นที่แน่ชัดว่านักเรียนส่วนใหญ่จะมีได้มาจากครอบครัวชนชั้นผู้ดี

นอกจากนั้น หลังจากที่โรงเรียนตั้งได้ไม่นาน ก็ได้มีการอนุญาตคุณสมบัติทางการศึกษาของลูกหลานชนชั้นผู้ดี ตามหนังสือพระปะโยชน์หนึ่ง เพื่อเปิดโอกาสให้ชนชั้นผู้ดีได้มีโอกาสเข้ามาเรียนมากขึ้น และเพื่อให้แน่ใจว่าคนสามัญไม่ทะลักเข้ามาอยู่ในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนมากเกินไป ปัจจุบันอีกอันหนึ่งที่ตั้งผู้คนขึ้นนำไปส่งลูกหลานเข้ามาเรียน คือบาทบริจาของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ได้ทรงชักชวนให้บุตรหลานที่มีคุณสมบัติเหมาะสมให้เข้ามาเรียน และได้ทรงเสนอให้เปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนมหาดเล็กหลวง” ในปี พ.ศ.2445 พร้อมกับทรงจัดหลักสูตรการศึกษาเป็นการผสมผสานระหว่างการบริหารราชการพลเรือนสมัยใหม่และการฝึกหัดมหาดเล็กหลวงในระบอบเก่า นอกจากนั้น ศาชีพข้าราชการ

¹ “จดหมายเหตุพยุ่งหวัด ๓.5 ๓.37 ลงวันที่ 30 พฤษภาคม ๓.๓115; ๓.53 ลงวันที่ 1 มกราคม ๓.๓117 และ ๓.53 ลงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๓.๓117

² “จดหมายเหตุพยุ่งหวัด ๓.5 ๓.54 ลงวันที่ 20 มกราคม ๓.๓124

พลเรือนที่ถูกมองว่ามีเกียรติภูมิสูงในสังคม ไม่ขัดต่อความเชื่อในพุทธศาสนาว่าชนชั้นอาชีพรักษาพรหมหรือทหาร ซึ่งถูกมองว่าเป็นอาชีพที่ต่ำปถ เนื่องจากเกี่ยวข้องกับกาชเทศนเจ้าศุภมและการทำคหะชีวิต¹⁹

กล่าวโดยสรุป โรงเรียนข้าราชการพลเรือนประสบความสำเร็จมากที่สุดในการดึงดูดหลานของชนชั้นปกครองเดิมให้เข้ามาศึกษาเล่าเรียน และพวกเขาก็มีโอกาสในการก้าวหน้าทางราชการสูง เนื่องจากเป็นกระทรวงที่ใหญ่และชยอยู่ตลอดเวลา และนี่คือเหตุผลสำคัญที่ทำให้ราไมพห้ราชการ ขาดพระทรวงมหาดไทยในขบวนการต่อต้านระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

นักกฎหมายเป็นชนอีกกลุ่มหนึ่งที่ม่โอกาสก้าวหน้าในชีวิตข้าราชการอย่างสูง แต่มีอิทธิพลที่ร่วมเป็นผู้พิพากษา รับเงินเดือนสองร้อยสี่สิบบาท (เสมือนในขณะนั้นรับเงินเดือนชั้นสี่สิบบาท) แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นวิชาที่ต้องอาศัยความรู้ทั้งสี่และเลขในระดับสูง ดังนั้น โรงเรียนกฎหมายจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะวัดกันในเรื่องชาดิกำเนิด ราชชนิกบริคนกฎหมายแสดงว่า ผู้ที่มาจากตระกูลชนาธิภูมิจำนวนสูงกว่าผู้ที่มาจากชนชั้นปกครอง เมื่อสุรยเชื้อผู้ที่ตอบผ่านวิชากฎหมายจำนวนสิบโชนในปี พ.ศ.2453 มีผู้ทีมาจากตระกูลขุนนางชั้นสูง (เหนือกว่าหลวงขึ้นไป) สามชน ขุนนางระดับล่างสองชน ถูกชนสามัญแปดชน และทีมาจากตระกูลชนจีนสองชน²⁰ ดังนั้น ในการศึกษากฎหมายได้เห็นการคละกันระหว่างผู้ทีมาจากชนชั้นผู้ปกครองและสามัญชน อย่างไรก็ดีคน คนเหล่านี้เมื่อได้ขยอยู่ในอาชีพกี่ยวกันก็จะมีควมเท่าเทียมกันทางสังคม นอกขยอนั้น การศึกษาและการเข้ารับราชการ ได้ทำให้คนเหล่านี้กลายมนเป็นชนชั้นใหม่ในสังคมเช่นกัน

กองทัพบกได้ว เป็นองค์กรที่ประสบความสำเร็จน้อยที่สุดในการกิดกันคนสามัญ ระบะไพร่ทำให้อาชีพทหารเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาในสังคม และถูกมองว่เป็นอาชีพของคนที่ไม่มีพรไปเท่าทัน ดังนั้น ในช่วงเวกๆ โรงเรียนนายร้อยจึงไม่สามารถดึงดูดคนจากตระกูลขุนนางได้ แม้กระทั่งในหมู่คนสามัญก็ต้องใช้เงินเบ็ดเตล็ดเดือนละสิบบาท และเงื่อนไขการหลุดพ้นจากสภาวะการเป็นไพร่เงินเล็กน้อย

ในช่วงปลายรัชกาล เมื่อทางการมีแผนการที่จะเลิกระบะไพร่และนำขอทหารเกณฑ์ทหารมาใช้ ทำให้มีความจำเป็นจะต้องสร้างนายทหารให้มีจำนวนมากขึ้น ทวออกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและกรมทเมืมนครไชยศรี คือการให้เข้ามากระตบสูงที่วังทรงพระยาวู่เข้าเรียนใน โรงเรียนนายร้อยถึงสี่พระกลในปี พ.ศ.2442 โดยทรงหวังว่าจะทำให้โรงเรียนทหารเงินที่นิยมของคนทั่วไป การส่งเสริมดังกล่าวประกอบกับการที่คนทั่วไปวิมของอาชีพทหารว่เป็น โอกาสขงการกิดขึ้นทางสังคม ทำให้กองทัพบกได้รัความนิยมขึ้น ในปี พ.ศ.2447 มีผู้จบการศึกษาถึงสี่สิบแปดชน ในขณะที่ในช่วงทศวรรษที่ 2430 มีผู้จบการศึกษาเพียงปีละสิบชน ถึงกระนั้นกรมทเมืมนครไชยศรีก็ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า ชนชั้นผู้คียังไม่ยอมส่งลูกหลานของตนมนเป็นทหาร

¹⁹ พระราชพงศาวดี, 22 มชนยัพยา (พระนคร: สมุดรณีในกรมพระราชทานคดีสมทระราชคดีพิพิ, 2509), 8, 15

²⁰ ขัวคร, 11 มกราคม 5.ศ.128.

เมื่อเกิดความนิยมมากขึ้น ในปี พ.ศ.2449 ทหารจึงได้ยกกระเบียบว่าด้วยผู้ที่ จะเข้าเรียน โรงเรียนนายร้อยเสียใหม่ นั่นคือ ผู้สมัครจะต้องมีบิดาที่มีฐานะ ด้านการสอบคัดเลือกของโรงเรียน และจะต้องมีผู้รับรองที่เป็นข้าราชการระดับสัญญาบัตรขึ้นไป ในปี พ.ศ.2452 ได้มีระเบียบออกมาว่า พระราชวงศ์ และตระกูลในราชินิกุลบางพระองค์เท่านั้น (เช่น บุนนาค) และตระกูลของนายทหารระดับสูงเท่านั้นที่ สามารถเข้าเรียนโรงเรียนนายร้อยในช่วงสามปีแรกได้ (หลักสูตรหกปี) ส่วนคนอื่นจะสามารถเข้าเรียนได้ ในชั้นปีที่สี่ มาตราการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ให้กองทัพบกมีสมาชิกที่มาจากพระราชวงศ์และนายทหารระดับสูงเป็นสำคัญ¹¹ ในขณะเดียวกัน กองทัพบกก็ให้ออกาสแก่คนสามัญให้เข้ามาเรียนได้คือ ซึ่งหมายความว่า นายทหารของกองทัพบกจะมีความหลากหลายทางสังคมมากที่สุด ในบรรดาวิชาชีพทั้งหมด ผลคือ กองทัพจะ กลายเป็นแหล่งเพาะเชื้อความไม่พอใจของระบบราชการที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

กล่าวโดยสรุป ระบบราชการสมัยใหม่เมื่อคู่กับการสร้างข้าราชการระดับกลางแล้ว จะเห็นว่าไม่เพียงพอต่อการของการกำหนดการแบ่งชั้นทางสังคมที่ได้มีการกำหนดเป้าหมายไว้ เราจะสามารถมองเห็นปัญหานี้ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อเราดูปฏิบัติการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อปัญหาดังกล่าว

การเลื่อนชั้นทางสังคมและปัญหาว่าด้วยความจงรักภักดี

ถึงแม้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จะมีการเปลี่ยนแปลงจากรัฐศักดินาในหลายประการ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่พื้นฐานทางด้านอุดมการณ์ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับชนชั้นผู้ปกครองยังไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่ประการใด ข้าราชการได้รับการปลูกฝังว่าพระมหากษัตริย์จะ ทรงพระราชฐานะเป็นองค์อุปถัมภ์ของชนชั้นขุนนาง ทรงเป็นที่มาแห่งเกียรติยศ ตำแหน่ง และทรัพย์สินของพวกเรา แต่ด้วยระบบราชการสมัยใหม่คงได้ส่งผลกระทบต่ความสัมพันธ์อันนี้ ทั้งนี้เพราะข้าราชการที่เข้ารับราชการด้วยคุณสมบัติทางการศึกษาย่อมจะ ไม่รู้สึกสำนึกในพระมหากษัตริย์สูง ดังเช่น ขุนนางในระบอบเดิมที่ต้องผ่านพิธีถวายตัว จึงมีความจำเป็นที่ต้องพยายามให้ชนชั้นผู้ปกครองเดิมเข้ามาเป็นข้าราชการในระบบใหม่ และในขณะเดียวกันก็ต้องจำกัดจำนวนชนชั้นสามัญที่พยายามใช้ระบบการศึกษาใหม่เป็นทางผ่านเข้ามาสู่ความเป็นชนชั้นขุนนาง

ในที่นี้เราเห็นแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามให้ชนชั้นเขมและขุนนางได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการสมัยใหม่โดยผ่านระบบการศึกษา ในปี พ.ศ.2428 หลังจากโรงเรียนสวนกุหลาบตั้งมาได้ห้าปี พระองค์ก็ได้ทรงออกประกาศว่า ในอนาคตผู้ที่มิได้รับอาร

¹¹ Noel Barua, "The Military, Government and Society in Siam, 1860-1910: Politics and Military Reform during the Reign of King Chulalongkorn" (Ph.D. diss., Cornell University, 1974), 390.

ศึกษาในระดัหนึ่งจะไม่มีโอกาสได้เป็นขุนนาง ต่อจากนั้น พระองค์ได้ทรงหันมาให้ความสนใจแก่บุตรหลานขุนนางที่ได้เข้ามาเข้ารับราชการด้วยการถวายตัวโดยมีตำแหน่งเป็นมหาดเล็ก ในปี พ.ศ.2430 พระองค์ทรงประกาศให้บรรดามหาดเล็กที่มีอายุถึงสิบหกปีเตรียมตัวสอบ เพื่อจะได้มีคุณสมบัติในการรับราชการต่อไป ในประกาศพระองค์ได้เตือนบรรดามหาดเล็กว่า การเกิดมาในตระกูลสูงและมั่งคั่งนั้น ไม่เป็นการเพียงพอที่จะรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลและสถานภาพในสังคมไว้ได้ ดังนั้น การสอบผ่านครั้งนี้ จะมีไว้เป็นเพียงการท้าทายของชนชั้นขุนนางเท่านั้น แต่จะหมายถึงการแสดงความกตัญญูต่อวงศ์ตระกูลด้วย¹¹ หากจากหลักฐานเหล่านี้มีอยู่แสดงว่าการสอบดังกล่าวไม่ได้ถูกจัดขึ้นบ่อย ซึ่งแสดงว่าพวกมหาดเล็กยังคงไม่สามารถเปลี่ยนตัวรับกับสถานการณ์ใหม่ที่เกี่ยวข้องให้ข้าราชการมีการศึกษาได้

ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงเผชิญกับสถานะที่ขัดแย้งกัน ในระบอบราชการต่อไป นั่นคือ ในขณะที่พระองค์ทรงพยายามรักษาวนชั้นผู้ปกครองให้อยู่ในสถานภาพเดิมต่อไปแต่ก็จำเป็นต้องส่งเสริมแต่งตั้งให้คนสามัญเข้ามาในขุนนางเป็นจำนวนมาก เนื่องจากต้องใช้นายเหล่านี้ในระบบข้าราชการสมัยใหม่ ในปี พ.ศ.2433 พระองค์ได้ทรงออกประกาศซึ่งแสดงให้เห็นถึงปัญหาที่พระองค์กำลังทรงเผชิญอยู่

ให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่าทุกวันนี้บุตรข้าราชการที่หนุ่มๆ ไม่ใ้ใครมีผู้ใดฝึกหัดรับราชการในกรมต่างๆ เหมือนอย่างแต่ก่อน เป็นแต่อยู่เล่นๆ เล่นการต่างๆ อันไม่เป็นประโยชน์ ผู้ซึ่งทำการใน ออฟฟิศกรมต่างๆ ก็มักจะเล่นเล่นทอดเลื่อนซึ่งอยู่ประจำชดสนซึ่งข้ามวันเงินเดือนปนเสมียนทำการ คนพวกนั้นทำการไม่ทันทิศนวนๆ ก็รู้ราชการมากขึ้น อริยัตินอกกรมนี้ก็ได้มีความเมตตาของอุณาวิชา เมื่อตำแหน่งราชการในกรมว่างลง จะเลือกหาผู้ใดรับราชการในตำแหน่งนั้น ก็คงต้องเลือกหาผู้ที่เห็นว่าจะใช้ราชการได้เป็นที่ตั้ง บุตรข้าราชการซึ่งไม่เคยทำการอันใดอยู่เปล่าๆ จะมาปนอยู่เลือกกันคนซึ่งมิได้เป็นข้าราชการที่เคยทำการเห็นฝีมือชำนาญแล้ว ก็คงต้องเสียเปรียบกันอยู่ทั่วไป จึงทรงพระราชนิพนธ์ว่า ถ้าการปนอยู่เช่นนี้เสมอไป ไหนลูกบุตรข้าราชการซึ่งมีตระกูลก็ถอยเถลไถลออกไปขุนนางมรดกหลายชั่ว จะได้รับราชการในตำแหน่งต่อไปได้เล่า คนทั้งปวงบางหมู่บางเหล่าหรือบางคนก็จะคิดเห็นว่า ไม่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พูลเลี้ยงบุตรหลานข้าราชการซึ่งมีตระกูลสืบมาก่อนเสียแล้ว จะทรงยกย่องแต่ผู้ซึ่งไม่มีตระกูลขึ้นให้รับราชการในตำแหน่งต่างๆ ก็จะมีเกิดคนที่โง่เขลาเสียใจในตระกูลข้าราชการเก่าๆ จึงโปรดเกล้าฯ ให้

¹¹ ศำพนล โฉวิจายพาดเล็ก, "เอกสารเรื่องการจัดการศึกษา..., 60-62.

ประกาศเตือนสติข้าราชการ ผู้ใหญ่ผู้บังคับ ซึ่งมีบุตรหลานการจะรับราชการได้มาในครั้งนี้ให้ทราบทั่วกันว่า มีพระราชประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะให้บุตรข้าราชการซึ่งได้มีตระกูลขุนนางสืบมาแต่ก่อนได้รับราชการตามธรรมเนียม ซึ่งบิดาได้เคยรับราชการหรือตำแหน่งใหญ่ยิ่งกว่านั้นขึ้นไปยิ่งกว่าที่จะให้ผู้ซึ่งไม่มีตระกูลเข้ารับราชการแต่ผู้ซึ่งมีตระกูลไม่มีความรู้แต่ไม่มีปัญญาสามารถที่จะรับราชการ ในตำแหน่งนั้น ได้เข้าจะพระยศของให้นือศศักดิ์ขึ้น ให้รับราชการในตำแหน่งนั้น ราชการจะหลุดโทษมเสกเลิกไปหรือไม่สำเร็จผลได้ ก็ไม่ทรงสามารถที่จะละให้ราชการเสียได้ ต้องถือเอาราชการณประมาณถึงว่าผู้ที่มีตระกูลแต่ไม่รู้ในราชการ ก็คือทรงพระกรุณาขุนตั้งตามคุณวิชาของผู้นั้น¹

ในประกาศนั้น พระองค์ได้กล่าวถึงทางออกของปัญหาอีกทางหนึ่ง คือการกลับมาใช้ธรรมเนียมเดิมที่บุตรของขุนนางบางคนเข้าฝึกหัดงานในตำแหน่งเสมือนแทนที่จะถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ประกาศนี้หมายความว่า ทางการพร้อมที่จะให้โอกาสแก่ชนชั้นผู้ปกครองที่ขอบริบดินทำนจากระดั้มต่ำ ซึ่งอาจจะหมายความว่า ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ของเขาอาจจะดีกว่าเจ้ากิต แต่พวกเขาก็ได้รับการฝึกหัดกันว่าชาลิก้านนิคยังทรงถือว่ามีความสำคัญ ถ้าคนสามัญและชนชั้นขุนนางที่เริ่มทำงานพร้อมกันมีความสามารถเทียบเทียมกันได้ ฝ่ายหลังจะได้รับพิจารณาเลื่อนขึ้นก่อน

ประกาศฉบับนี้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาในระบอบราชการ ซึ่งเริ่มจะสะสมมาเป็นอันตรายต่อระบอบสังคม นั่นคือ นักเรียนที่เรียนจบแล้วเข้ารับราชการ ไปยังระดับหนึ่งแล้ว ก็จะได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางไม่ว่าจะมาจากชนชั้นใด ปัญหาที่ควรที่คนสามัญได้กลายเป็นคนส่วนใหญที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นขุนนางเจ้ากระทรวงทั้งหลาย ต่างก็ต้องการให้องค์กรของตนปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งบ่อยครั้งหมายถึงการส่งเสริมคนซึ่งมีความสามารถโดยไม่ดูพื้นฐานทางสังคม จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงรับสั่งกับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทว่า พระองค์ไม่ทรงรู้จักขุนนางใหม่เหล่านี้เลย²

ความรู้สึกไม่สบายใจในหมู่ผู้นำส่วนหนึ่ง เกิดจากความเชื่อว่าผู้ที่ไม่มีพื้นฐานทางครอบครัวฝึกได้ยากกว่าชนชั้นผู้ปกครอง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงรับสั่งให้โรงเรียนข้าราชการพลเรือนในนักเรียนตามหลักคุณวิชา เมื่อนานเป็นผู้ชำระการโรงเรียนทรงได้ยกทปากว่า คนสามัญนั้นสันทนยากเพราะ

¹ "ประกาศให้บุตรข้าราชการเข้ารับราชการตามธรรมเนียมเดิม..." (เอกสารเรื่องพระบรมราชโองการ..., 129-130)

² "กรมพระบวรราชานุภาพ, นิพนธ์นิราศดลลิต (กรุงเทพฯ - นครราชสีมา, 2514), 251.

พวกเขาขาดการเรียนรู้ที่ผ่านทางครอบครัว พวกเขาอาจจะไม่รู้ธรรมเนียมในราชสำนัก¹ ซึ่งมีผลกระทบต่อความศักดิ์สิทธิ์ซึ่งยังคงเป็นคุณลักษณะสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์

แต่ที่สำคัญไปกว่านั้น คือระบบการคัดคนเข้ารับราชการใหม่นี้ ได้ทำลายความสัมพันธ์ส่วนดีระหว่างพระมหากษัตริย์กับข้าราชการให้หมดไป ข้าราชการมีความรู้ดีคงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์น้อยลง และในขณะเดียวกันก็เป็นการยากที่พระมหากษัตริย์จะทรงมอบความไว้วางใจให้แก่บุคคลที่พระองค์ไม่ทรงคุ้นเคยมาก่อน สมมติว่า กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเสนอให้อาวุธมีการถ่ายทอดตามแบบเก่าเข้ามาใช้เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว ดังนั้นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนอกจะก่อให้เกิดความคุ้นเคยใหม่เพื่อที่จะใช้ประโยชน์ในระบอบราชการแล้ว ยังได้นำหลักการฝึกข้าราชการในระบบเดิมเข้ามาใช้ด้วย และในที่สุดโรงเรียนนี้ก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนมหาดเล็กหลวง

ดังนั้น โรงเรียนข้าราชการพลเรือนจึงสามารถรักษาความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และข้าราชการในระบบอุปถัมภ์ไว้ได้ส่วนหนึ่ง และผู้ที่จบจากโรงเรียนดังกล่าวมิได้นับหมายสำคัญในการท้าทายอำนาจของสถาบันกษัตริย์ในปี พ.ศ.๒๔๖๐ อย่างไรก็ตาม ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับข้าราชการนั้นเป็นปัญหาทางด้านโครงสร้าง ซึ่งฝังอยู่ภายในระบบราชการสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้จากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสองกรณีด้วยกัน

กรณีแรก เกิดขึ้นเมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชาภิเษก เจ้ากรมตำรวจได้สั่งให้ข้าราชการชั้นผู้น้อยรายงานถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ได้ทรงมีพระราชดำริในเรื่องนี้ อันแสดงให้เห็นถึงปัญหาที่พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องเผชิญ

ขรรคนิยมซึ่งกรมตำรวจการแต่ก่อน หากคนมีผู้ใดได้ทำจดหมายเซ็นชื่อกราบบังคมทูลไม่ว่าจะความทูลใดก็ตามทูลปากเปล่าในท้องพระโรงออกไว้แต่ถวายฎีกาทั้งเป็นความของตัวเอง อันนี้ว่าในท่อนดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านเสนาบดีได้กราบทูลขั้ราชการด้วยหนังสือมีไว้แต่โปรดให้ราชทูต ถวายราชการซึ่งไปต่างประเทศ มีหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายที่เสวยมีบ้าง แต่สิ่งนั้นก็ยังมิมีน้อยนัก แต่ไม่มีผู้ใดซึ่งมิได้เป็นอธิบดีในราชการกรมนั้น จดหมายขั้ราชการขึ้นกราบบังคมทูลเลย เพราะฉะนั้นจะยกตัวอย่างอย่างอื่นว่าเป็นธรรมเนียมมานานี้ ไม่มีครั้งใดคราวใดเลย

กรณีมาแผ่นดินปัจจุบัน ขอนให้จดหมายขั้ราชการกราบทูลได้ ก็เป็นการดีอย่างหนึ่ง ที่เป็นที่ถือกันความพลัดพลาดและขัดขวางของข้าราชการ ซึ่งมีความกลัวพระราชทานน้อยกว่าแต่ก่อน แต่เป็นการชั่วใหญ่จึงให้ข้าราชการถือ พิธีขะสมณะมีความเกียจคร้านยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จนถึง

¹ พงศตพาดพงศาวลี ๖.๖ ค. ๑๖๔ พระราชวินิจฉัยถึงคดีความบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๕๑

เห็นว่าไม่เป็นพนักงานซึ่งจะต้องเข้ามาเฝ้าในวัง ตั้งเป็นอภราชอยู่บ้านละ
เมือง มีแต่พระราชสาส์นไปมาโดยทางพระราชไมตรี ก็เป็นแล้วกัน

ครั้นภายหลังมาประเทศทั้งปวงมีความเจริญขึ้น เมืองหลวงเดิมคือ
พระบรมมหาราชวังนั้น ก็กลายเป็นประเทศราชไป หากวาทที่จะมีราชสาส์นมา
ถึงได้ไม่ ต้องให้จักรีกระตราโหมของเมืองต่างๆมีสุภะอักษรมาแจ้งอีกชั้นหนึ่ง
ฉันใด ก็เหมือนกับท่านอธิบดีในกรมต่างๆใช้ให้ขุนนางในกรมของตัวมี
หนังสือมาทูลขึ้นแทนคิดเหมือนกัน ส่วนตัวขุนนางผู้รับ เมื่อใครจะมีหนังสือ
ถึง ก็ต้องฟังออกพันนพเวรดูเสมือนพยานให้นำขึ้นกราบบังคมทูล แต่ส่วนตัว
ในหลวงต้องพูดกับข้าราชเจ้า ที่กว่านั้นลงไปดังนี้ จึงเห็นว่าเป็นการล่วงเกิน
อย่างร้ายแรง ถัดอำนาจเห็นแผ่นดินลงสมอด้วยเจ้าประเทศราช ถ้าจะว่าเป็นการท
อย่างฝรั่งที่ไม่มีเมืองหนึ่งเมืองใดเลยทั้งโลก ที่นกกจากเสนาบดีจะนำพิธีราช
การขึ้นกราบทูลขึ้นแผ่นดินได้บรรณนิยมที่กษัตริย์มี จึงเป็นธรรมเนียมไม่มี
มิชยในโลกมาแต่ก่อน หรือถ้าเป็นปัจจุบันนี้และเรื่อได้ว่าจะไม่มีขึ้นในภาย
หน้าด้วย^๑

เหตุการณนี้แสดงว่า ระบบราชการสมัยใหม่นั้นมีลักษณะการพหุอำนาจด้วยระหว่างพระ
มหากษัตริย์กับข้าราชการน้อยลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระ
โองการเป็นพิเศษ เพื่อให้พระราชอำนาจของพระองค์ถูกบั่นทอนลงด้วยข้าราชการ พระองค์มิได้ทรงมองว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นมา
จากขบวนการหรือหลักการของระบอบระบทรูปใหม่ แต่เป็นเงื่อนของการแย่งความเจริญกึกก้องของข้า
ราชกรรระหว่างเจ้า (พระมหากษัตริย์) กับ นาย (ขุนนาง) ดังจะเห็นได้ในกรณีที่สอง

ในปี พ.ศ. 2443 ข้าราชการระดับสูงเป็นจำนวนมากไม่ได้เข้าร่วมในพระราชพิธีโตกกันต์
ของพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง ทั้งๆ ที่จัดงานในวันอาทิตย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
ทรงสั่งให้ตัดเงินเดือนเสนาบดีกระทรวงที่ไม่มีข้าราชการเข้าร่วมพระราชพิธีเฉพาะเป็นจำนวนหนึ่งเดือน ใน
พระราชหัตถเลขาถึงเสนาบดีกระทรวงวังพระองค์หนึ่ง พระองค์ได้ทรงกล่าวว่า ข้าราชการ ไม่เคารพเจ้า (พระมหา
กษัตริย์) อีกต่อไปแล้ว ได้แต่ให้ความรักการพแก่ผู้บังคับบัญชา พวกเขาไม่สนใจจะเข้าร่วมพระราชพิธี
ซึ่งใช้เวลานานชั่วโม่งครึ่ง เพราะความเคารพในเจ้า (พระมหากษัตริย์) ได้ลดลง เจ้าไม่สามารถแข่งขันกับ
นาย (ผู้บังคับบัญชา) ได้ แต่คนเหล่านี้เป็นชนใหม่ไม่เข้าใจขนบธรรมเนียมจึงไม่ควรถูกลงโทษ ผู้ที่ควร
ถูกลงโทษคือเจ้ากระทรวงผู้ซึ่งต้องรับผิดชอบต่อความประพฤติของผู้บังคับบัญชา การทบทวนครั้งนี้จึง
เป็นบทเรียนว่า ผู้บังคับบัญชาจะต้องตั้งสอนให้ลูกน้องรู้จักมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์^๒

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, ๒.๕ น. ๒๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชสาส์นกับพระอภัยมณี

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, ๒.๕ น. ๒๒-๒๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีโองการเป็นแบบพิเศษ, เมื่อวันที่ ๒

ปฏิกิริยาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดจากความวิตกว่าระบบราชการ
 อาจจะทำให้ระบอบกษัตริย์ไม่มีอำนาจเหนือเจ้าราชการอย่างแท้จริง เพราะอำนาจดังกล่าวกลับไปตกอยู่ในมือ
 ของสมาชิกคณะข้าราชการระดับสูง คนเหล่านี้ก็เป็นผู้ที่ติดต่อกับผู้ได้มั่งคั่งกับนิรุตฯ จริงอยู่ในระบบ
 เก่าก็เป็นชนนี้อยู่บ้าง แต่ในระบบราชการสมัยใหม่ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ผู้ที่อยู่ในระดับกลางของระบบ
 ราชการเป็นกลุ่มที่มีพลวัตมากที่สุด การที่เป็นข้าราชการแบบใหม่ยุคแรก พวกเขาจึงมีความคาดหวังใน
 ความก้าวหน้าในราชการสูง ด้วยอย่างเช่น พวกเขานิยามที่กล่าวกันว่าจะต้องได้เลื่อนยศเป็นหลวงหลังจากรับ
 ราชการได้สองปี และเมื่อได้รับการแต่งตั้งแล้วก็จะรู้สึกในบุญคุณของเจ้ากระทรวง หรือเจ้ากรม แทนที่
 จะรู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณ นี่คือนิยามของสถาบันกษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งด้วยการ
 รักษาแบบกรรมเชื่อว่า ข้าราชการทุกคนเป็นข้าที่อยู่ในอุปถัมภ์ของพระองค์ และคนจะต้องมองว่า
 พระองค์เป็นผู้ที่มีความสำคัญที่สุดในฐานะผู้อุปถัมภ์ วิธีการที่พระองค์ทรงใช้คือทรงเน้นค่านิยมแบบเก่า
 ซึ่งแสดงออกถึงกรรมศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ ในขณะนั้น คติกรรมเป็นภาพที่สำคัญในการเชื่อม
 พระมหากษัตริย์กับข้าราชการ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเน้นถึงความสำคัญของการ
 พิธีกรรมในการสร้างเกราะคุ้มภัยทางจิตวิญญาณระหว่างพระองค์กับระบบราชการสมัยใหม่

ไม่เพียงแต่ข้าราชการระดับรองลงไปที่ไม่ให้ความสำคัญแก่พิธีกรรม แม้แต่ในข้าราชการ
 ระดับสูงก็เกิดมีคำถามว่า จะสามารถใช้เวลาไปในการเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ ละเลยปฏิบัติหน้าที่อย่างมี
 ประสิทธิภาพได้อย่างไร พิธีกรรมนั้นมีทั้งที่เป็นรัฐพิธีและที่เกี่ยวเนื่องกับพระราชพิธีซึ่งมีจำนวนมากมายน
 และเกิดขึ้นตลอดเวลา ดังนั้น ในสายตาของข้าราชการหัวก้าวหน้า พระมหากษัตริย์ที่ทรงเคยให้ภาพ
 ของผู้ทำการเมตตาคนเปดงให้หันสมิขได้กลายเป็นผู้ที่ไม่ก้าวหน้าพอ เพราะพระองค์ยังทรงยึดมั่นกับ
 ขนบธรรมเนียมประเพณีของอดีตกาล

วิธีการแก้ปัญหาก็อย่างหนึ่ง คือการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือสร้างอุดมการณ์รัฐอันใหม่
 นั่นคือ ชาติชาตินิยม ซึ่งหมายถึงการทำให้ผู้ที่จะเข้ามาเป็นข้าราชการนั้นตระหนักถึง “ความเป็นชาติ” ซึ่ง
 เป็นสิ่งที่มีเลขนีมาก่อนในระบบการปกครองแบบเก่า แต่เป็นการสร้างสรรคของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์
 เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรม การสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมในที่สุดแล้วจะกลายเป็นเกราะคุ้มกันท่าทาง
 ความชอบธรรมของระบอบการปกครอง เมื่อเกิดการตั้งคำถามว่า พระมหากษัตริย์มีความเหมาะสมที่จะเป็น
 ตัวแทนของ “ชาติ” ที่สุดหรือไม่

การสร้างอัตลักษณ์โดยผ่านระบบการศึกษา²⁸

ลักษณะที่สำคัญของอุดมการณ์รัฐในรัชสมัยนี้ คือการพัฒนาอุดมการณ์ชาตินิยมโดยรัฐ ซึ่งแตกต่างไปจากอุดมการณ์รัฐก่อนหน้าเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านเนื้อหาและเครื่องมือที่ใช้ในการถ่ายทอด อุดมการณ์รัฐ ไปสู่ราษฎรเนื่องจากเครื่องมือดังกล่าวนี้คือระบบการศึกษาแผนใหม่ การศึกษาอุดมการณ์รัฐ จึงอาจทำได้โดยการวิเคราะห์เนื้อหาของแบบเรียนที่ใช้ในขณะนั้น

หนังสือแบบเรียนที่มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดอัตลักษณ์ชาตินิยม คือ หนังสือแบบเรียน ชุดรวมจริยา ซึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผู้เรียบเรียงขึ้น คือ เล่มที่ 1, 4, 5 และ 6 โดยมีนักการศึกษาคนสำคัญซึ่งต่อมารู้จักกันในนามของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้เขียน

วัตถุประสงค์สำคัญของหนังสือชุดนี้ คือสร้างทศพิธราชธรรมเข้าใจให้โดยตลอดทั้งกับการมีเจตนารมณ์ที่ได้เกิดขึ้นในทางโครงสร้างเศรษฐกิจโลกและการเมือง ในทางเศรษฐกิจได้มีการกล่าวถึงระบบ เศรษฐกิจโลกและบทบาทของปัจเจกบุคคลภายในระบบดังกล่าว ในทางการเมือง การสร้างรัฐ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้เกิดนิมิตหมายขึ้นที่จะตั้งทำไว้ระบอบมีความรู้ซึ่งผูกพันกับรัฐแทนความผูก พันที่มีกับภูมิลำเนาในระบอบไพร่ การสร้างตัวตนของชาติสอดคล้องกับคตินิยามของคตินิยามดังกล่าวขึ้นต้น

ต่อมาในรัชสมัยใหม่ส่วนมากมีความเข้าใจว่า มโนทัศน์เรื่องชาติเป็นของที่มีมาช้านานทำ กิจการประวัติศาสตร์ของตน แต่ที่จริงแล้ว “ชาติ” เป็นมโนทัศน์ที่ถูกสร้างมาอย่างจงใจพร้อมกับการสร้างรัฐ ชาติใหม่ การสร้างมโนทัศน์ของชาติในความหมายชุมชนทางวัฒนธรรมจำเป็นคือการอาศัยเครื่องมือสำคัญ คือ การพิมพ์ซึ่งทำหน้าที่เชื่อมชุมชนให้เกิดความรู้สึกร่วมกันหนึ่งเดียวกัน ในกรณีของประเทศไทยแบบเจ็ดตน ธรรมวิทยาซึ่งมีจำนวนพิมพ์ที่สูงมาก (ธรรมจริยาพิมพ์สามหมื่นเล่มในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 5) นับบทบาท สำคัญในการปลูกฝังความรู้สึกร่วมกันของความเป็นชาติ

ในทางเศรษฐกิจได้มีการบรรยายถึงลักษณะการพึ่งพาในระบอบเศรษฐกิจโลก ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมที่ไม่มีการติดต่อพึ่งพาในทางเศรษฐกิจก็ถือว่าเป็นสังคมถ้าถึง ป่าเถื่อน ในขณะที่สังคมที่ เจริญมีอารยชน จะหลีกเลี่ยงการแบ่งงานกันทำ ซึ่งก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนซื้อขายและการบริโภคที่มีความ สลับซับซ้อนมากขึ้น สังคมไทยควรจะเคียงไ้ร่ด้วยกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมด้วยการปลูกฝังค่านิยม ใหม่ ๆ ได้แก่ ความเพียร การตรงต่อเวลา ความกระตือรือร้นที่จะพัฒนา เป็นต้น

ภายในระบอบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตเพื่อตลาดโลก ราษฎรมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็น ผู้ผลิต ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของอริยดิศกรมธรรมการในการถวายนคร

²⁸ [จุลจอมฯ] ธรรมจริยา, “อุดมการณ์รัฐในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน สมบูรณ์ สุขสำราญ และ ธงชาติ จินตนาถ, บก., *วิวัฒนาการอุดมการณ์ชาติไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระปกเกล้า, 2527), 134-139.

“ก็การที่จะให้สมบัติของบ้านเมืองมั่งคั่งทวีขึ้นนั้น ต้องให้สืบสายของ
บ้านเมืองเจริญขึ้นด้วย คือให้ราษฎรรู้จักประกอบคุณเลื่องจิพ โดยยกวีรชนขึ้น
ไม่เป็นค่าพดทำกันเท่านั้น เมื่อสิ้นทำของบ้านเมืองเจริญขึ้นแล้ว การเขียนกลานี
ยาศรที่ข้อมสูงขึ้นไปด้วยเหมือนกัน รัฐบาลจะได้มีเงินเข้ายิ่งขึ้นเป็นธรรมดา”

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่เป็นที่แปลกใจที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตรัสถึง
ราษฎรว่า เป็นเลือดเนื้อของแผ่นดินในหลายกรณี ดังนั้น ภายในโครงสร้างเศรษฐกิจใหม่ ราษฎรจึงได้
รับการยกย่องเป็นองค์ประกอบสำคัญของรัฐ และมีส่วนในการสร้างความเจริญให้แก่รัฐหรือประเทศชาติ

ในทางการเมือง การเกิดรัฐสมัยใหม่ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องทำให้อาณาประชาราษฎร์
ทันสมัยที่มีลัทธิ และสร้างความผูกพันกับรัฐโดยคำขวัญใหม่ คือ ชาดี ซึ่งราษฎรได้รับการบอก
เล่าว่าพวกเขาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนพระรัตนตรัยที่เรียกว่าชาติไทย ชาดีไทยนี้ยังเกี่ยวเนื่องกับรัฐที่
เกิดขึ้นมาใหม่

ภายหลังตำนานว่า ภายในได้ปรับเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์
และชาติเป็นอย่างไร สิ่งที่เห็นได้ชัดคือ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาดีและ
พระมหากษัตริย์มิได้มีความเป็นกันเกรนึ่งอันเดียวกัน แต่อยู่เคียงข้างกันและส่งเสริมซึ่งกันและกัน ดังจะ
เห็นได้จากการที่นักเรียนถูกสอนให้รักพระมหากษัตริย์เทิดทูนกันที่รักชาติ “เพราะ ทรงเป็นพระมห
ากษัตริย์ของเรา เช่นเดียวกันชาดีเป็นของเรา”

ความชอบธรรมถูกมองว่า ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติและพระราชกรณียกิจขององค์พระมห
ากษัตริย์ ซึ่งหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเฉพาะ

“...ผู้ที่กระทำประ โยชนไวให้แก่บ้านเมืองยกย่องอย่างสูงสดชื่นเห็น
ซึ่งการที่เรารู้จักและพึงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ และทั้งพระปรีชาที่เฝ้า
อยู่ในน้ำใจของเรและคนที่ทั้งหลายที่คิดมาในภายตลถึง คัด ไปไม่รู้จักสิ้น
นั้น ก็คือพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ ซึ่งเป็นที่อยู่ในน้ำใจของ
เรารู้จักทุกคนแล้วว่า ไม่อาจจะพรรณาพระมหากรุณาธิคุณซึ่งพระองค์
ได้มีต่อเราทั้งหลายให้สิ้นสุดลงได้ กล่าวคือ ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุท
ธศาสนาและอาณาประชาราษฎร ให้ได้รับความสุขสำราญ และทรงจัดการ
ให้ชาติและบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น พ้นจากอำนาจพวกราชย์ของ
ประเทศต่างๆ ที่มีกำลังอยู่ในโลก...”^๒

การสร้างโน้ตสรม์ของชาติ และการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยม เมื่อเวลาผ่านไปจะกลาย
เป็นสิ่งที่มาบั่นทอนความชอบธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การให้ความสำคัญต่อพระราช
กรณียกิจเป็นการสร้างภาวะให้แก่พระมหากษัตริย์องค์ต่อมา ทำให้เกิดความคาดหวังในองค์พระมห

^๒ รัชสมัย ๑๓๑

กษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแก้ไขปัญหานี้ด้วยการสร้างแนวคิดให้พระมหากษัตริย์มีความเป็นค้ำหนึ่งข้าแผ่นดินกับชาติ จึงเกิดกระแสชาตินิยมซึ่งกล่าวถึง ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันตรรกะเกิดขึ้นเมื่อข้าราชการพบว่าระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของพวกเขา จึงนำเอาความจงรักภักดีที่มีต่อชาติเป็นเชื้ออ้างให้มีการเปลี่ยนแปลง โดยให้เหตุผลว่าพวกเขาจะสามารถรักษาผลประโยชน์ของชาติได้ดีกว่าพระมหากษัตริย์ ดังที่จะได้เห็นในหัวข้อต่อไป เมื่อเรานึกถึงความขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับระบบราชการสมัยใหม่

ความขัดแย้งในระบบราชการในช่วงแรก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวย เสด็จรวมที่นาบะไว้ที่ศูนย์กลางในด้านของการควบคุมรายได้จากภาษีอากรได้แล้ว พระองค์ทรงจำเป็นต้องสร้างระบบราชการสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพ เพื่อที่จะรวมอำนาจเอาไว้ที่ศูนย์กลางอย่างแท้จริง โครงสร้างของระบบราชการที่เกิดขึ้นมีผลในการสร้างความเป็นเอกภาพระหว่างระบบราชการและสถาบันพระมหากษัตริย์ นอกจากนั้น สาเหตุของความตึงเครียดนี้ยังเกิดจากรวมชาติของระบบราชการสมัยใหม่ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ตามหลักในระบบราชการสมัยใหม่มีผลประโยชน์ที่แตกต่าง และในหลายกรณีที่ขัดแย้งกับสถาบันกษัตริย์ สิ่งนี้เกิดบทบาทสำคัญสองประการที่ขัดแย้งกัน คือ ประการที่หนึ่ง เป็นกลไกในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางประการที่สอง เป็นกลไกสำคัญในการจัดรอบพระวาทะอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความตึงเครียดในระบบราชการไทยเกิดขึ้นที่สองบริเวณด้วยกัน คือ ในบรรดาข้าราชการระดับกลางซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนสามัญ แต่สามารถผ่านกรมข้าราชการเนื่องจากเหตุพิเศษทางการศึกษา คนเหล่านี้มีความคาดหวังว่าจะได้รับการเลื่อนตำแหน่งอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง แต่เมื่อไม่ได้รับการตอบสนองจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความไม่พอใจ นอกจากนี้ ในบรรดาข้าราชการระดับเจ้ากระทรวงก็พบว่า คนมีหน้าที่ที่จะรักษาผลประโยชน์ขององค์กร และมีผลประโยชน์ของสถาบันกษัตริย์ ขัดกับผลประโยชน์ขององค์กร พวกเขาเลือกวิธีหนึ่ง คือ ความขัดแย้งระหว่างระบบราชการสมัยใหม่กับสถาบันกษัตริย์จึงนำไปสู่การล่มสลายของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในที่สุด

ก่อนที่จะพูดถึงความขัดแย้งภายในระบบราชการสมัยใหม่ จะได้กล่าวถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในช่วงแรกก่อนการเกิดระบบราชการสมัยใหม่ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับผู้นำซึ่งเป็นผู้ร่วมกระบวนการปฏิรูปของพระองค์ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงสถานะธรรมชาติของการปฏิรูปว่า นอกจากจะสร้างความขัดแย้งกับผู้ที่ไม่ต้องการการเปลี่ยนแปลงแล้ว ในบรรดาผู้ร่วมอุดมการณ์ปฏิรูปนั้น ไม่ช้าไม่นานจะเกิดการแตกแยกระหว่างผู้นำการปฏิรูปและผู้ที่ให้การสนับสนุน โดยฝ่ายที่ให้การสนับสนุนมักจะมองว่า ผู้นำการปฏิรูปไม่สมควรจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ไกลเท่าที่ตนต้องการ

จึงนบชกจากจะก่อให้เกิดความขัดแย้งกับกระบวนการปฏิรูปแล้ว ยังหมายความว่าโอกาสที่พวกเขาจะได้เห็น โฆษณาการระบบใหม่ก็จะมีจำกัดไปด้วย

กรณีดังกล่าวเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2428 ขณะนั้นกษัตริจักรวรรดินิยมได้แพร่ขยายมาถึงภูมิภาคนี้เช่นเดิมที่ อังกฤษเข้ามามีอำนาจเหนือพม่าโดยสมบูรณ์ก่อให้เกิดความหวาดหวั่นในบรรดาผู้นำไทยอย่างมหา พระองค์เจ้าปฐมฤกษ์ที่ได้กราบบังคมทูลว่า พระองค์มีวิสัยที่จะทำให้สยามอยู่รอดได้ และจะตรามิตรไมตรีกับพม่าได้วันพระบรมราชานุญาติ¹ เมื่อทรงมีพระบรมราชานุญาติ พระองค์เจ้าปฐมฤกษ์ได้กราบบังคมทูลว่า เสด็จฯ และข้าราชกาลที่มีหัวก้าวหน้าซึ่งส่วนใหญ่ประจำอยู่ที่กองคอนและปารีส ก็ได้จัดเอกสาร “ทำการปฏิรูปการปกครองเป็นจัดการเปลี่ยนราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103”² ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจมาเป็นระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ โดยให้เหตุผลว่ารูปแบบการปกครองและกฎหมายของสยามถึงช้าเกินไปเป็นที่ยอมรับในตะวันตก ในรูปแบบการปกครองแบบใหม่อำนาจจะย้ายจากองค์พระมหากษัตริย์มาสู่คณะเสนาบดี โดยที่พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจตัดสินขั้นสุดท้าย นอกจากนั้นมีการเสนอให้ปฏิรูปด้านต่างๆ ได้แก่ การทำให้พันธกิจที่ราษฎรมีต่อรัฐเท่าเทียมกัน ให้ราษฎรสามารถแสดงความคิดเห็นได้ และให้เรียกคนที่มีความสามารถและมีคุณสมบัติเข้ารับราชการ

คณะผู้กรณังคมทูลเสนอว่า การปฏิรูปไม่ถ่วงจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตะวันตกได้รับการคุ้มครองและจะไม่ทำให้เกิดความขัดแย้งซึ่งจะนำมาสู่การตกเป็นอาณานิคม ซึ่งทำให้การสร้างกองกำลังเพื่อป้องกันภัยจากประเทศตะวันตกไม่มีความจำเป็น ขณะเดียวกัน คณะผู้กรณังคมทูลก็ต้องการเห็นการสิ้นสุดของอำนาจพระมหากษัตริย์และขุนนางขุนนาง เนื่องจากในขณะนั้นสมเด็จพระเทพวรมหาศรีสุริยวงศ์ได้ถึงแก่พิราลัยแล้ว แต่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ศรีหกลองโพน และเจ้าพระยาท้าวพระยากรมท่ายังคงดำรงตำแหน่งอยู่ ซึ่งหมายถึงอำนาจในการควบคุมการบริหารที่เข้มแข็งกว่าไทยและกรมท่ายังไม่ได้ถูกโอนมาอยู่ที่พระคลังมหาสมบัติ คณะผู้กรณังคมทูลกล่าวว่า การล้มอำนาจของพระมหากษัตริย์และขุนนางไป อาจจะทำให้เกิดแรงต่อต้านอันหมายถึงความวุ่นวายภายใน ดังนั้น พวกเราจึงเสนอให้มีการสร้างกองกำลังเพื่อรักษาความไม่สงบภายในที่อาจจะเป็นสาเหตุให้ต่างชาติเข้าแทรกแซงได้

ความสำคัญของเอกสารฉบับนี้อยู่ตรงที่ได้นำการอ้างว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงในนามของชาติโดยพวกเขามองว่าความเจริญก้าวหน้าของชาติ และความสุขของประชาชนซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนั้นพวกเขายังมองว่าการเปลี่ยนแปลงจะนำมาซึ่งความมั่นคงและผลในการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยม

¹ พระองค์เจ้าปฐมฤกษ์, ประวัติอันยาวนานของพระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฐมฤกษ์, เล่ม 1 (พระนคร - พิมพ์ในพระตำหนักพิมานเพ็ชรพรรณหลวงหอสมุดเจ้าฟ้าฯ, 2513), 59-60.

² จิตรกรรณีย์ ธนภวณิจ และ นิตติยา กรรณธู, ๒๓, เอกสารของเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสยามสมัยแห่งมหาวิทยาลัยไทย, 2518), 37-75.

ในหมู่ราษฎร เนื่องจากพวกเขาได้รับความสุขความอุดมสมบูรณ์จากบ้านเมือง ก็จะมีความรักใคร่บ้านเมือง คิดทำนุบำรุงกัน ในยามสงบและคิดช่วยกันถนอมบ้านเมืองในยามที่อันตรายมาถึงและในประการสุดท้ายพวกเขาได้อีกความรู้ศึกษาต่อนิยมในการที่ได้เสนอกับให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองของเขา

ด้วยอำนาจความกตัญญูที่ได้มีพระคุณของสุลต่านพระบาท และความรักชาติบ้านเมืองซึ่งเป็นของไท้จนมาหลายร้อยปี จึงทำให้ข้าพระพุทธเจ้าตั้งใจถวายถวายและชีวิตของพระเดชพระคุณนารายณ์ให้บ้านเมืองเจริญ ได้เป็นที่สำนักร่วมเย็นเป็นนิจนิรันดร์ในพระประเทศของตน

ข้อสังเกตคือ ข้าราชการชั้นนำรุ่นใหม่ได้นำเอาหลักวิชาต่อนิยมมาใช้เป็นเหตุผลของถวายเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงในระบบการปกครอง ก่อนที่จะได้มีการสร้างหลักวิชาต่อนิยมและการส่งผ่านความเชื่อให้แก่สังคมโดยผ่านระบบการศึกษาชั้นต้น เจ้าขุนและข้าราชการที่ถวายคำกราบทูลเป็น ส่วนหนึ่งของปัญญาชนกลุ่มเล็กๆ ซึ่งได้รับการศึกษาด้านแบบตะวันตกหรือจากตะวันตกโดยตรง คนเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญในกระบวนการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปฏิรูป ช่วงทศวรรษที่สอง พวกเขาเป็นกลุ่มแรกนอกเหนือไปจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งเห็นควรหนักถึงการมีในชาติ ทั้งจากการรับรู้เรื่องความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกและความรักดีชอบในกรงานดีละ เมื่อได้มีการปลูกฝังความรู้ศึกษาต่อนิยมให้แก่ข้าราชการ โดยผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ ความรู้ศึกษาต่อนิยมนี้จะกลายเป็นพลังสังคมที่ก่อให้เกิดการล่มสลายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

บทบาทของเจ้าขุนและข้าราชการกลุ่มนี้ แสดงถึงความตื่นตัวและความเข้มแข็งในกระบวนการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กลุ่มคนที่ดูหมิ่นจะเป็นพันธมิตรสำคัญก็ได้หันมาเรียกร้องให้พระองค์ยกเลิกระบอบการปกครองซึ่งจะทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์เสื่อมลงขึ้น ทั้งนี้เพราะระบบการปกครองดังกล่าวมีจุดอ่อนสำคัญทางด้านอุดมการณ์ที่มอบอำนาจการปกครองให้แก่องค์พระมหากษัตริย์ แต่เพียงพระองค์เดียว จุดอ่อนที่ว่าพระมหากษัตริย์ได้พยายามสร้างมาเพื่อสนับสนุนระบบการปกครองของพระองค์ได้ถูกใช้โดยกลุ่มคนที่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลง ในขณะที่พวกเขาก็ยังอ้างถึงความรู้ศึกษาต่อนิยมก็ได้สะท้อนถึงผลประโยชน์ของชนกลุ่มนี้เช่นกัน การที่ขุนนางคนสำคัญยังคงอยู่ในตำแหน่ง หมายความว่า โอกาสที่พวกเขาจะก้าวหน้าในระบอบราชการยังไม่มากนัก ในขณะที่การรวมศูนย์อำนาจของสถาบันกษัตริย์ก็อาจจะไม่เปิดโอกาสให้พวกเขาได้มีบทบาทในกระบวนการทางการเมืองเท่าที่ควร การปกครองระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญซึ่งให้อำนาจแก่เสนาบดี คือระบบที่คฤพยานของผลประโยชน์ของพวกเขาได้ดีที่สุด

ผู้นำในระบบราชการสมัยใหม่

ในช่วงครึ่งหลังของรัชกาล ได้เกิดมีข้าราชการที่มาจากชาติตระกูลสูงและได้รับการศึกษาในตะวันตก ด้วยอย่างของผู้เฝ้ากลุ่มนี้ ได้แก่ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ (ยศภายหลัง) และกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (ยศภายหลัง) ซึ่งจบการศึกษามาจากประเทศอังกฤษในสาขาวิชาทหารเรือและกฎหมายตามลำดับ เมื่อเจ้านายทั้งสองพระองค์กลับมารับราชการในกรุงเทพฯ ก็ได้ตั้งโรงเรียนเพื่อถ่ายทอดวิชาที่ได้อ่านเรียนมาจากตะวันตก

เจ้านายดังกล่าวได้สร้างความสัมพันธ์ที่มีลักษณะพิเศษกับลูกศิษย์ ซึ่งต่อมาได้กลายมาเป็นผู้ได้บังคับบัญชาด้วย ความสัมพันธ์ดังกล่าวเกิดจาวีธีการให้การศึกษา กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเชื่อมั่นว่าจะสามารถสร้างระบบกฎหมายที่มีความเป็นเอกภาพ ถ้าหากว่ามีผู้พิพากษาได้รับการศึกษาที่เหมาะสมจำนวนหนึ่ง พระองค์จึงชวนให้บุตรหลานแก่ข้าราชการในกระทรวงใดจะใช้ห้องอาหารต่างๆ ห้องทำงานของพระองค์ เมื่อเป็นที่นิยมมากขึ้นก็ได้ย้ายไปในสถานที่ที่เหมาะสมยิ่งขึ้น ในปีแรกมีนักเรียนสมัครเรียนถึงร้อยกว่าคน กรมหลวงราชบุรีฯ ซึ่งดำรงมาจากต่างประเทศ ทรงเขียนและพิมพ์ตำราภาษาไทยด้วยพระองค์เอง บรรณานุกรมในห้องเรียนเต็มไปด้วยความตลกตลกเนื่องจากนักเรียนมีคำถามและครูผู้สอนก็ยินดีตอบคำถามของนักเรียน¹²

เช่นเดียวกัน กรมหลวงชุมพรฯ ทรงสอนนักเรียนทั้งหมดด้วยพระองค์เอง นักเรียนถูกสอนในสาขาวิชาการที่ได้หมกมุ่นเรียนมา ทรงอุทิศเวลาให้แก่นักเรียนของพระองค์อย่างเต็มที่ ในขณะที่อยู่กับพระองค์ได้ชื่อว่าป็นครูที่เคร่งครัด เข้มงวดไม่ต่างจากบิดาที่ปกครองบุตร ได้ทรงสร้างหลักสูตรซึ่งมุ่งจะยกระดับโรงเรียนมาดเร็วเพื่อให้นายทหารที่เรียนจบสามารถอ่านเรือในทะเลหลวงได้

ในตอนต้น กรมหลวงชุมพรฯ ทรงสอนนักเรียนทั้งหมดด้วยพระองค์เอง นักเรียนถูกสอนให้มีความกล้าหาญและสามารถรับมือกับสภาวะอวกาศที่สวร้ายได้ การฝึกหนักจนแทบจะรับไม่ได้ และนักเรียนที่ไม่สามารถรักษาเวลาและความสะอาดได้จะถูกลงโทษอย่างหนัก ขณะเดียวกันก็ทรงใช้เวลากู่กับนักเรียนของพระองค์ เสวยอาหารร่วมกับเขาและอยู่ในวิกฤตการณ์ด้วยกัน ระหว่างการฝึกพระองค์จะใช้เวลารอนคนเป่าไฟเตาถ่านประสพการณ์ของพระองค์ในประเทศตะวันตก¹³

เจ้านายทั้งสองพระองค์สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของผู้นำซึ่งมีผู้ได้บังคับบัญชาที่จงรักภักดีคือเจ้านายของตนเองเป็นพิเศษ เราจะได้พบว่าความจงรักภักดีนี้บางครั้งจะขัดกับความจงรักภักดีที่พวกเขามีต่อพระมหากษัตริย์ และเมื่อเป็นเช่นนั้นความจงรักภักดีประเภทแรกจะมีความสำคัญมากกว่า

¹² พงศกร ปาณิกวิศิษฐ์กุล, *เรื่องของเจ้าพระยาพิษณุ*, 91-93.

¹³ กองประวัติศาสตร์, "พระประวัติ พลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ สมุหเสนากระทรวงกลาโหมเรือ, ผู้สำเร็จราชการไทย," ใน *อนุสรณ์พิธีเปิดโครงการให้ทุนพระพรหมมุนี*, 20 พฤศจิกายน 2503 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระบรมมหาราชวัง, 2503), (8-9).

ตั้งเช่นในกรณีของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดียุติธรรม พระองค์ทรงยืนยันว่า หลักการตามวิชาชีพของพระองค์มีความสำคัญมากกว่าหลักการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นั่นคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) อำนาจตุลาการเป็นกลไกของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งทำหน้าที่ตอบสนองผลประโยชน์ของรัฐ แต่กรมหลวงราชบุรีฯ และบรรดาสาวกของพระองค์มองว่า หน้าที่ของพวกเขาคือการจัดตั้งอำนาจตุลาการที่มีความเป็นอิสระจากอำนาจบริหาร ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องของหลักนิติธรรม (jurisprudence)

เมื่อไม่สามารถจะจัดความขัดแย้งนี้ได้ กรมหลวงราชบุรีฯ จึงได้ทรงใช้วิธีส่งปลัดกระทรวงเข้าไปประชุมเสนาบดีแทนพระองค์ นอกจากนั้นยังได้ทรงนำเอาความขัดแย้งในเรื่องของหลักนิติธรรมมาเผยแพร่ในวงการตุลาการอีกด้วย นิคมสารข่าวศาลได้ตีพิมพ์พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงหวังถึงการตัดสินใจคดีนี้ว่า “ไม่ดูทางรัฐประศาสน์ในภาย การตัดสินของไทยชาวจีนอย่างก่นข้างหนักในบริเวณที่มีชุมชนจีนอยู่ อาจจะทำให้ชาวจีนไม่ยอมรับอำนาจศาลของไทยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่ติดต่อกับประเทศลาวได้การปกครองของอาณาเขต พระองค์ได้ทรงขอเรื่องการให้หลักความสรีภาพของอำนาจตุลาการควรทำเนืองผลกระทบที่ตามมาด้วย”

ข่าวศาลฉบับต่อมาได้ลงพระราชหัตถเลขา และเจตนาหมายได้ลดระยะห่างระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมหลวงราชบุรีฯ เอกสารชิ้นแรกเป็นพระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงราชบุรีฯ ลงวันที่หนึ่งปีก่อนเจตนาหมายฉบับที่ได้กล่าวถึงแล้ว เรื่องเวียนแทนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยว่า บางครั้งผู้พิพากณาการตัดสินคดีลงโทษโดยหนักไป ทำให้ทนายจะถูกรื้อไต่สวนโดยจำเลยที่ไร้ความสามารถในทุก เอกสารชิ้นที่สองเป็นเจตนาหมายของกรมหลวงราชบุรีฯ ซึ่งชี้แจงว่า หลักนิติธรรมนั้นยังเป็นสิ่งที่ต้องถกเถียงกันอยู่ในตะวันตก ถ้ามองโทษหนักเกินไปแล้วละก็ไปลดประมาทของความผิด แต่จะคาดหวังให้ผู้พิพากณาตัดสินเหมือนกันในทุกกรณีนั้นเป็นเรื่องเหลือวิสัย ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องการเห็นระบบตุลาการมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น ในทางปฏิบัติเป็นไปได้ยาก กรมหลวงราชบุรีฯ ได้ทรงยกประเด็นที่ชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายอำนาจบริหารเองก็สามารถให้ทนายยุติธรรมแก่ราษฎรได้อย่างเต็มที่ ดังจะเห็นได้จากระบบเกณฑ์แรงงาน ซึ่งราษฎรมีพันธะต่อรัฐที่ไม่เสมอภาคกัน เอกสารฉบับที่สามเป็นพระราชหัตถเลขาทรงลงว่า “พระองค์ทอดพระทัยกับคำตอบ”

ดูเหมือนว่ากรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์จะเป็นผู้ที่มีชัยชนะในรอบนี้ การตีพิมพ์เจตนาหมายได้ลดระยะห่างนี้หมายความว่า กรมหลวงราชบุรีฯ ทรงต้องการให้วงการตุลาการรับรู้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเพื่อหาหนทางปรับสมดุล เอกสารเหล่านี้ดูเหมือนจะเป็นการยืนยันข้ออ้างของกรมหลวงราชบุรีฯ ว่า ฝ่ายบริหารได้เข้ามาแทรกแซงในอำนาจตุลาการ และพระองค์ท่านเป็นผู้ปกป้องหลักการความเป็นอิสระของอำนาจตุลาการ

¹⁴ ข้าราชการ 4 ตุลาคม 2446

¹⁵ ข้าราชการ 16 ตุลาคม 2446

อย่างไรก็ตาม สาเหตุของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอยู่ที่ความพยายามของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ที่จะให้สำนักงานตุลาการเป็นอิสระ ไม่ขึ้นแก่ใครและมีคือสาเหตุของความอ้าวในการออกประมวลกฎหมายซึ่งกรมหลวงราชบุรีฯ ทรงรับผิดชอบอยู่ ในปี พ.ศ.2447 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแก้ปัญหาด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ มีที่ปรึกษาชาวฝรั่งเศสเป็นประธาน และเมื่อทรงเสร็จในปี พ.ศ.2449 ก็ได้ทรงแต่งตั้งให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นประธานคณะกรรมการตรวจแก้ไขและประกาศใช้ได้ในปี พ.ศ.2456 ในช่วงเวลาดังกล่าว กรมหลวงราชบุรีฯ ได้แสดงความไม่พอใจพระทัยด้วยการให้ความสนใจแก่งานของกระทรวงยุติธรรมน้อยลง

กรมหลวงราชบุรีฯ ได้ทรงแสดงความไม่เห็นด้วยว่า ประมวลกฎหมายอาญานี้ขัดแย้งความต้องการของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ ในฐานะสถานตึกระฟ้า มหาศาลไทย นั่นคือ เพื่อมาช่วยในการบริหารราชการ ในประมวลกฎหมายนี้เงินเลยที่ยอมรับผลิตจะได้วิเศษ หย่อนโทษซึ่งทำให้การทำงานได้ง่าย แต่สำหรับกรมหลวงราชบุรีฯ แล้วเป็นสิ่งที่ยอมรับในหลักนิติธรรม ไม่ได้ ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วว่า ประเด็นสำคัญอยู่ที่การแยกอำนาจตุลาการออกจากอำนาจบริหาร ในปี พ.ศ.2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีคำสั่งได้ด้วยการประกาศในที่ประชุม เสนาบดีว่า แผนการที่จะแยกอำนาจตุลาการออกจากอำนาจบริหารยังไม่เหมาะสมแก่ภาคสมัย กรมหลวงราชบุรีฯ ทรงเสียพระทัยอย่างมากที่ล้มเหลวในการต่อสู้เพื่อความเป็นอิสระของอำนาจตุลาการ ได้ทรงเขียนจดหมายลาออกจากตำแหน่งด้วยเหตุผลทางสุขภาพ แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงรับจดหมายนี้"

กรมหลวงราชบุรีฯ ได้นำภาพระลึกลงมาภาพของระบบตุลาการขึ้นมาเป็นประเด็นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อกรมหมื่นนราธิปฯ ได้ส่งบทละครที่มีชื่อว่า “พระยาระกา”¹⁹ ซึ่งกล่าวถึงพ่อไก่ที่มีไก่สาวติดอยู่ในครอบครอง กรมหลวงราชบุรีฯ กล่าวหาว่ามีนัยถึงพระองค์ท่าน เนื่องจากพระองค์ได้รับอาญาหมิ่นคนหนึ่งชองกรมหมื่นนราธิปฯ เข้ามาอยู่ในคุกเกาะ กรมหลวงราชบุรีฯ ได้ยื่นจดหมายลาขอจากแม่ทัพเกณฑ์เจ้าพระยาอนราชาซึ่งเคยเป็นพระอภัยมณีทรงศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ ด้วยเหตุผลว่าพระองค์เป็นผู้ได้รับความเสียหาย แต่ศาลยุติธรรมไม่อาจจะพิจารณาคดีได้ เนื่องจากผู้เกี่ยวข้องต้องเป็นพระราชวงศ์ซึ่งจะถูกพิจารณาตัดสินด้วยศาลพิเศษที่เรียกว่าศาลรับสั่งเท่านั้น ถ้าหากพระองค์ซึ่งเป็นสมณบดียุติธรรมเองมีสามารถจะทิ้งระบบยุติธรรมได้แล้ว ก็แสดงว่าระบบยุติธรรมของสยามยังต้องการการปฏิรูปอย่างมาก

วันต่อมาพระทนต์ได้เสด็จไปพบผู้พิพากณาอาวุโสที่กระทรวงยุติธรรมกล่าวคำอ้างว่า นี่คือโอกาสสุดท้ายที่จะได้พบหน้ากัน และขอให้ถือว่าวันนี้เป็นวันที่ลาจากกัน ต่อจากนั้นก็ให้เสด็จออกจากกรุงเทพฯ โดยมิได้ขุดตาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามพระราชพาหนะ

*บทบรรณาธิการฉบับพิเศษที่ ๖๖๖. เนื้อหาของฉบับพิเศษฉบับนี้ ๖๖-๖๗

^๓ จอห์น เอฟ. เคนเนดี, หน้า ๕๖, ๑๙๖๗ คติพจน์การปกครอง

เห็น ได้ชัดว่ากรมหลวงราชบุรีฯ ได้นำเอากรณีปลัดพระยาระภา มาหาความสนับสนุน จากผู้พิพากษาอาวุโสในการต่อสู้กับพระมหากษัตริย์เพื่อความเป็นอิสระของอำนาจตุลาการ และในครั้งแรกดูเหมือนว่าจะทรงประสบความสำเร็จ ผู้พิพากษาจำนวนน้อยสืบสืบ (ในหนังสือเรื่องขอมเจ้าพระยามหิธรกล่าวว่ายังมีขีปนาวุธเปลี่ยน) ได้ยื่นจดหมายขอถอนจากราชการต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยได้กล่าวว่าที่พวกคนรับราชการมาได้จนถึง ณ วันนั้น ก็ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและการนำของกรมหลวงราชบุรีฯ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อกระทรวงยุติธรรม ต่อประเทศชาติ ต่อกรมหลวงราชบุรีฯ และต่อพวกตน ในสถานการณ์ดังกล่าวพวกเขารู้สึกว่าไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ต่อไปได้โดยปราศจากการนำทางของกรมหลวงราชบุรีฯ

พฤติกรรมนี้ได้แสดงว่า ผู้พิพากษาอาวุโสได้ให้ความสำคัญแก่ความจงรักภักดีที่ตนมีต่อเจ้าขุนและองค์กรก่อนความจงรักภักดีที่มีต่อพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงผ่านวิกฤตการณ์มาหลายครั้งในรัชสมัยของพระองค์ ไม่พร้อมที่จะยอมจำนนต่อแรงกดดันของข้าราชการกลุ่มนี้ พระองค์ได้มีรับสั่งให้พวกเขาลงใจรับราชการ เนื่องจากไม่มีเหตุผลเพียงพอที่จะลาออก ในครั้งแรก พระองค์ยังไม่ได้อนุมัติการลาออกของกรมหลวงราชบุรีฯ ในประการที่สอง คดีนี้กำลังอยู่ในกระบวนการพิจารณาของศาลรับสั่ง ในประการที่สาม บรรดาผู้พิพากษาทั้งหลายได้ยึดมั่นพิทักษ์ศึกษาและไม่เป็นการบังควรที่จะเกื้อหนุนพิพัฒน์ศึกษาพระบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และที่สำคัญที่สุดคือ พฤติกรรมของผู้พิพากษาเหล่านี้ไม่เหมาะสมกับบทบาทของข้าราชการซึ่งจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และรักษาผลประโยชน์ของรัฐเป็นสำคัญ

ถึงตอนนั้นบรรดาผู้พิพากษาทั้งหลายก็ได้ตระหนักว่า ได้ทำการรู้วามเกินไป จึงได้ขอพระราชทานยกโทษและขอกลับเข้ารับราชการ เริ่มที่ขุนหลวงพระไกรสี (เทียม บุนนาค) อธิบดีศาลต่างประเทศได้กล่าวในจดหมายที่ตนพูดกล่าว ระบุว่า การกิจที่ศาลต่างประเทศนั้นยากพอๆ กับของกระทรวงต่างประเทศ ตนไม่สามารถทำหน้าที่ได้คล้ายคนที่โดยปราศจากเชื้อซึ่งการแนะนำของกรมหลวงราชบุรีฯ ซึ่งขอให้เขาย้ายได้ไม่ว่าจะเป็นเวลาใด นอกจากนี้คนก็ได้เป็นผู้พิพากษามาถึงสามปี ไม่เคยเห็นผลงานดีของตนกันแสงมากจน จึงทำให้รู้สึกท้อแท้เป็นอย่างมาก

จดหมายฉบับนี้แสดงถึงความรู้สึกภาคภูมิใจในความรู้ตามวิชาชีพของข้าราชการรุ่นใหม่ จนถึงขั้นกล้าเสนอแนะต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า กรมหลวงราชบุรีฯ และบรรดาผู้พิพากษามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อกระทรวงยุติธรรม จะขาดคนเหล่านี้ไม่ได้ และยังเป็นการแสดงให้เห็นว่าขุนหลวงพระไกรสีเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการชักจูงให้ผู้พิพากษาคนอื่นๆ ทำการกราบบังคมทูลลาออกจากราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงริ้วรอยที่จะจัดการอย่างเด็ดขาด ได้ทรงให้ขุนหลวงพระไกรสีออกจากราชการ ในฐานะที่เป็นผู้ที่ไม่มีประสิทธิภาพในการทำงาน เนื่องจากได้กล่าวว่าจะ ไม่สามารถปฏิบัติงานโดยปราศจากการแนะนำของกรมหลวงราชบุรีฯ ค่อยไปได้ นอกจากนี้ยังถูกคัดค้านเนื่องจาก ชักจูงผู้อื่นให้ประพฤติไม่เหมาะสม เห็นชัดว่าเป็นพวกสูงชัน (เป็นศัพท์ที่ใช้กับผู้ที่ยกย่องให้มีการ

เปลี่ยนแปลงตามตะวันตก) ในการดำเนินมาตรการดังกล่าวนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
สื่อถึงข้าราชการอย่างชัดเจนว่า ไม่มีผู้ใดสำคัญเกินกว่าที่จะทำการขีดพระราชอำนาจได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ผู้ที่เป็นหัวหน้าทำการของเพื่อนข้าราชการด้วยกัน และในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
ได้ทรงรับจดหมายลาออกของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงถึงการที่ผู้นำในระบบราชการแบบใหม่ ทำการหัวทอยพระราช
อำนาจของพระมหากษัตริย์ในนามของวิชาชีพ อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ต้องเน้นก็คือ ผู้นำเหล่านี้เดิมมีจะ
เป็นตัวแทนของความทันสมัย แต่พวกเขาก็ได้อาศัยประโยชน์จากค่านิยมดั้งเดิม ซึ่งมีอิทธิพลต่อความ
สัมพันธ์กับผู้ใต้บังคับบัญชาในฐานะศิษย์-ครู ลูกน้อง-เจ้านาย และพฤติกรรมเช่นการไม่เจ้าประจุ
เสนามติจะกรมหลวงราชบุรีฯ มีอาจจะกล่าวได้ว่า สอดคล้องกับจริยธรรมของผู้ที่เคารพในวิชาชีพได้
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นยังเป็นการยืนยันถึงที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงพระหนักมาเป็นเวลานานแล้วว่า ระบบ
ราชการสมัยใหม่เป็นสถาบันที่ทั้งเสริมสร้างและขัดขวางอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ พวกข้าราชการ
มองว่าผู้ที่เกินเจ้านายของตนคือเสนามาตเจ้ากระทรวงไม่ใช่ของค์พระมหากษัตริย์ ทำให้พื้นฐานทาง
อุดมการณ์ที่เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นที่มาของยศตำแหน่งและเงินเดือนถูกท้า
หาอย่างรุนแรง ความขัดแย้งในส่วนนี้มีใ้ค้นำไปสู่การล่มสลายของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดย
ตระ แต่มีส่วนเสริมความขัดแย้งอีกประเภทหนึ่งซึ่งมีความรุนแรงกว่า คือความไม่พอใจของพวกกระฎุมพี
ข้าราชการที่มีต่อระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

กระฎุมพีข้าราชการและความขัดแย้งในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ความขัดแย้งระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับข้าราชการระดับสูงเพิ่ม
ความซับซ้อนยิ่งขึ้น เมื่อเรานำอาชนชั้นใหม่ที่เกิดขึ้นจากระบบการศึกษาสมัยใหม่เข้ามาพิจารณาด้วย เรา
จะเรียกชนกลุ่มนี้ว่า "กระฎุมพีข้าราชการ" พวกเขาริ่อกหรือว่า ทุนวุฒิและการศึกษาเป็นเงื่อนไขที่สำคัญ
ที่สุดที่ทำให้พวกเขาได้เข้ารับราชการ และเป็นเรื่องที่ถ่วงความก้าวหน้าของพวกเขาภายในระบบ
สำหรับพวกเขา ทุนวุฒิ มีได้เป็นสิ่งที่บอกถึงประสบการณ์หรือความสามารถที่มองเห็นได้ แต่หมายถึงการ
เสียสละอย่างสูงเพื่อให้ได้มาซึ่งการศึกษา พวกเขามองความสัมพันธ์ของพวกเขากับรัฐในลักษณะเป็นความ
สัมพันธ์ที่มีข้อผูกพันแบบสัญญา นั่นคือ พวกเขาได้เอาทุนวุฒิจากการศึกษามาใช้เพื่อเป็นประโยชน์ของ
รัฐ และรัฐมีหน้าที่จะตอบแทนด้วยการดูแลให้เขาได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่จากระบบราชการ

พวกกระฎุมพีข้าราชการจึงเห็นได้ชัดเจนในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแตกต่างไปจากกระฎุมพีที่พบได้ในประเทศยุโรปตะวันตก การได้สถานภาพ
กระฎุมพีนี้ขึ้นอยู่กับการศึกษา มิใช่มาจากการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจหรือการประกอบอาชีพอิสระ
ในรัชสมัยนี้ ผู้มีการศึกษาก็อบทั้งหมดถูกดึงให้เข้ารับราชการ ดังนั้น กระฎุมพีไทย คือผู้ที่อยู่ในระบบ

ราชการที่มีศักดิ์นำร่องขึ้นไป ซึ่งในทางทฤษฎีได้ทำให้พวกเขากลายเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นขุนนาง แต่ในทางปฏิบัติพวกเขาได้กลายเป็นชนชั้นใหม่ ซึ่งผู้นำสยามมิได้ตั้งใจที่จะสร้างขึ้นมา เพียงแต่ต้องการจะขยายและทำให้ชนชั้นผู้ปกครองมีความทันสมัยเพิ่มขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้นำสยามคาดว่าจะสามารถสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยรักษาโครงสร้างสังคมไว้

เมื่อชนชั้นนี้ปรากฏตัวขึ้นชัดเจน ก็เกิดความขุ่นข้องหมองใจจะเรียกคนกลุ่มใหม่นี้ชื่อว่าอะไร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเรียกพวกเขาว่า “ไม่ใช่ผู้ดี และ ก็ไม่ใช่ไพร่” เกงครึงพวกเขาถูกเรียกว่า “พวกใช้ดี” คำว่าใช้ดีมาจากภาษาอังกฤษ “sophisticated” ถูกใช้ในความหมายถึงการรับวัฒนธรรมตะวันตกจนถึงขั้นวิจรรวมสิ่งที่เป็นไทย

เรากำลังพูดถึงชนกลุ่มเล็กๆ ที่กระจุกตัวอยู่ในกรุงเทพฯ แต่คนกลุ่มนี้ได้มีวิถีชีวิตที่แตกต่างอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการเลียนแบบกลุ่มสยามหนุ่มที่เกิดขึ้นมาก่อนหน้านั้น เราต้องย้อนกลับศตวรรษที่ 20 ที่เราจะได้นกกลุ่มหนึ่งแต่งตัวตามแบบตะวันตกและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตในกรุงฯ คนเหล่านี้เป็นลูก้าของกษัตริย์ฝรั่งเศสในจีน คัมภีร์และบรู๊นตี และสูงละคราเปรโมทัย วัฒนธรรมใหม่ของพวกเขากลับมาพร้อมกับการผสมผสาน กำนันมิใช่เครื่องกีดขวาง การแต่งกาย พฤติกรรม และการบันเทิง สิ่งที่เป็นข้อจำกัดเกิดขึ้น ซึ่งเป็นอุปสรรคของพวกกระฎุมพีที่ไม่ได้มาจากชนชั้นผู้ปกครองเดิม พวกเขาจักจะใช้งานในกินตัวและต้องแลกเงินหนี้ นี่คือนจุดที่พระเจ้าบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นจุดโจมตีกลุ่มคนที่มีบทบาทในการสร้างความไม่มั่นคงให้แก่ระบอบการปกครอง

พวกชนชั้นใหม่นี้เชื่อในคำนิยามใหม่ๆ ที่แปลกประหลาดไปจากระบบเดิม เขาเชื่อในทฤษฎีซึ่งเกิดจากการเรียนรู้อาเซียนที่มาจากตะวันตก ดังนั้นจึงเกิดกระแสความคิดที่จะเรียนรู้เรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิชาการรวมเป็นไปในตะวันตก ดังจะเห็นได้จากความสำคัญของตามักยาศาสตร์ ซึ่งเป็นสมการทางวิชาการของผู้ที่อยู่ในอาชีพครู ที่ถาวรบรรยายทางวิชาการถึงลุลูผู้ฟังจากสมาชิกโดยทั่วไป พวกเขามองว่าตนเองเป็นชนกลุ่มน้อยที่ประสบความสำเร็จเกินกณเป็นจำนวนมาก ความรู้สึกนี้เป็นที่เข้าใจได้ ถ้าดูตัวเลขของผู้ที่สอบผ่านประโยคหนึ่งและประโยคสอง*

นอกจากความเชื่อในทฤษฎีแล้ว คำนิยามอีกอันหนึ่งก็ยกความเท่าเทียม ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการที่การศึกษาได้กลายมาเป็นเกณฑ์ในการเข้ารับราชการ ขาดกันนี้มิได้มีความสำคัญอีกต่อไป ระบบการศึกษาของก็มีส่วนในการเสริมสร้างความรู้สึกดังกล่าว ครูในยุคใหม่มุ่งที่จะให้นักเรียนของตนผ่านการศึกษานี้และสอบได้ทุนเล่าเรียนหลวง ดังนั้น จึงปฏิบัติคือนักเรียนของตนอย่างเท่าเทียม โดยครูไม่

*ตัวเลขจากจีน ในปี ๑๙๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๑) ผู้สอบประโยคหนึ่งมีจำนวน 2,230 นาย ผู้สอบผ่าน 1,501 นาย ผู้สอบประโยคสอง 429 นาย สอบผ่าน 194 นาย ดู กองเจ้านายมหาดไทย ๑๙๑๕-๑๙๑๖

บุญมีทั้งของนักเรียนว่าจะมาจากตระกูลขุนนางหรือไม่” สมเด็จพระมหาธรรมราชาฯ ได้ตรัสตอบว่า “มีโชติเพราะเป็นลูกโอรส แต่มีพระท่ากระไร”^{๕๖}

ดังนั้น พิศาลศึกษาระบบพิธีราชาการ คือสถานภาพชนชั้นผู้ปกครอง และตำแหน่งภายในระบบราชการของพวกเขาก็เป็นสำคัญที่ได้มาเป็นสิ่งที่พวกเขาได้มาด้วยความยากลำบากจนกระทั่งผ่านระบบการศึกษา พวกเขาจึงน่าจะมีความก้าวหน้าในระบอบราชการได้ตามความสามารถของตน (จึงเกิดจากการประเมินของพวกเขาเอง) ความรู้สึกเรื่องสถานะเท่าเทียมมีอยู่ทั่วไป จนกระทั่งมีระบบพิธีราชาการพ่วงหนึ่งซึ่งมาจากตระกูลขุนนางเดิมและได้รับพระราชทานทุนไปเล่าเรียนต่อต่างประเทศรู้สึกละอาย เนื่องจากตนเองมิได้มีคุณสมบัติอย่างอื่นนอกจากชาติตระกูล^{๕๗} เจ้าพระยาพระเสด็จได้เขียนบทความชื่อ “เพื่อนเพื่อน” คัดค้านทัศนคติดังกล่าว โดยชี้ให้เห็นว่าพวกเขามองว่า คำว่า “คุณความดี” ว่าจะมีเพียงความหมายเดียวคือ ความรู้ที่ได้จากการเล่าเรียน และไม่ได้มีการกล่าวถึงคุณความดีที่มาจากพื้นฐานของศีลธรรมหรือการทำราชการด้วยความตั้งใจ^{๕๘} ผู้สังเกตการณ์ชาวต่างประเทศได้มองกระบวนพิธีราชาการของไทยว่า

“The rapid advancement of the younger generation has not been without evil consequences to themselves as well as to the country. Strong-headed and inexperienced, the lack of gravity and wisdom has been often sadly apparent in their councils.”^{๕๙}

การที่ข้าราชการกลุ่มแรก ประสบความก้าวหน้าในตำแหน่งราชการอย่างรวดเร็ว ทำให้ข้าราชการรุ่นต่อมาเกิดความคาดหวังว่า ตนเองจะสามารถรอบรู้ประสบการณ์สำเร็จเช่นกัน แต่ความสับสนในวาระอนุรักษนิยมของระบบราชการแบบเก่าก็ยังไม่ได้หายไป ข้าราชการที่มี “ผู้ใหญ่” ดูจะมีความก้าวหน้าในราชการมากกว่าคนส่วนใหญ่ที่ปราศจากผู้ใหญ่ ทำให้เกิดกระแสต่อต้านวาระอนุรักษนิยมที่คนบางคนที่ได้รับประโยชน์ กระแสต่อต้านถูกแสดงออกมาในคำ “ประจบ” ในระบบเก่าที่ว่าประจบซึ่งหมายถึงการเอาใจผู้ที่ขึ้นฐานะสูงกว่ามิได้มีความหมายในทางไม่ดี ในช่วงปลายศตวรรษนี้ได้ถูกเปลี่ยนไปในความหมายเกี่ยวกับคำว่าสอพลอ ดังจะเห็นได้จากข้อเขียนของเทียนวรรณ

^{๕๖} พระราชพงศาวดาร รัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาฯ ๒๕-๒๖

^{๕๗} พระราชพงศาวดาร รัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาฯ ๒๕

^{๕๘} เรื่องแปลคัดลอกของสมเด็จพระมหาธรรมราชาฯ (พระยศ) บุญธรรมโกวิทพระราชาตามหนังสือพิมพ์ของพระยาธรรมศาสตร์ ๒๔๕๑, หน้า ๒

^{๕๙} เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เขียนเพื่อน (ม.ป.ช. ๒๔๕๖)

^{๖๐} *Washington Sayre, Five Years in Siam, from 1891 to 1896* (London: John Murray, 1898), 280-281.

การใช้อำนาจของระบบเก่า ได้ปรากฏให้เห็นเป็นที่ประจักษ์เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้ทรงยืนยันว่า ทหารที่ก่อเรื่องวิวาทกับนพาลเสือกของพระองค์ได้รับการลงโทษด้วยการโบยหน้าพระที่นั่ง ผู้ก่อการ ร.ศ.130 ได้บรรยายถึงเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า กองทัพ จักรวรรดิ และนักปริณาส์มหาผู้ฝึกดกใจที่ได้เห็นนวยทธการของกองทัพ และทหารของชาติถูกโบยด้วยเหตุผลที่ไม่เป็นธรรม” เราได้เห็นท่ามอมระของคนรุ่นใหม่ในข้อความนี้สทงประการด้วยกัน ในประการแรก เป็นการแสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมรับการใช้พระ อำนาจที่ไม่เป็นธรรม ในประการที่สอง เป็นการแสดงให้เห็นถึงแนวความคิดที่ว่า “ชาติ” เป็นศูนย์กลางของกรรมเชิงรักภักดี การลงโทษนายทหารด้วยการโบยเป็นการลิดรอนอ้างถึงความกตัญญูธรรมของระบบเดิมซึ่งได้สูญเสียความชอบธรรมไปแล้วในทัศนะของกระฎุมพีจักรวรรดิ ดังนั้น การลงโทษครั้งนี้มักจะถูกกล่าวถึงในฐานะที่เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่มา ไปสู่ความพยายามที่จะล้มระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ใน ร.ศ.130 และอาจมองได้ว่าในสาเหตุปัจจุบันที่สะท้อนมีอุทาหรณ์โครงสร้างที่มีฝังตัวอยู่ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ความขัดแย้งที่มีอยู่ในระบบราชการสมัยใหม่ท่าจะสรุปให้เห็นได้ในพระราชโองเลขาที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีถึงกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์เมื่อต้นรัชกาล ก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.130 ประมาณหนึ่งปี¹ ที่มาของพระราชโองเลขานี้คือการที่นายทหารเรือผู้หนึ่งได้กล่าวหาว่าจ้างว่าที่ทหารเขาได้รับพระราชทานเงินเพิ่มค่าดินทะเลซึ่งค้างค้างมาหลายปี เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงกรณกิจพวกเราจะก่อเหตุยุ่งย้างแล้ว

“ข้อนี้เป็นพยานปรากฏอยู่ชัดว่า พวกนายทหารเรือที่ได้ศึกษาวิชาการมาจากโรงเรียนนายเรือมีความถือถือกับเจ้าเงิน จนไม่รู้สักพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าแผ่นดิน มีความวิวาทไปด้วยทำฮ้างโมทจริตแห่งตน เจ้าเงินเสียดว่าคนเหล่านี้มีวิชาแต่มีความสามารถต่างๆ จนพระเจ้าแผ่นดินและรัฐบาลก็ต้องอั้นทรงอำนาจ พวกเขาสั่งสั่งอะไรก็สั่งยกไปทุกสิ่ง การที่คนหนุ่มใหญ่ใหญ่จะขึ้นเถินค่าเงินได้ดังที่ของนี้ อันมีผู้มีหน้าที่ฝึกสอนและผู้ที่คนหนุ่มเหล่านั้นนับถืออยู่กัน มีใครจะเถียงเพิกเฉยเสียคงจะ ไม่เป็นไปไม่ได้ถึงเพียงนี้ มีพระผู้ฝึกสอนและเป็นผู้ใหญ่ปกครองและคอย ไม่ทำทราบสิ่งอันมีจิตรพิ่งสร้าน ก็ยังมีความกระตือรือร้น โดยเข้าใจเสียว่าคนประพฤติเช่นนั้นพูดเช่นนั้นเป็นที่ถูกอัตราโทษของผู้ใหญ่ ก็เอ่มีคนหนึ่งผู้ใหญ่ให้ทำส่งกรมไปให้ผู้นี้ถืออีกเงินค่าเงา รวมคาทหารต้องถือว่าคนเป็นข้าพระเจ้าแผ่นดินโดย

¹ ทรวิบูลย์ (จุลลพฯ) : พระอภัยมณีในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (2541), 1-5.

² ประดิษฐ์ จันทร์วิเศษ, พระประวัติและพระราชกรณียกิจในสมัยรัชกาลที่ 5 ของพลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ (จุลลพฯ) : ประดิษฐ์ จันทร์วิเศษ, 2557, 231-232.

ตรงทุกๆ คนไม่ใช่เป็นบ่าวมีนายอีกชั้น ๑ จะแสดงให้เห็นปรากฏด้วยกายกาศแล้ว
 วาหาว่า คนนี้ชอบนับถือผู้อื่นยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดิน ฉะนั้นเห็นแก่กิจของผู้อื่น
 ก่อนราชการไม่ได้เลย การที่ทหารจะตั้งตนขึ้นเป็นก๊กเป็นเหล่า อันนับถือ
 สหายยิ่งกว่าเจ้านั้น ถ้าว้นปล่อยไว้ให้เป็นไปไม่ได้ก็จะต้องนำความฉิบหายมาสู่ชาติ
 เป็นแน่แท้”

กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ทรงมีความคิดเนื่องจาก “ได้ฝึกสอนนักเรียนนายเรือใน
 หนทางไม่ดี ทำให้มีจิตร์ที่สูงชันเขมนับว่าเสื่อมเสียวิสัยและนามของทหาร ไม่รู้จักพระมหากรุณาธิคุณของ
 พระเจ้าแผ่นดิน” จึงโปรดให้ถอดจากราชการ

จากกรณีนี้จะเห็นได้ว่า พระมหากรุณาธิคุณในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อาจจะทรงจัดการ
 กับความขัดแย้งที่มีกับผู้นำของระบบราชการสมัยใหม่ได้อย่างเด็ดขาด กรณีของกรมหลวงชุมพรเขตอุดม
 ศักดิ์เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งบนชดเชยเนื่องจากกรณีกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ แต่กระบวนที่ข้าราชการซึ่งมีฐานะ
 เป็นพลเมืองถึงคม เป็นสิ่งที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องพบกับความอัมภกในการที่จะจัดการอย่างเด็ด
 ขาดได้

ระบอบราชการสมัยใหม่เริ่มมีสมาชิกมากขึ้น ทำให้โอกาสการเถียงกันตำแหน่งในราชสำนัก
 กับข้าราชการรุ่นแรก และเมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำงบประมาณขาดดุลเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2450-2451
 ฉากของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จึงสำคัญคือการระเหิดหนึ่ง คือการทำลายของระบบสมบูรณาญา
 สิทธิราชย์ในปี พ.ศ.130 ได้ถูกจัดขึ้นอย่างเรียบร้อย

